

આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ - ૧૩૫

માઠવિજય વાચક કહે...

(પૂજ્યપાદ માઠવિજયજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની
કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

માનવિજય વાચક કહે...

પ્રથમ આવૃત્તિ : ઓક્ટોબર-૨૦૨૦

નકલ : ૧૫૦૦

મૂલ્ય : ૧૦૦-૦૦ રૂ.

પ્રકાશક : આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, ગોપીપુરા, સુરત

JSBN

OMKAR0012

પ્રાપ્તિસ્થાન

- આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન

ગોપીપુરા, સુરત

(સેવંતીલાલ એ. મહેતા)

મો. ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭

E-mail : omkarsuri@rediffmail.com,
mehta_sevantilal@yahoo.co.in

- આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન

પાલડી, અમદાવાદ

(સુરેશભાઈ કે. મહેતા)

ફોન : ૨૬૫૮૦૦૫૩, મો. ૯૪૨૯૩ ૫૫૯૫૩

- ઊર્જતીર્થ (શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ)

ભીલડીયાજી (બ.કાં), ગુજરાત

ફોન : (૦૨૭૪૪) ૨૩૩૧૨૯

- જુગર ધીરુભાઈ વડેચા

બાંદ્રા, મુંબઈ. મો. ૯૮૨૦૫ ૭૫૬૭૭

- ઉમેશભાઈ ગાલા

માટુંગા, મુંબઈ. ફોન : (૦૨૨) ૨૪૧૪૯૬૦૦

મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફિક્સ

જી-૧ લાલ કોમ્પ્લેક્ષ, સત્તર તાલુકા સોસાયટી, નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪

(મો.) ૯૮૯૮૪૮૦૦૯૧, ૯૪૦૯૩૪૨૬૦૧

-:: સૌજન્ય ::-

શ્રી ગુરુભક્ત પરિવાર

સૌજન્ય

અનુક્રમણિકા

૧	‘ભીતર રસને માણો !’	૨
૨	પિંડસ્થ ધ્યાન	૧૪
૩	પદસ્થ ધ્યાન	૨૬
૪	રૂપસ્થ ધ્યાન	૩૬
૫	રૂપાતીત ધ્યાન	૪૭
૬	‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’	૫૯
૭	એક્શનની સામે નોન-એક્શન	૭૩
૮	‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ...’	૮૩
૯	‘નિશિદિન બરસત નૈન હમારે...’	૯૨
૧૦	‘બિઘુરત જાયે પ્રાણ’	૧૦૨
૧૧	‘મિલનમાં મઝા શું, મઝા જૂરવામાં...’	૧૧૪
૧૨	ગળચટ્ટો ઝુરાપો	૧૨૨
●	રચનાની ક્ષણોમાં	૧૩૩

તારક છાયા

તપોવનમંડલ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન

દિવ્ય આશિષ

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહશિરોમણિ મુનિપ્રવરશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવરશ્રી જનકવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવરશ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ઐકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર

પ્રવર્તક મુનિપ્રવરશ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ

(પિતાજી મહારાજ)

પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતૃશ્રી મહારાજ)

શીર્ષક પંક્તિની ગંગોત્રી

ધ્યાન પદસ્થ પ્રભાવથી,
ચાખ્યો અનુભવ સ્વાદ, ભવિજન !
માનવિજય વાયક કહે,
મૂકો બીજો વાદ... (૬/૫)

આધારસૂત્ર

લોચન શાંતસુધારસ સુભગા,
 મુખ મટકાળું સુપ્રસન્ન;
 યોગમુદ્રાનો લટકો ચટકો,
 અતિશય તો અતિધન્ન... (૨/૩)

પિંડ પદસ્થ રૂપસ્થે લીનો,
 ચરણ કમળ તુજ ગ્રહિયા;
 ભ્રમર પરે રસસ્વાદ ચખાવો,
 વિરસો કાં કરો મહિયા ? (૨/૪)

પ્રભુની મહેરે તે રસ ચાખ્યો,
 અંતરંગ સુખ પામ્યો;
 માનવિજય વાચક ઈમ જંપે,
 હુઓ મુજ મન કામ્યો..(૨/૭)

ધ્યાનદશામાં જઈ સાધક કેવી રીતે પરમ-રસને માણે છે એનું
 માર્મિક ચિત્રણ આ કડીઓમાં છે.

૧

‘ભીતર રસને માણો !’

બૌદ્ધ ભિક્ષુ.

તિબેટ પર જ્યારે ચીનનું આધિપત્ય સ્થપાયું ત્યારે એ બૌદ્ધ ભિક્ષુને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા.

અઢાર વર્ષ સુધી જેલમાં રહેવાનું થયું. શારીરિક ઘણી પીડાઓ વચ્ચે પણ તેમની પ્રસન્નતા ખૂબ સરસ રહી.

મુક્ત થઈને તેઓ ગુરુ દલાઈ લામા પાસે આવ્યા. ચરણોમાં પડ્યા..

ગુરુએ પૂછ્યું : ‘અઢાર વર્ષમાં સૌથી વધુ તકલીફભર્યું તને શું લાગ્યું ?’

ભિક્ષુએ કહ્યું : ‘ગુરુદેવ ! એક જ કામ કપરું હતું. સતત એ ચિંતના હતી કે ચીનના શાસકો પરનો, જેલના સત્તાધીશો કે કર્મચારીઓ

પરનો મારો પ્રેમ સહેજ પણ ઓછો ન થઈ જાય. પ્રભુને એ માટે પ્રાર્થના નિરંતર કર્યા કરતો'તો.'

‘પરિણામ ?’

‘પરિણામ તો ગુરુદેવ ! આપને ખ્યાલમાં આવે. પણ મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી અઢાર વર્ષમાં એવી એક પણ ક્ષણ નથી ગઈ; જ્યાં મારો એમના પ્રત્યેનો પ્રેમ ઓછો થયો હોય.’

ગુરુએ કહ્યું : ‘આ જ પ્રભુની કરુણા !’

મૈત્ર યોગી (મિત્રા દષ્ટિને સશક્ત રીતે ઘૂંટનાર સાધક)ના રૂપમાં આ બૌદ્ધ ભિક્ષુ કેવા તો સુંદર લાગે !

અઢાર વર્ષ સુધી, કોઈ જાતના દેખીતા કારણ વિના, અપરાધ વગર, જેલમાં પૂરનાર અને ત્યાં પણ અસુવિધાઓ આપનાર પ્રત્યે સહેજ પણ પ્રેમ ઓછો ન થવો એ મિત્રા દષ્ટિનું અનુભવન છે.

ધર્મ એ અનુભૂતિ છે. તમે જેમ સાધનામાર્ગમાં આગળ વધો તેમ તમને તમારા ગુણોની, તમારા નિર્મળ સ્વરૂપની અનુભૂતિ મળ્યા કરે છે.

આ અનુભૂતિની અલપ-ઝલપ ઝલક મળ્યા પછી પરનો રસ છૂટી જાય છે.

પરમરસનો આસ્વાદ નહોતો મળતો ત્યાં સુધી; દેખીતી રીતે, પરના રસ(?)માં મનુષ્ય મહાલતો હતો.

પણ જે ક્ષણે પરમરસનો આસ્વાદ મળે ત્યારે કેવી અનુભૂતિ હોય ભાવકની ?

પરબત નાચી કહે છે :

‘ભીતર રસને માણો !’

તમે તમારું જાણો..

અમે જગતની વાતો ઉપર મૂકી દીધો છે પાણો...

ભલે આંગણે વ્હેતી ગંગા, નથી આયમન કરવું,

ઈચ્છા-હોડી કાંઠે મૂકી, નથી સાગરે તરવું;

સુખની તમને હોય તમન્ના, મજાની ચાદર તાણો...

આ ઘર ભટક્યા, ઓ ઘર ભટક્યા, તોય તરસનાં ગાડાં,

જે સપનાંને બાળી નાખ્યાં, એ આવે છે આડાં;

મન મરકટને પડતું મૂકી, ભીતર રસને માણો !

‘કહીએ અણચાખ્યો પણ અનુભવ રસનો ટાણો મળિયો..’ ક્યારે પણ ન અનુભવ્યો હોય - અગણિત અતીતની યાત્રામાં - એવો પરમ રસ મને માણવા મળ્યો.

અલબત્ત, પ્રભુની કૃપાથી જ.

પ્રભુની મહેરે તે રસ ચાખ્યો,

અંતરંગ સુખ પામ્યો;

માનવિજય વાયક ઈમ જંપે,

હુઓ મુજ મન કામ્યો.. (૨/૭)

એ પરમરસનો આસ્વાદ પ્રભુની કૃપાથી મળ્યો. ભીતરી દિવ્ય આનંદનો અનુભવ.

કઈ રીતે થયો આ અનુભવ ?

પિંડ પદસ્થ રૂપસ્થે લીનો,

ચરણ કમળ તુજ ગ્રહિયા;

ભ્રમર પરે રસસ્વાદ ચખાવો,
વિરસો કાં કરો મહિયા ? (૨/૪)

આ અનુભવની ગંગાનું ગંગોત્રી બિંદુ ક્યું ? પિંડસ્થ, પદસ્થ,
રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન એ છે ગંગોત્રી બિંદુ.

પિંડસ્થ ધ્યાન.

સ્થાપના નિક્ષેપે રહેલ પ્રભુનો મૂર્તિદેહ જોતાં પ્રભુના પ્રશમરસને
નિહાળવાનું થાય છે. અને એ પ્રશમરસને જોતાં જોતાં પોતાની ભીતર
રહેલ પ્રશમરસની ઝલક મળે છે...

પૂજ્ય આનંદધનજી ભગવંત યાદ આવે :

અમીય ભરી મૂરતિ રચી રે,
ઉપમા ન ઘટે કોય;
શાંતસુધારસ ઝીલતી રે,
નીરખત તૃપ્તિ ન હોય...

કેવી અદ્ભુત તારી આ મૂર્તિ છે, પ્રભુ ! પ્રશમરસથી સઘન રીતે
ભરાયેલ; કે એને જોયા જ કરીએ, જોયા જ કરીએ; તૃપ્તિ નથી થતી.

સ્તવનાકારે તો અતૃપ્તિની વાતને કેટલી હદ સુધી વિસ્તારી !
‘મારાં નયણાં લંપટ જોવે ક્ષણ ક્ષણ તુજ જો..’

પદસ્થ ધ્યાન.

પ્રભુના નામને સ્મરીને પ્રભુમયતા તરફ જવાની વાત. ‘નામ
ગ્રહો આવી મિલે, મન ભીતર ભગવાન.’

એક ભાવકે મને પૂછેલું : પ્રભુનું નામ તો ઘણીવાર ઉચ્ચાર્યું અને
છતાં ધારા આગળ કેમ ન ચાલી ?

‘ભીતર રસને માણો !’

મેં કહ્યું : ‘લોગસ્સ’ સૂત્રમાં જે વિધિ બતાવી છે એ પ્રમાણે નામસ્મરણ થાય તો સાધના આગળ વધે જ. ‘કિત્તિય - વંદિય - મહિયા..’ હોઠ દ્વારા કીર્તન ચાલુ હોય, મન પ્રભુનાં ચરણોમાં ભક્તિભાવથી ઝૂકેલ હોય અને કાયાના સ્તરે મસ્તકને ઝુકાવીને તમે રહ્યા હો; તો ધારા આગળ ચાલે જ.

મેં રામાયણનો એક પ્રસંગ ત્યારે ટાંકેલો : દશરથ રાજા બપોરે જમવા માટે આવ્યા. ભૂખ ઘણી લાગી હતી. મહેલે આવી તરત કૌશલ્યા દેવીને કહ્યું : જલદી ભાણું પીરસ.

કૌશલ્યા દેવીએ કહ્યું : રામને પણ જમવાનું બાકી છે. તમે જરા એને બોલાવી લાવો, પછી બેઉ જમવા બેસી જાવ. રામ મિત્રો જોડે ખેલી રહ્યા છે. દશરથ રાજાએ બૂમ મારી : ‘રામ, જમવા ચાલ ! સમય થઈ ગયો છે.’ પણ રામ તો રમતમાં જ મશગૂલ છે. બે-ચાર વાર બૂમ મારી દશરથ પાછા આવ્યા : ‘એ તો કંઈ સાંભળતો જ નથી ને !’ મા કૌશલ્યા બહાર આવ્યાં. એમણે કહ્યું : ‘બેટા રામ ! જમવા ચાલ.’ રામ આવી ગયા. ભોજન થઈ ગયું.

રામ રમવા ચાલ્યા ગયા. દશરથ રાજાએ કૌશલ્યા દેવીને પૂછ્યું : ‘મેં કેટલી બૂમ મારી તોય રામે સાંભળ્યું પણ નહિ, અને તારી એક બૂમે એ આવી ગયો. શું કારણ ?’

કૌશલ્યા દેવીએ કહ્યું : ‘તમે રામને બોલાવતા હતા, પણ તમારા સ્વાર્થ માટે. એ આવે ને તરત જમવા બેસી શકો.. મેં એને જમાડવા માટે બોલાવ્યો. મારા હૃદયની એ નિઃસ્વાર્થ / પ્રેમાળ પરિણતિ કારણ રૂપ હતી, જેથી રામ આવ્યો.’

મેં પેલા ભાવકને કહ્યું : તમે શા માટે પ્રભુનું નામસ્મરણ કરો છો એ મહત્વની બાબત છે. ભક્તહૃદયની ભક્તિ એ એવું સબળ કારણ છે કે જેના લીધે પ્રભુ મનઘરમાં પધારે છે.

આ ભક્તિ છે નિષ્કારણ ભક્તિ. તમે ‘એ’ના વિના એક ક્ષણ રહી શકતા નથી, અને તમે ‘એ’ને પુકારો છો; ‘એ’ દૂર કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ભક્તની પ્રાર્થનાનું, ભક્તની સમર્પિત દશાનું આ બળ. ભક્ત માત્ર સમર્પિત થઈ જાય છે. એ કહે છે : મારું અવતારકૃત્ય માત્ર ‘એ’નાં ચરણોમાં લેટી જવાનું છે. બાકીનું બધું ‘એ’ સંભાળે.

સંત હરિદાસે કહ્યું : ‘તિનકા બુયારી કે બસ.’ એક તણખલું સાવરણીને અધીન હોય છે, એ જ્યાં લઈ જાય ત્યાં એ જાય છે; એમ પ્રભુ ! હું પણ તને સમર્પિત છું.. ‘તારી જે ઈચ્છા.’

ભક્ત ગૌરાંગ આથીયે એક ડગલું આગળ વધ્યા : ‘તૃણાદપિ સુનીચેન ભવિતવ્યમ્..’ પ્રભુ ! તણખલું તો ક્યારેક હવા પર પણ સવાર થઈ જાય છે. સંપૂર્ણતયા સાવરણીને અધીન નથી રહેતું.. હું તો તણખલાથી પણ નીચે છું. મારે સંપૂર્ણતયા તને સમર્પિત થઈને રહેવું છે.

આ સમર્પણની પૃષ્ઠભૂ પરની પ્રાર્થના શું કરે એમ નહિ, એ શું ન કરી શકે ?

એક નદીને પેલે પાર આવેલ બેટમાં ત્રણ ભક્તો રહેતા હતા. પ્રભુનું નામસ્મરણ કરે અને આનંદથી રહે.

એકવાર એક પંડિતજી હોડી લઈને બેટ પર આવ્યા. ભક્તોએ પ્રણામ કર્યા.

‘ભીતર રસને માણો !’

પંડિતજીએ પૂછ્યું : પ્રાર્થના કરો છો, પ્રભુને ? ત્રણેએ હકારમાં માથું ધુણાવ્યું. પંડિતજીએ પૂછ્યું : પ્રાર્થનામાં શું બોલો છો ?

ભક્તોએ કહ્યું : અમે આ રીતે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે ‘પ્રભુ ! તું ક્ષણે ક્ષણે અમારી કાળજી લઈ રહ્યો છે. તારો ખૂબ આભાર !’

પંડિતજી કહે : ‘પ્રાર્થના તો લાંબી અને હૃદયદ્રાવક જોઈએ.’ એમ કહી પંડિતજી લાંબી પ્રાર્થના બોલ્યા. પછી ઉમેર્યું : ‘આ જ રીતે રોજ પ્રાર્થના કરજો !’

ભક્તો તો એકદમ સરળ હતા. ‘હા, પંડિતજી, હવે તમે કહ્યું તે રીતે પ્રાર્થના કરીશું...’

પંડિતજી હોડીમાં બેઠા. હોડી નદીમાં સડસડાટ ચાલે છે અને પંડિતજીના અહંકારની હોડી ભીતર ચાલે છે. ‘કેવા અજ્ઞાની લોકો હતા ! આજે એમને મેં જ્ઞાન આપ્યું.’

હોડી કાંઠે આવી. પંડિતજી હોડીમાંથી ઊતર્યા. અચાનક એમની દૃષ્ટિ નદીના પટ પર ગઈ. પેલા ત્રણે ભક્તો નદીની પાણીની સપાટી પર ધરતી પર ચાલે તે રીતે દોડી રહ્યા છે. પંડિતજી ઊભા રહ્યા. ત્રણે એમના પગમાં પડ્યા. ભક્તો કહે : પંડિતજી, તમે શીખવાડેલી પ્રાર્થના અમે ભૂલી ગયા. ફરીથી કહો ને !

પંડિતજી કહે : એ તો પછી વાત. પણ પહેલાં એ કહો કે તમે નદીના પાણી પર ચાલી શી રીતે શક્યા ?

ભક્તો કહે : અમારી પાસે હોડી નથી. પ્રાર્થના બરોબર યાદ ન રહી. એટલે પ્રભુનું નામ લીધું અને તમારી પાસે આવી ગયા.

પંડિતજી કહે : તમારી રોજની પ્રાર્થના બરોબર છે. મારી શીખવાડેલ પ્રાર્થના તમારા માટે જરૂરી નથી...

‘વીતરાગ સ્તોત્ર’માં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્ય આ જ વાત કરે છે : ‘વિશૃङ्खलापि वाग्वृत्तिः श्रद्धाधानस्य शोभते..’ કંઠ ભલે મંજાયેલ ન હોય, શબ્દો ભલે એકદમ સુંદર ન હોય; ભક્તની ભક્તિ એની પ્રાર્થનાને સશક્ત બનાવે છે.

નારદ ઋષિ ‘ભક્તિસૂત્ર’માં કહે છે : ‘સ કીર્ત્યમાનઃ શીઘ્રમેવા-
વિર્ભવતિ, અનુભાવયતિ ચ ભક્તાન્..’ ‘નામ ગ્રથે આવી મિલે’નો પ્રાંજલ
સંસ્કૃત અનુવાદ ! નામસ્તવન કરતાં ‘એ’ પ્રગટ થાય છે અને ભક્તોને
અનુભવ કરાવે છે.

રૂપસ્થ ધ્યાન.

સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુને જોતાં / તેમના ગુણોનું
અનુપ્રેક્ષણ કરતાં આપણા ગુણોની અનુભૂતિની યાત્રા શરૂ થાય છે.

સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુને ભક્ત ભીની ભીની આંખે જુએ
છે ત્યારે એ શું અનુભવે છે ?

લોચન શાન્તસુધારસ સુભગા,

મુખ મટકાળું સુપ્રસન્ન;

યોગમુદ્રાનો લટકો ચટકો,

અતિશય તો અતિધન્ન. (૨/૩)

ઠંડા, અમૃત રસથી છલકાતાં લોચન.. વહાલનો દરિયો ઊછળતો
અનુભવાય ભક્તને. અને લાગલી જ મનમાં ભાવધારા ઊઠે : પ્રભુ
મારા જ છે... જુઓને, કેવી પ્રેમાળ નજરે મને જોઈ રહ્યા છે. કેવો
ધન્ય બની ગયો આજે હું.

‘ભીતર રસને માણો !’

આછીસી વેદનાની લકીર પણ પ્રગટે : પ્રભુ મારા જ છે. હું એમનો જ ક્યારે થઈશ ? માત્ર એમનો જ હું હોઉં. બીજા કોઈનો નહિ.

જો કે, ઉત્તર ‘એ’ની કૃપા જ આપે છે : ‘તારે ક્યાં કંઈ કરવાનું છે ? જે પણ કરવાનું છે, તે હું કર્યા જ કરું છું ને !’

પ્રભુનું મુખ સુંદર, સુંદર અને પ્રસન્નતાથી છલકાતું છે.

જાણે કે પ્રભુ કહી રહ્યા છે : તારી ભીતર પણ આવી પ્રસન્નતા છે. તું આનંદધન છે. તારા આનંદધનત્વને પ્રગટ કર !

અને, પ્રભુની આ યોગમુદ્રા.

યાદ આવે પૂજ્ય કાન્તિવિજય મહારાજ : ‘તાહરી અજબસી યોગની મુદ્રા રે, લાગે મુને મીઠી રે; એ તો ટાળે મોહની નિદ્રા રે, પ્રત્યક્ષ દીઠી રે..’

પ્રભુની યોગમુદ્રા દર્શકની મોહનિદ્રાને દૂર કરે.

જાણે કે પ્રભુની એ મુદ્રાને જોયા જ કરીએ, જોયા જ કરીએ..

‘અતિશય તો અતિધન..’ દેવો દ્વારા થતા અતિશયો જોઈને દેવોની ભક્તિની ભીનાશને અનુભવી શકીએ. કેવા ધન્ય છે એ દેવો ! જેમને પ્રભુની ભક્તિનો આવો વિરલ પ્રસંગ સાંપડ્યો છે.

રૂપાતીત ધ્યાન.

સિદ્ધ ભગવંતોની નિર્મળ આત્મદશાનું ધ્યાન. તેમના ગુણોનું ધ્યાન.

મોહના સંપૂર્ણ વિલય દ્વારા સિદ્ધ ભગવંતો પાસે છે પરમ ઉદાસીન દશા. સાધક ઉદાસીન દશાને ઘૂંટે, અનુભવે ત્યારે એની ઉદાસીન દશાનું ઝરણું પરમાત્માની પરમ ઉદાસીન દશા રૂપ સમંદરને મળે છે.

આ જ છે અભેદાનુભૂતિ...

ચોવીશીમાં ચાર ધ્યાન આવશે :

પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત.

- (૧) પ્રભુના મૂર્તિદેહનું ધ્યાન તે પિંડસ્થ ધ્યાન. (સ્થાપના નિક્ષેપ)
- (૨) પ્રભુના નામનું ધ્યાન તે પદસ્થ ધ્યાન. (નામ નિક્ષેપ)
- (૩) સમવસરણમાં બિરાજમાન ભાવ અરિહંતનું ધ્યાન તે રૂપસ્થ ધ્યાન. (ભાવ નિક્ષેપ)
- (૪) સિદ્ધાવસ્થામાં બિરાજમાન પ્રભુનું ધ્યાન તે રૂપાતીત ધ્યાન. (દ્રવ્ય નિક્ષેપ)

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ‘યોગશાસ્ત્ર’માં અને પૂજ્ય ચિદાનંદજી મહારાજે ‘સ્વરોદય વિજ્ઞાન’માં પણ આ ધ્યાનો દર્શાવ્યાં છે.

વ્યાખ્યા દરેક સ્થળે અલગ અલગ છે. ‘યોગશાસ્ત્ર’ અને ‘સ્વરોદય વિજ્ઞાન’માં આવેલ ધ્યાનના સ્વરૂપની વાત લેખકના ‘ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ’ તથા ‘ધ્યાન : આંતરયાત્રા’ પુસ્તકમાં દર્શાવાયેલ છે.

[૧]

સારાંશ

પ્રભુની આનંદમય મૂર્તિ નિહાળી ભક્તને પણ, એવા જ બનવાનું મન થાય છે. ‘પ્રભુ ! તમારા આનંદની આંશિક અનુભૂતિ તો અમને આપો !’

પ્રભુ પાસે જ આ પ્રાર્થના ભક્ત એટલા માટે કરે છે કે પ્રભુ જ એ અનુભૂતિ આપવા સમર્થ છે.

તું અનુભવ રસ દેવા સમરથ,
હું પણ અર્થી તેહનો;
ચિત્ત વિત્ત ને પાત્ર સંબંધે,
અજર રહ્યો હવે કેનો ? (૨/૬)

તું અનુભૂતિ - પરમ રસ મને આપી શકે છે. મારે પણ એ જ પરમ રસ જોઈએ છે.

મારું મન પરમ રસ અનુભવવા લાલાયિત છે (ચિત્ત). તારી પાસે પરમ રસનો દરિયો છલકાઈ રહ્યો છે (વિત્ત) અને પાત્ર હું છું. તો પ્રભુ! હવે પરમ રસની અનુભૂતિ મને કરાવવામાં ઢીલ કેમ કરો છો?

પ્રભુ ! મારી પાત્રતા વિકસી નથી એવું તો આપને લાગતું નથી ને ? પણ, તો એ પાત્રતા પણ આપે જ વિકસાવવી પડશે.

આધારસૂત્ર

રૂપ અનુપ નિહાળી સુમતિજિન ! તાહરું હો લાલ,
છાંડી ચપળ સ્વભાવ ઠર્યું મન માહરું હો લાલ;
રૂપી સરૂપી ન હોત જો જગ તુજ દીસતું હો લાલ,
તો કુણ ઉપર મન કહો અમ હીંસતું હો લાલ.. (૫/૧)

હીંસ્યા વિણ કિમ શુદ્ધ સ્વભાવને ઈચ્છતા હો લાલ,
ઈચ્છા વિણ તુજ ભાવ પ્રગટ કિમ પ્રીછતા હો લાલ;
પ્રીછ્યા વિણ કિમ ધ્યાન દશામાંહિ લાવતા હો લાલ,
લાવ્યા વિણ રસસ્વાદ કહો કિમ પાવતા હો લાલ.. (૫/૨)

પ્રભુરૂપદર્શનથી પ્રભુગુણાનુભૂતિ (નિજગુણાનુભૂતિ)નાં સાત ચરણો નીચે દર્શાવ્યાં છે:

(૧) પ્રભુના અનુપમ રૂપનું દર્શન (૨) ચિત્તસ્થૈર્ય (૩) ચિત્ત-પ્રસન્નતા (૪) નિર્મળ સ્વરૂપની ઝંખના (૫) એ માટેની તીવ્ર ઝંખના (૬) ધ્યાનાભ્યાસ અને (૭) પ્રભુગુણની અનુભૂતિ.

આખી સ્તવના પિંડસ્થ ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને વહેલ છે.

પિંડ એટલે મૂર્તિદેહે બિરાજમાન પ્રભુ. એમનાં દર્શનથી ભાવક કઈ રીતે પોતાના ગુણોની અનુભૂતિ કરે છે, એની વાત સાત ચરણો દ્વારા અહીં અભિવ્યક્ત કરાઈ છે.

૨

પિંડસ્થ ધ્યાન

પ્રભુ ! અત્યારે અતીતને વાગોળી રહ્યો છું. એવી અતીતની ક્ષણોને સ્મરી રહ્યો છું, જેમના કેન્દ્રમાં તમે હતા. પ્રભુ ! મારા માટે, તારા વગર વીતેલી, ક્ષણોનું કોઈ જ મહત્ત્વ નથી.

તું કેન્દ્રમાં હોય તે જ મારા માટેની સાર્થક ક્ષણ.. બીજી બધી નિર્થક.

સમવસરણીય ક્ષણોની યાદ આવે છે. ત્યાં ઘણું બધું હતું; ઈન્દ્રો, મુનિવરો, દેવો... પણ મારી આંખો તો માત્ર તારા એ ભુવનવિમોહન રૂપને જોઈ રહી હતી.

કેવું તો પરમવાત્સલ્ય તારી આંખોમાંથી વરસતું હતું !

અવિસ્મરણીય હતી એ ક્ષણો..

અને એટલે જ, વચ્ચે જન્મોની શૃંખલા રહેલી હોવા છતાં એ ક્ષણોને અત્યારે હું માણી રહ્યો છું. એ ક્ષણોને શ્વસી રહ્યો છું.

લાગે કે આ જ તો મારું અવતારકૃત્ય છે : તમારામય બની રહેવાનું.

તારા મૂર્તિચૈતન્યના દર્શનની ક્ષણો, પ્રભુ ! તારા ગુણોની અનુભૂતિ સુધી વિસ્તરી શકે છે. તમારી મૂર્તિને જોતાં એ જ ભાવવિભોર દશા સર્જાય છે, જેવી સમવસરણમાં તમને જોતાં થતી હતી.

જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ એક સ્તવનામાં પ્રભુમૂર્તિનું દર્શન કરતાં સમવસરણીય ક્ષણોનું અનુસંધાન કરે છે : ‘જિણ પરે દેશના દેયતાં એ, સમરું મનમાં તેહ, પ્રભુ! તુમ દરિસને એ...’

મહોપાધ્યાય માનવિજય મહારાજ સુમતિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં પ્રભુરૂપદર્શનથી પ્રભુગુણાનુભૂતિનાં સાત ચરણો બતાવે છે.

(૧) પ્રભુના અનુપમ રૂપનું દર્શન, (૨) મનની સ્થિરતા, (૩) ચિત્તપ્રસન્નતા, (૪) નિર્મળ સ્વરૂપની ઝંખના, (૫) એ નિર્મળ સ્વરૂપની ઊંડી ઝંખના, (૬) ધ્યાનાભ્યાસ અને (૭) પ્રભુગુણોનો / પ્રભુના નિર્મળ સ્વરૂપનો રસાસ્વાદ / અનુભૂતિ.

ક્રમશઃ ચરણોને જોઈએ.

સ્થાપનાનિક્ષેપે રહેલ પ્રભુનું દર્શન થતાંવેંત આંખો ભીની, ભીની બની રહે છે. આંસુથી ભીંજાયેલી એ આંખો દ્વારા, એ સમયે, તમારું બાહ્યરૂપ નથી દેખાતું, પણ પ્રભુ ! સમવસરણીય ક્ષણોનું અનુસંધાન મને તમારા એ શ્રેષ્ઠ રૂપની દુનિયામાં લઈ જાય છે.

તમારું રૂપ એ જ રૂપ... બાકીનું બધું યા તો અરૂપના ખાનામાં આવે, યા કુરૂપના.

સુરદાસજીનું એક પદ આ વાત કરે છે. પદ આવું છે : ‘જિન આંખિન મેં નવિ રૂપ વસ્યો, ઉન આંખિન સેં અબ દેખિયો ક્યા ?’ તેઓ પરમરૂપ શબ્દ વાપરતા નથી પદમાં. માત્ર રૂપ શબ્દ છે ત્યાં... રૂપ ‘એ’નું જ. બાકીનું અરૂપ યા કુરૂપ.

એ રૂપને કેવી રીતે જોવું / પીવું એની વિમાસણ સુરદાસજીને થયેલી... એમણે કહેલું : પ્રભુ ! તું રૂપરાશિ. અને તને નીરખવા માટે મારી પાસે છે બે જ આંખો... અને તે પણ ક્ષણે ક્ષણે મીંચાતી આંખો. તારા અપાર રૂપને શી રીતે જોવું ?

મઝાની પ્રાર્થના તેમણે કરી :

‘લોચન રોમ રોમ પ્રતિ માંગું...’

પ્રભુ ! મારે એક એક રૂંવાડે આંખ પ્રકટો ! જેથી હું તને સતત જોયા કરું...

આ દર્શન તમને ચિત્તસ્થૈર્યની ભૂમિકાએ લઈ જશે. યાદ આવે મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ : ‘સ્વામી ! તુમે કાંઈ કામણ કીધું, ચિત્તહું અમારું ચોરી લીધું...’ તમને જોયા ને ચિત્ત થયું સ્તબ્ધ ! ‘ઓહ ! આવું રૂપ પણ હોઈ શકે છે !’

વિસ્મયની ક્ષણોમાં ચિત્ત ‘ફીજ’ થઈ જાય છે; ઠરી જાય છે. પછી એ જ ઘટનામાં ચિત્ત રહે છે. એ બીજે ક્યાંય જઈ શકતું નથી. ચિત્તસ્થૈર્ય એ બીજું ચરણ.

એક ઘટના વાંચેલી.

મઝાની ઘટના છે; જે બતાવે છે કે આપણું ચિત્ત બીજે ક્યાંય નહિ, અને પ્રભુમાં જ કેમ સ્થિર થાય છે.

એક સમ્રાટ.

ગામ બહાર ઝૂંપડીમાં રહેતા એક સાધક પ્રત્યે એમને ખૂબ સદ્ભાવ... એ બાજુ નીકળ્યા હોય તો સાધકને મળ્યા વિના જાય નહિ.

એકવાર સમ્રાટનો રથ સાધકની ઝૂંપડી પાસે આવ્યો. સાધક બહાર ગયેલ હતા. તેમનાં પત્નીએ કહ્યું : થોડીવારમાં આવશે. આપ આ માંચી પર બેસો.

સમ્રાટ કહે : આજે ચાલવાનું બાકી રહ્યું છે મારું. થોડીવાર અહીં જ ચાલી લઉં.

સાધક આવ્યા. તેમને મળીને સમ્રાટ રવાના થયા.

પત્નીએ સાધકને પૂછ્યું : મેં સમ્રાટને આ માંચી (ખાટલી) પર બેસવાનું બહુ કહ્યું. પણ તેઓ ન જ બેઠા.

સાધકે કહ્યું : સોનાના સિંહાસન પર બેસનાર સમ્રાટ આ સાદી ખાટલી પર શી રીતે બેસી શકે ?

મન, અનંત જન્મોથી, ચંચળ છે. પણ કેમ ચંચળ છે ? કારણ શું ? એને સ્થિર થવા માટે પ્રભુનું રૂપદર્શન જરૂરી છે. એટલે જ પ્રભુના રૂપને મનોહર કહ્યું છે. જે મનને છૂ કરી દે !

બીજાં રૂપો અનંત જન્મોમાં અનંતાં દેખાયાં... અને એટલે જ સામાન્ય બની ગયાં... મનની સ્થિરતાનું કારણ એ ન બની શક્યાં.

પણ—

એકવાર જ્યાં પરમાત્માનું અપાર રૂપ દેખાયું... ‘હું શું જોઈ રહ્યો છું આ !’ ઈન્દ્રાણી મા પણ બાળ વર્ધમાન (મહાવીર)ના રૂપને જોઈને આશ્ચર્યચકિત બની ગયેલાં !

રૂપનું એ એક્સ્ટ્રીમ પોઈન્ટ : કરોડો દેવો પોતાનાં રૂપના જથ્થાને એકઠો કરે, તોય પ્રભુના ચરણના અંગૂઠા જેટલું એ રૂપ થતું નથી.

અલબત્ત, પ્રભુના એ રૂપને જોવા માટે ભક્તની આંખો જોઈશે. પરમપાવન કલ્પસૂત્રનો એક રોમહર્ષક પ્રસંગ : ઈન્દ્રદેવ પોતાના અવધિજ્ઞાન વડે જંબૂદ્વીપને જોઈ રહ્યા છે. અને એમાં બ્રાહ્મણકુંડ ગ્રામમાં રહેલાં દેવાનંદા માતાની કુક્ષિમાં રહેલા પ્રભુ (મહાવીર)ને જોયા; હર્ષ છવાઈ ગયો અસ્તિત્વના સ્તર પર. ‘મારા નાથ ! મારા તારણહાર...’

ગર્ભકાળને બ્યાસી દિવસ થયેલ હતા. ગર્ભસ્થ શિશુના અંગોપાંગ પણ પરિસ્ફુટ ન થયેલ હોય; પણ ભક્તને માટે એ ભગવાન છે.

પ્રભુ ! તને નિહાળી શકીએ એવી આંખો અમને આપો !

મન સ્થિર થયું અને એટલે પ્રસન્ન બન્યું. આનંદ વિભોર બન્યું. લાગે કે બસ, હવે બીજા કશાની જરૂરિયાત ન રહી. આ ત્રીજું ચરણ.

બીજા પદાર્થોને જોતાં મનમાં અતૃપ્તિ જ રહ્યા કરતી હતી... પ્રભુના દર્શને પરમ તૃપ્તિ...

એક બહુ મજાની વાત એક ભક્તે કરી હતી : અપાર સંપત્તિ વચ્ચે મનુષ્ય અતૃપ્ત, પ્યાસો કેમ છે ? કારણ આ છે : અગણિત જન્મોથી પરમતત્ત્વની પ્યાસ લઈને નીકળેલ એ પ્રવાસી છે; જ્યાં સુધી એને પરમતત્ત્વ ન મળે, એ તૃપ્ત કઈ રીતે થાય ?

તૃપ્તિ મળે ‘રૂપ અનુપ નિહાળી સુમતિ જિન ! તાહરું’થી.

આ આનંદ. આ તૃપ્તિ. એક અદ્ભુત અનુભવ.

એના કારણે એમ થાય કે અલપ-ઝલપ અનુભૂતિનો આ આનંદ હોય છે, તો પૂર્ણ અનુભૂતિનો - સ્વરૂપદશાના અનુભવનો આનંદ કેવો તો તીવ્ર હશે.

એક ઝંખનાનું બીજ અહીં પ્રકટે છે. મારે મારા પૂર્ણ સ્વરૂપને મેળવવું છે. આ ઝંખનાનું બીજ તે ચોથું ચરણ.

પરમાત્માના દર્શન સમયે પ્રભુની વીતરાગ દશા, પ્રશમરસ ઝરતી મુદ્રાને જોઈને આહ્વાદ ઊપજે છે. પ્રભુનું મૂર્તિસ્વરૂપ પણ એટલું તો લોહચુંબકીય આકર્ષણ ધરાવે છે કે આપણે એને જોતાં સ્તબ્ધ થઈ જઈએ. સ્તબ્ધતા તૂટે ત્યારે આંખોમાં હર્ષાશ્રુ... ‘નીરખત તૃપ્તિ ન હોય...’ની ભૂમિકા.

આ સંદર્ભમાં પરંપરા બે પ્યારા શબ્દો આપે છે : મૂર્તિ ચૈતન્ય, મન્ત્ર ચૈતન્ય.

મૂર્તિમાં જ્યારે સદ્ગુરુ દ્વારા ચૈતન્યનું - શક્તિનું પ્રત્યારોપણ કરવામાં આવે છે ત્યારે એ મૂર્તિ મૂર્તિ નથી રહેતી, ભગવાન બની જાય છે.

એ જ રીતે, જ્યારે સદ્ગુરુ સાધકને મન્ત્ર આપે છે ત્યારે એ શબ્દસમૂહ નથી રહેતો; એ બની રહે છે મન્ત્ર ચૈતન્ય.

આ જ સંદર્ભમાં પૂજ્ય જિનવિજય મહારાજ કહે છે કે સુષમકાળ કરતાં મારે માટે દુષમકાળ સારો છે... સુષમકાળમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ વિચરતા. એમનું દર્શન થતું. એમના પ્યારા શબ્દો સંભળાતા. પણ એ સમયે મારું હૃદય નિર્મળ નહોતું, તેથી આવાં શ્રેષ્ઠ નિમિત્તનો પણ લાભ ન લઈ શકેલો. આજે દુષમકાળમાં, પ્રભુ ! સાક્ષાત્ તમે

નથી. પણ તમારું આ મૂર્તિચૈતન્ય મને સાધનાની દિશામાં, વેગથી લઈ જાય છે.^૧

તને જોતાં થાય કે, પ્રભુ ! તું મારું ભવિષ્ય છે.. તું મને તારા જેવો બનાવીને જ રહીશ. કેવી તારી આ કૃપા !

આ શ્રદ્ધા પૂર્ણ છે કે તું મને તારા સમક્ષ બનાવીશ જ. પણ અધૃતિય ક્યારેક ઊપજે છે : ક્યારે ? ક્યારે..?

પણ એ અધૃતિય શમી જાય છે. થાય કે મારું કાર્ય તો પ્રાર્થનાનો બોલ તારી કોર્ટમાં ફેંકવાનું જ છે. પ્રતિસાદ તું આપશે તે મજાનો જ હશે. ક્યારે આપવો પ્રતિસાદ એ પણ તું જાણે...

સાદ અને પ્રતિસાદના સંદર્ભમાં એક સરસ ઘટના યાદ આવે. પરમપાવન શંખેશ્વર મહાતીર્થમાં દાદાની સમક્ષ હું ભક્તિ કરતો હતો... ત્યારે સંગીતકાર મલય ઠાકુરે એક સરસ ગીત શરૂ કર્યું.

ગીતની શરૂઆતની કડી આ હતી :

‘હરઘડી હરપલ કરું સાદ પ્રભુ !

તારો પ્રતિસાદ જરૂરી છે પ્રભુ !’

મેં સહજ રીતે કહેલું : મલયભાઈ, આ કડી તો પ્રભુના તરફથી આવી છે. પ્રભુ તો આપણને અનંતકાળથી યાદ કરી રહ્યા છે. ‘સવિ જીવ કરું શાસનરસી...’ની પ્રભુની ભાવનાએ આપણને સહુને એમની કરુણાથી આપ્લાવિત કર્યા જ છે. હવે પ્રભુ કહેશે : ‘તારો પ્રતિસાદ જરૂરી

---

૧. માહેરે તો સુષમાથી દુષમો, અવસર પુણ્યનિધાનજી..

- મહાવીર જિન સ્તવના

છે ! તારે શું કરવું છે ? મારી ભાવનાને તારે સ્વીકારવી છે કે અગણિત સમયથી તું વહી આવ્યો છે એ સંજ્ઞાના પ્રવાહમાં તારે વહેવું છે ?'

પ્રભુ ! તારા સાદ કે પ્રતિસાદને હું માથે ચઢાવું છું. ‘મને ચાકર રાખો જી..’

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્ય યાદ આવે :

“તવ પ્રેષ્યોસ્મિ દાસોસ્મિ,
સેવકોસ્મ્યસ્મિ કિંકરઃ ।

ઓમિતિ પ્રતિપદ્યસ્વ,
નાથ ! નાતઃ પરં બ્રુવે ॥”

પ્રભુ! હું તારો જ સેવક છું. તું મારા સેવકત્વ પર તારી સ્વીકૃતિની મહોર લગાવે, એટલું જ ઈચ્છું છું.

જંખનાનું બીજ હવે વિસ્તરે છે. જંખના ઉત્કટ બને છે. આ પાંચમું ચરણ. પ્રભુના શુદ્ધ સ્વરૂપને જોઈને મારી ભીતર સત્તારૂપે રહેલ નિર્મળ દશાનો ક્યારે ઉઘાડ થાય !

ચિત્તને / અન્તરાત્મદશાને નિર્મળ બનાવવી એ જ તો પ્રભુની આજ્ઞા છે ને ! ‘યોગસાર’ ગ્રંથ કહે છે :

આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં,
કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્ ।

ચિત્તને સ્ફટિક જેવું પારદર્શી બનાવવું તે જ પ્રભુની આજ્ઞા... રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિની શિથિલતા તે જ પ્રભુની આજ્ઞા.

આ પૃષ્ઠભૂમિ પર ધ્યાનદશા સાંપડે. પ્રારંભમાં છે ધ્યાનાભ્યાસ.
પ્રભુની વીતરાગ દશાની આંશિક અનુભૂતિ. પ્રભુના પ્રશમભાવની
આંશિક અનુભૂતિ.. આ છઠ્ઠું ચરણ...

અને સાતમા ચરણે પ્રભુના (સ્વના) એ ગુણોનો અદ્ભુત
રસાસ્વાદ મળે.

આ શ્રી સુમતિજિન સ્તવના પિંડસ્થ ધ્યાન પર કેન્દ્રિત થયેલી
રચના છે.

પિંડ એટલે દેહ. પ્રભુની મૂર્તિ... પ્રભુની મૂર્તિના દર્શનથી સ્વ-
ગુણાનુભૂતિ સુધીની યાત્રાને પિંડસ્થ ધ્યાન કહેવાયું છે.

‘જિનપડિમા જિન સારિખી’... આ સૂત્રને આત્મસ્થ કરનાર
ભક્તિયોગાચાર્ય માનવિજય મહારાજ કહે છે :

અમ સત પુણ્યને યોગે,

તુમે રૂપી થયા હો લાલ.. (૫/૪)

અમારાં પવિત્ર પુણ્યના કારણે તમારા આ પવિત્ર મૂર્તિદેહનું
અમને દર્શન થયું...

આ પિંડસ્થ ધ્યાન એકાગ્ર થઈને કરવું જોઈએ એ વાત કહેતાં
મહોપાધ્યાયજી કહે છે :

તે માટે તુજ પિંડ ઘણા

ગુણ કારણો હો લાલ,

સેવ્યો ધ્યાયો હુયે

મહાભય વારણો હો લાલ;

શાન્તિવિજય બુધ સીસ કહે

ભવિકા જના હો લાલ,

પ્રભુનું પિંડસ્થ ધ્યાન

કરો થઈ ઈક મના હો લાલ.. ૫/૫

પિંડસ્થ ધ્યાનની માનવિજયીય વ્યાખ્યા આ છે : પિંડ એટલે પ્રભુનું રૂપ; પણ એ મૂર્તિમાં સમાયેલ રૂપ. મૂર્તિ રૂપી દેહ તે પિંડ. એ મૂર્તિદેહમાં એકાગ્ર બનીને પ્રભુના ગુણોની અનુભૂતિ સુધી વહેવું તે પિંડસ્થ ધ્યાન.

[૯]

સારાંશ

સુમતિજિન સ્તવના પિંડસ્થ ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને વહી આવી છે.

પ્રભુની મૂર્તિમાં પ્રભુનું જે અપાર રૂપ છે તેમાં ચિત્તને કેન્દ્રિત કરવાથી સાધકને પ્રભુગુણની (સ્વગુણની) અનુભૂતિ કેવી રીતે થાય છે, તેનું ક્રમબદ્ધ વર્ણન અહીં થયું છે.

પિંડસ્થ ધ્યાન પ્રભુના સ્થાપના નિક્ષેપને કેન્દ્રમાં રાખીને વહે છે.

પિંડ એટલે સ્થાપનાનિક્ષેપે રહેલ પ્રભુમૂર્તિ... તેમાં એકાગ્ર બનીને સ્વગુણમાં એકાકાર બનવું તે પિંડસ્થ ધ્યાન.

આધારસૂત્ર

નામ સુષંતાં મન ઉલ્લસે,
 લોચન વિકસિત હોય, ભવિજન !
 રોમાંચિત હુયે દેહડી,
 જાણે મિલિયો સોય.. (૬/૨)
 નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે,
 મન ભીતર ભગવાન, ભવિજન !
 મંત્ર બલે જિમ દેવતા,
 વહાલો કીધો આહ્વાન... (૬/૪)
 ધ્યાન પદસ્થ પ્રભાવથી,
 ચાખ્યો અનુભવ સ્વાદ, ભવિજન !
 માનવિજય વાયક કહે,
 મૂકો બીજો વાદ.. (૬/૫)

આ સ્તવના પદસ્થ ધ્યાન પર કેન્દ્રિત થયેલી છે. પ્રભુના નામ
 સ્મરણથી સ્વાનુભૂતિ સુધીની યાત્રાનું અહીં વર્ણન છે.

3

પદસ્થ ધ્યાન

પ્રભુનું નામ લેતી વખતે ભક્તની ભાવદશા કેવી હોય ? મજાનું ચિત્ર ચૈતન્યદેવે શિક્ષાષ્ટકમાં આપ્યું છે :

નયનં ગલદશ્રૂધારયા,
વદનં ગદ્ગદરુદ્ધયા ગિરા ।
પુલકૈર્નિચિતં વપુઃ કદા,
તવ નામગ્રહણે ભવિષ્યતિ ॥

પ્રભુ ! તારું નામ લેતાં મારી આંખો આંસુ ભીની હોય, ગળે ડૂસકાં જ ડૂસકાં હોય. અને શરીરે હોય રોમાંચ...

મને આવી ક્ષણો મળો, પ્રભુ !

આ જ ધારામાં પૂજ્ય માનવિજય મહારાજ ચાલે છે :

નામ સુણંતાં મન ઉલ્લસે,
લોચન વિકસિત હોય, ભવિજન !
રોમાંચિત હુયે દેહડી,
જાણે મિલિયો સોય.. (૬/૨)

‘જાણે મિલિયો સોય..’ નામ સાંભળતાં મન સમવસરણીય ક્ષણોનું અનુસંધાન કરે છે.. અને એ સમયે લાગે છે કે સાક્ષાત્ પ્રભુ મળી ગયા !

‘નામ જપંતાં દિહા ગમું..’ પ્રભુ ! તારા નામનો જાપ કરતાં જ મારા દિવસો પસાર થઈ રહ્યા છે.

વર્ષો પહેલાંની એક ઘટના યાદ આવે છે.

ઝોટાણા (મહેસાણા)માં પૂજ્યપાદ ગુરુદેવનું ચાતુર્માસ. પ્રવચનમાં હિંદુ ભાઈઓ સારી સંખ્યામાં આવતા હતા. ગામના અગ્રણી હરિભાઈ પટેલ સંપૂર્ણ મૌનમાં રહેતા. અને ગુરુએ આપેલ જાપ સતત રટ્યા કરતા હતા.

એકવાર બપોરના સમયે હરિભાઈ ગુરુદેવ પાસે આવેલા. તેઓ સ્લેટમાં લખીને પ્રશ્નો પૂછતા. ગુરુદેવ જવાબ આપતા. છેલ્લે ગુરુદેવે પૂછ્યું : હરિભાઈ, તમારો જાપ - અજપાજપ - સતત ચાલુ રહે છે. દિવસે તો બરોબર. રાત્રે કેમ રહે ?

એક સાધકના ઉત્તરમાં જે નમ્રતા હોય એ તેમના શબ્દોમાં હતી : સાહેબ, શિયાળાની રાત્રે ૨-૩ વાર બાથરૂમ માટે ઊઠવું પડે. જ્યારે ઊઠું ત્યારે નામ રટણ ચાલતું હોય છે. એટલે કદાચ ઊંઘમાં પણ ચાલતું હશે. બાકી તો ઉપરવાળો જાણે !

વિનોબાજીની એક પત્રકાર પરિષદ હતી. દેશના અને વિદેશના પ્રમુખ પત્રકારો તેમાં હતા. પોતાના કમ પ્રમાણે પત્રકારો પ્રશ્ન પૂછતા હતા. વિનોબાજી ઉત્તર આપતા હતા.

ત્રણ પ્રશ્ન પુછાઈ ગયા. ચોથો પત્રકાર પ્રશ્ન પૂછવા ઊભો થયો. એણે પૂછ્યું : આચાર્યજી, ત્રણ પ્રશ્નો આપને પુછાઈ ગયા. ચોથો પ્રશ્ન હવે હું પૂછવાનો છું. વચ્ચેની થોડી સેકંડોમાં આપે શું કર્યું ? વિનોબાજીએ હસીને કહ્યું : ‘રામ હરિ’ મંત્રને રટવાનું ચાલુ છે. તમે પ્રશ્ન નહિ પૂછો ત્યાં સુધી એ ચાલુ રહેશે...

કેવી પ્રભુનામના રટણની નિષ્ઠા !

નામરટણમાં ડૂબેલ ભક્તો કેવા હોય છે ? નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં કહે છે : ‘તન્મયાઃ’... પ્રભુમય ચેતના તેમની હોય છે.

રમણ મહર્ષિને જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યું : આપ ઈશ્વરમાં માનો છો ? મહર્ષિ : હું ઈશ્વરને અનુભવું છું.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ પાસે કેશવ મિશ્ર એક દિવસ ચર્ચા કરવા આવ્યા. કેશવ મિશ્ર પરમ નાસ્તિક. એમણે જોરદાર દલીલો કરી : ‘ઈશ્વર છે જ નહિ.’ અને એ વખતે રામકૃષ્ણ હસીને કહે : ‘વાહ ! સરસ બોલો છો !’

કેશવ મિશ્ર થોડાક મૂંઝાયા. વાત શી છે ? હું ઈશ્વરનું ખંડન કરું છું અને આ પરમ આસ્તિક માણસ મને કહે છે : વાહ ! સરસ બોલ્યા તમે...

એમણે કહ્યું : ‘હું ઈશ્વરનું ખંડન કરું છું... બરોબર સમજાય છે ને ?’ ત્યારે રામકૃષ્ણે કહ્યું : તમે ક્યાં ‘એ’નું ખંડન કરો છો; ‘એ’

પોતે જ તમારા દ્વારા કહે છે કે ‘હું’ નથી. પણ હુંય એનો કાયો ચેલો નથી; હું ‘એ’ને કહું છું કે તું સાક્ષાત્ આવીને કહેને કે હું નથી, તોય હું ક્યાં માનવાનો છું ? કારણ કે મેં ‘એ’ને - ઈશ્વરને અનુભવ્યો છે.

મઝાની વાત એ છે કે આ બધા ભક્તો નામસ્મરણ / નામરટણ દ્વારા પ્રભુની અનુભૂતિને પામ્યા છે.

આ જ લય છે પદસ્થ ધ્યાનનો. નામસ્મરણ દ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર.

મઝાની કડી આ સ્તવનાની :

નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે,

મન ભીતર ભગવાન, ભવિજન !

મંત્ર બલે જિમ દેવતા,

વહાલો કીધો આહ્વાન.. (૬/૪)

નામ લેતાંની સાથે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર થઈ રહે છે.

જે રીતે સ્થાપના નિક્ષેપ (મૂર્તિ) ભાવ નિક્ષેપ જોડે (ભાવ અરિહંત જોડે) આપણને જોડી આપે છે; એ જ રીતે નામ નિક્ષેપ પણ ભાવ નિક્ષેપ સાથે આપણને જોડી આપશે.

પણ એ માટે પૂરું અસ્તિત્વ નામ સાથે એવું સંકળાયેલ હોય કે એ અસ્તિત્વમાં રાગ, દ્વેષ, અહંકાર શિથિલ બનેલ હોય.

અહોભાવની પૃષ્ઠભૂ પરની આ યાત્રા મનને નિર્મળ બનાવશે. રાગ-દ્વેષની શિથિલતાવાળી ક્ષણો શુદ્ધની દિશામાં સાધકને લઈ જશે...

અને ત્યારે થશે પ્રભુના ગુણોની અનુભૂતિ. પ્રભુના નિર્મળ સ્વરૂપની અનુભૂતિ.

આ છે પદસ્થ ધ્યાન... પ્રભુના નામની હોડીમાં બેસીને ભવસમુદ્ર તરવાની વાત.

સરસ ગીત યાદ આવે :

નામ તમારું ગમી ગયું છે, કહો અમે શું કરીએ ?

એક તમારું નામ જપીને, શ્વાસે શ્વાસે ભરીએ...

નામ બીજા કોઈનું અમને, યાદ હવે નહિ આવે,

એક તમારા નામની સાથે, ખૂબ અમોને ફાવે;

એક અગોચર ધામ અલખનું,

આપના નામે વરીએ...

એવું કંઈક કરો ને, ખુદનું નામ અમે વીસરીએ,

અને તમારા નામની સાથે, ભીતરમાં વિસ્તરીએ;

નામની હોડીમાં બેસીને,

ભવનો દરિયો તરીએ...

‘નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે, મન ભીતર ભગવાન...’

અધિકારી સાધક.. જેની પાસે અહોભાવની સશક્ત પૃષ્ઠભૂ છે. નિર્મળ હૃદય દ્વારા જેની શુદ્ધ ભણીની યાત્રા પ્રારંભાયેલી છે.. આવો અધિકારી સાધક પ્રભુનું નામ લે છે અને એ સાથે જ પ્રભુની સાથે એની અભેદાનુભૂતિ થઈને રહે છે. આ જ પદસ્થ ધ્યાન.

એક મંત્રીએ રાજાને આ વાત કરેલી : ‘અધિકારી વ્યક્તિનો શબ્દ બહુ જ મહત્વપૂર્ણ છે.’ રાજા કહે : ‘શબ્દ એટલે શબ્દ. પછી એ કોનો

છે, એનો શું ફેર પડે ?’

મંત્રીએ વિચાર્યું કે રાજાને આ વાત પ્રયોગથી સાબિત કરી આપું.

ત્યાં જ સેનાપતિ આવ્યા. નમન કરીને બેઠા. મંત્રી કહે : ‘સેનાપતિ !
આ રાજાને જેલમાં પૂરી દો !’

સેનાપતિ તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો. મંત્રીનું મગજ તો ચસકી ગયું
નથી ને ! અને રાજા થઈ ગયા ગુસ્સે. મારો મંત્રી, મારો સેવક અને
મને જેલમાં પૂરવાની વાત કરે ?

રાજાએ સેનાપતિને કહ્યું : ‘મંત્રીને પકડો. અને જેલમાં પૂરી દો.’

સેનાપતિ તરત ઊભા થયા : મંત્રીને બંદી બનાવવા માટે.

મંત્રી ખડખડાટ હસ્યા. મંત્રી કહે : ‘મહારાજ ! જોયું ને ?
શબ્દ તમારો અને શબ્દ મારો. કેટલો ફરક પડ્યો ? તમારો શબ્દ
અધિકારીનો શબ્દ હતો.’

‘નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે,

મન ભીતર ભગવાન, ભવિજન !

મંત્ર બલે જિમ દેવતા,

વહાલો કીધો આહ્વાન...’

માંત્રિક મંત્રનો પ્રયોગ કરી જે રીતે દેવનું આહ્વાન કરે છે, એ
જ રીતે ભક્ત પ્રભુના નામરૂપી મંત્રના સ્મરણ / રટણ દ્વારા પોતાના
મનમાં પ્રભુને પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

મહોપાધ્યાયશ્રી માનવિજય મહારાજ પોતાની અનુભૂતિને અહીં
શબ્દ-દેહ આપે છે :

ધ્યાન પદસ્થ પ્રભાવથી,
ચાખ્યો અનુભવ સ્વાદ, ભવિજન !
માનવિજય વાયક કહે,
મૂકો બીજો વાદ... (૬/૫)

પદસ્થ ધ્યાનના પ્રભાવે મેં અનુભવરસનો આસ્વાદ કર્યો છે.

આગળ પણ એમની અભિવ્યક્તિ હતી : ‘પ્રભુની મહેરે તે રસ ચાખ્યો.’

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ પોતાની અનુભૂતિની ક્ષણોને ‘શ્રીપાળ રાસ’માં શબ્દબદ્ધ કરે છે :

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો;
એ શ્રીપાળનો રાસ કરતાં, જ્ઞાન અમૃતરસ વૂઠો...’

મહોપાધ્યાયજીને શ્રીપાળ રાસની રચના કરતાં પ્રભુની કૃપા - આત્મગુણાનુભૂતિ રૂપે મળી.

અનુભૂતિવાન મહાપુરુષની અભિવ્યક્તિ પણ બળૂકી જ હોય છે.

અજિતસેન મુનિની સ્તવના કરતાં શ્રીપાળકુમારના હોઠેથી જે શબ્દો સર્યા; તેમાં મહોપાધ્યાયજીની અનુભૂતિનો શબ્દદેહ છે.

‘તેં પુગ્ગલ અપ્પા, બિહું પકબે થપ્પા..’ પુદ્ગલ અને આત્માનાં (પર અને સ્વનાં) બે જ ખાનાં સાધક પાસે હોય છે. અને પછી સાધક સ્વ તરફ જ જાય છે.

‘તિહાં યોગનાલિકા સમતા નામે...,
તેં જોવા માંડી ઉત્પથ છાંડી ઉદ્યમે..’

ઈંડા ચન્દ્ર નાડી. પિંગલા સૂર્ય નાડી.

ચન્દ્ર અને સૂર્ય રાગ-દ્વેષના પ્રતીક રૂપે છે. વચલી નાડી સુષુમ્ણા... સુષુમ્ણા તે જ યોગનાલિકા. રાગ અને દ્વેષને શિથિલ કરીને સાધક સમભાવને પુષ્ટ કરે છે ત્યારે તે સુષુમ્ણામાં પ્રવેશ કરે છે...

એ અનુભવ શું કરે ?

મહોપાધ્યાયજી કહે છે : ‘હરવ્યો અનુભવ જોર હતો જે, મોહમલ્લ જગ લૂંઠો; પરિ પરિ તેહનાં મર્મ દેખાવી, ભારે કીધો ભૂંઠો રે...’

અનુભવ મોહને શિથિલ કરે છે.

અનુભવ સ્વનો, અનુભવ પરમાત્માનો. સ્વની નિર્મળ ચેતના, સત્તારૂપે, પ્રભુની નિર્મળ ચેતના જેવી જ છે.

એટલે જ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કે સ્વગુણાનુભૂતિ (સ્વરૂપાનુભૂતિ); બેઉ એક જ છે.

[૩]

સારાંશ

શ્રી પદ્મપ્રભ જિન સ્તવના પદસ્થ ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને થઈ છે.

પ્રભુના નામના સ્મરણ / રટણ દ્વારા ભાવક પોતાની ચેતનાને પ્રભુમયી બનાવે છે.

પદસ્થ ધ્યાન પ્રભુના નામનિક્ષેપને કેન્દ્રમાં રાખીને કરાય છે.

આધારસૂત્ર

નીરખી નીરખી તુજ બિંબને,
 હરખિત હુયે મુજ મન, સુપાસ સોહામણા;
 નિર્વિકારતા નયનમાં,
 મુખડું સદા સુપ્રસન્ન... (૭/૧)
 રૂપથી પ્રભુગુણ સાંભરે,
 ધ્યાન રૂપસ્થ વિચાર... (૭/૭)

આ સ્તવના રૂપસ્થ ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને થઈ છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુના રૂપને જોઈને ભક્ત સ્વગુણાનુભૂતિ કેવી રીતે કરે છે એનું વર્ણન અહીં છે.

૪

રૂપસ્થ ધ્યાન

પ્રભુ ! અત્યારે સમવસરણીય ક્ષણોનું સ્મરણ કરી રહ્યો છું. આપની સન્મુખ હું બેઠો છું. આપના દિવ્ય રૂપને હું નિહાળ્યા કરું છું. આંખો હર્ષાશ્રુથી છલકાઈ ઊઠે છે. ‘કેટલો હું બડભાગી કે પ્રભુનું દર્શન મને મળ્યું.’

ઈચ્છા એવી છે કે હું સતત, સતત તમને નીરખ્યા કરું. પણ શું કરું હું પ્રભુ ? મારી આંખો થોડી થોડીવાર મિચાઈ જાય છે. ઈચ્છું કે તારી કૃપાથી આંખોને પલકારો ન મારવો પડે એવી સ્થિતિ સર્જાય અને તો હું સતત, સતત તને નીરખ્યા કરું.

આપની દેશના પૂરી થઈ હોય, આપ દેવદંડામાં પધાર્યા હો ત્યારે, સિંહાસન પર બેસી જે પાદપીઠ પર આપનાં ચરણકમળ પ્રસ્થાપિત થયેલ; એ પાદપીઠને શિર ઝુકાવું છું. એમ થાય કે જુગોના જુગો સુધી આ રીતે બેઠો રહું. આપની પવિત્ર ઊર્જાને શ્વસ્યા કરું, સ્પર્શ્યા કરું.

ભગવાન ગૌતમસ્વામીના જીવનની એક ઘટના યાદ આવે. ગૌતમસ્વામીજી ગોચરીએ પધાર્યા છે. કો'ક વ્યક્તિએ સામાન્ય પણ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય તો પણ ગૌતમસ્વામીજી કહેતા : ભાઈ, આનો ઉત્તર પછી આપું તો ચાલે ને ? પેલો કહે : જી. આપની અનુકૂળતાએ આપજો.

ગૌતમસ્વામીજી ગોચરી આલોવી, પાત્રને યથાસ્થાન મૂકી પ્રભુ પાસે આવે. પ્રદક્ષિણા આપી વંદન કરીને પેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર યાચે.

કઈ હતી ભગવાન ગૌતમની મનોભૂમિકા ? બે વાત હતી ત્યાં. પહેલી વાત એ કે અનંત જ્ઞાનીના સાન્નિધ્યમાં હું છું તો હું શા માટે મારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકું ?

અને બીજી વાત એ હતી કે પ્રશ્ન એ પ્રભુના ઉપનિષદમાં જવાનું એક નિમિત્ત બની રહેતો. પ્રશ્નના કારણે પ્રભુના ઉપનિષદમાં થોડો સમય રહી શકાય...

પ્રભુ ! તમારું સમ્મોહન કેટલું તો વ્યાપક હતું ! એ સમયના પ્રખર બૌદ્ધિકો પણ તમારા દિવ્ય સમ્મોહનમાં હતા, અને મારા જેવા અગણિત વ્યક્તિત્વો પણ તારા સમ્મોહનમાં જ હતા.

એકવાર તારું દર્શન થઈ ગયું. બસ ! હવે બીજું કંઈ જ ન ગમે.. જોઈએ માત્ર તમે. ના, તમારા સિવાય બીજું કોઈ જ ન ચાલે. ‘બીજે પણ કિહાં નવિ ગમે રે લાલ, જિણે તુજ વિરહે બચાય રે...’

આપ સમવસરણમાં બિરાજમાન છો. હું આપના શ્રેષ્ઠ રૂપને જોઈ રહ્યો છું. દેવોએ કરેલ આપના ભામંડલને જોતાં દેવો પર, એમની ભક્તિ પર ઓવારી જવાય... અમારા જેવા ભક્તો માટે તારું રૂપ

વારંવાર, સતત જોવાનું શક્ય બને એ માટે જ જાણે કે તારા શરીરના તેજને ભામંડલ રૂપે મૂકી દીધું. આથી તમારું રૂપ જોવું અમારા માટે સરળ બની ગયું.^૧

આપને સુવર્ણકમળ પર વિહાર કરતાં જોવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મળ્યું છે. શું દેવોની ભક્તિ !

એ ક્ષણોમાં વિમાસણ એ થતી કે હું પ્રભુને જોઉં કે આ ભક્તોની આંખમાં રહેલી ભીનાશને જોવું.

પ્રભુ ! આવું થોડા સમય પહેલાં પણ થયેલું. અધ્યાત્મયોગી પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરિ દાદા શંખેશ્વર મહાતીર્થમાં પધારેલા. પૂજ્યશ્રીજી તો મહાન ભક્તિયોગાર્થ. પ્રભુભક્તિમાં તેઓ તલ્લીન થઈ ગયા.

હું એ સમયે ત્યાં. મને મૂઝવણ થવા લાગી : ‘કોને જોઉં ?’ પછી એવું થયું કે થોડીવાર પ્રભુને નીરખું. અને વચ્ચે એ મહાપુરુષની ભક્તિને પણ નીરખી લઉં...

પ્રભુ ! તારી કૃપાનો વિચાર કરું છું અને આંખો ચૂવા માંડે છે. ‘ત્વમકારણવત્સલઃ’... કોઈ જ કારણ વિના તારી વાત્સલ્યની ધારા મારા પર સતત વરસી રહી છે.

અને એ ધારા ઝિલાઈ ત્યારે...? પ્રવીણ દેસાઈ યાદ આવે : ‘તારી ધારાને મેં ઝીલી જ્યારે જ્યારે, મારે રોમે રોમે ફૂલ ખીલ્યાં ત્યારે...’

‘અકારણ વત્સલ’ તું છે, પ્રભુ ! હું નરક અને નિગોદમાં હતો..

---

(૧) સમવસરણીય ક્ષણોનું વર્ણન કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત (‘વીતરાગ-સ્તોત્ર’માંથી લેવાયું છે.)

બિલકુલ સૂઝબૂઝ નહોતી મને મારી.. બસ, તારા અકારણ વાત્સલ્યે મને ઊંચક્યો, અને હું તારાં ચરણોમાં આવી ગયો !

તારા અકારણ વાત્સલ્યનો વિચાર જ હૃદયને આનંદ-વિભોર બનાવે છે.

આમ જુઓ તો, આ કેવું આશ્ચર્યકારી છે ? પ્રભુ ! બધાં જ પ્રાણીઓ પરની ઉદાસીન દશા તારી છે. અને તું બધા પર ઉપકારની હેલી પણ વરસાવે છે !

આ તું જ કરી શકે ને !

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી યાદ આવે : ‘તાહરી ગત તું જાણે હો દેવ, સમરણ ભજન તે વાયક જસ કરેજી..’ ત્યાં પણ એમણે આવો જ લય પકડ્યો છે; દેખાતા વિરોધાભાસનો (જોકે, પ્રભુનાં ચરણોમાં તો વિરોધીઓ પણ મિત્ર બની જ જાય ને !) : ‘દેખી રે અદ્ભુત તાહરં રૂપ, અચરિજ ભવિક અરૂપી પદ વરેજી.’ ભક્ત નિહાળે છે તારું રૂપ... અને તારા અદ્ભુત રૂપને જોતાં એ અરૂપી - સિદ્ધ બને છે.

તારી કૃપાનો કોઈ ઓર-છોર નથી. તારું ‘મહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્’ અમારાથી લખી શકાય તેમ નથી.

એક બાજુ આપની પરમ ઉદાસીન દશા અને બીજી બાજુ આપની આસપાસ રહેલ પરમ વૈભવ.

કાન્તિવિજય મહારાજ મઝાના શબ્દોમાં પ્રસ્તુતિ આપે છે :

‘ત્રિગટે રતન સિંહાસન બેસી,

ચિહું દિશિ ચામર ઢળાવે;

અરિહંત પદ પ્રભુતાનો ભોગી,

તો પણ જોગી કહાવે રે !’

પ્રભુ ! તારી પાસે છે પરમ ભોગ. સ્વનો ભોગ એ જ તો ભોગ છે ને !

શુદ્ધ પર્યાયોનો ભોગ અને નિર્મળ ગુણોનો ઉપભોગ સતત ત્યાં ચાલુ છે. કેવી પરમ આનંદની ધારા, પ્રભુ ! તારી પાસે છે ! ‘તે માંહીલો એક અંશ જો આપો...’

પ્રભુ ! તું તો વરસી જ રહ્યો છે. પણ તારા આ પરમ દાનને હું કેમ નથી ઝીલી શકતો ? કારણ કે હું તને સંપૂર્ણતયા સમર્પિત નથી.

ક્યારેક તમારા પ્યારા શબ્દરૂપ અમૃતના પાનથી ઊપજેલી પ્રશમ-રસની ધારા મને ભીંજવે છે. પરમ આનંદને આપે છે.

પણ -

ક્યારેક અનાદિ કાળથી સાથે આવેલ અને મારા અજ્ઞાન વડે જ પુષ્ટ બનેલ રાગ મને ક્યાંનો ક્યાં ફંગોળી દે છે.

પ્રભુ ! હું શું કરું ?

આખરે તો, જે કરવાનું છે, એ તારે જ કરવાનું છે.

ભલે, મારી બાજુ સમર્પણ ન રહ્યું; પણ તું તો અકારણ વત્સલ છે જ.

શ્રદ્ધા છે : તું જ મને ભવપાર કરાવશે. અને જલદી, જલદી.

આ સમવસરણીય ક્ષણોમાં વહેવું, પ્રભુના સમવસરણસ્થ ભાવ આર્હન્ટ્યનું દર્શન તે રૂપસ્થ ધ્યાન.

પૂજ્ય માનવિજય મહારાજ કહે છે :

‘રૂપથી પ્રભુગુણ સાંભરે,
ધ્યાન રૂપસ્થ વિચાર...’ (૭/૭)

આખરે તો, ધ્યાન એટલે અનુભૂતિ જ છે. એ પ્રભુના મૂર્તિદેહના દર્શનથી થાય (પિંડસ્થ ધ્યાન) કે પ્રભુના નામ સ્મરણ (પદસ્થ ધ્યાન) દ્વારા થાય...

કારણ અલગ હોય... કાર્ય એક જ છે : આત્માનુભૂતિ.

ભક્તિના સ્તર પર જેને આપણે પરમ ચૈતન્યની અનુભૂતિ કહીએ છીએ, સાધનાના સ્તર પર એ જ આત્માનુભૂતિ છે.

તો, રૂપસ્થ ધ્યાન કઈ રીતે થાય ? ‘રૂપથી પ્રભુગુણ સાંભરે, ધ્યાન રૂપસ્થ વિચાર...’

સમવસરણમાં બિરાજમાન કે દેવછંદામાં બિરાજમાન અથવા સુવર્ણ કમળ પર વિહરતા પ્રભુના રૂપથી પ્રભુના એ ગુણોની સ્મૃતિ... અને એ સ્મૃતિ અનુપ્રેક્ષા દ્વારા અનુભૂતિમાં ફેરવાય તે રૂપસ્થ ધ્યાન.

પ્રભુના એ રૂપનાં દર્શનથી પહેલાં તો ભાવવિભોરતા સર્જાય છે. અને એ જ ભાવવિભોરતા પ્રભુગુણની અનુપ્રેક્ષા વડે સ્વગુણની અનુભૂતિ સુધી વિસ્તરે છે...

પ્રભુના એ રૂપનું દર્શન ચિત્તને કેવું તો ઝકઝોરી નાખે છે !

‘નીરખી નીરખી તુજ બિંબને,
હરખિત હુયે મુજ મન, સુપાસ સોહામણા;
નિર્વિકારતા નયનમાં,
મુખડું સદા સુપ્રસન્ન...’ (૭/૧)

પ્રભુ ! તારા અદ્ભુત રૂપને જોઈને મારું મન હર્ષવિભોર બને છે.
તારી આંખોમાં છે નિર્વિકારતા. તારા મુખ પર છે પ્રસન્નતા...

ભક્ત પ્રભુના રૂપ પર ઓવારી જાય છે. એક એક અંગ કેવું તો
દિવ્ય રૂપથી છલકાતું છે !

પ્રભુનાં નયનોની મધુરિમા પર આ મઝાની સ્તવના આવી :
શાન્તિ ! તોરે લોચન હૈ અણિયારે...

કમલ જયું સુંદર, મીન જયું ચંચલ,
મધુકર સે અતિકારે...

જાકી મનોહરતા જિત વનમે,
ફિરતે હરિણ બિચારે...

ચતુર ચકોર પરાભવ નીરખત,
બહુરે યુગત અંગારે...

ઉપશમ રસ કે અજબ કટોરે,
માનું વિરંચિ સંભારે...

કીર્તિવિજય વાયક કા વિનયી,
કહે મુજ કો અતિ પ્યારે...

કેવાં અદ્ભુત તારાં નેત્રો, પ્રભુ ! કમળના જેવાં કોમળ કોમળ
એ છે. અને પાણીમાં માછલું આમથી તેમ દોડે ત્યારે કેવો સરસ નજારો
આંખો સામે પથરાય ! એમ ભક્તોને જોતી (ઉદાસીન દશા તારી બાજુ,
અપાર વાત્સલ્ય અમારી બાજુ) તારી આંખો કેવી તો સોહામણી લાગે
છે ! ભ્રમર કરતાંય વધુ કાળાશભરી કાન્તિ તારી આંખોમાં છે..

હરણની આંખો સારી કહેવાતી. પણ તારી આંખોના માધુર્ય પાસે
એની શું વિસાત ! પરાજિત થયેલ હરણો વનમાં જતાં રહ્યાં...

ચકોર પંખીની આંખો પણ સારી કહેવાતી. પણ પ્રભુ ! તમારી આંખોની મધુરિમાથી પરાજિત થઈને એ પંખી અંગારાનું ભક્ષણ કરી રહેલ છે.

પ્રભુ ! તમારાં નેત્રોનું વર્ણન કરવાનું અમારું ગજું નથી. અમે તો માત્ર એમને જોઈ રહીએ છીએ...

તારી આંખો... જાણે કે પ્રશમરસથી ભરેલા પ્યાલા... એ પ્રશમરસના પ્યાલા વિરંચિ (બ્રહ્મા) જેવા છે. એ પ્યાલા ભક્તના હૃદયમાં પ્રશમભાવને જન્માવે છે. (બ્રહ્માજીનું આ જ કાર્ય છે ને ! ઉત્પત્તિનું.) અહીં ભાવકના હૃદયમાં પ્રશમરસને ઉત્પન્ન કરવાનું કાર્ય ઉપશમરસના પ્યાલા કરે છે.

‘નિર્વિકારતા નયનમાં...’

યાદ આવે મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ : ‘તેરે નયન કી મેરે નયન મેં, જસ કહે દિઓ છબિ અવતારી..’

પ્રભુ ! તારી આંખોમાં જે આ નિર્વિકારદશા છે, એની છબી મારી આંખોમાં પ્રગટાવો ને !

‘નિર્વિકારતા નયનમાં...’ પ્રભુ ! તારી આ નિર્વિકારદશાને જોઉં છું. ભીનો, ભીનો બનું છું.. અને એ ભીનાશ ઊંડી અનુપ્રેક્ષા દ્વારા નિર્વિકારદશાની અનુભૂતિ ભણી લઈ જાય છે.

પ્રભુના રૂપને જોઈને પ્રભુના ગુણની (સ્વગુણની) અનુભૂતિ કરવી એ જ તો રૂપસ્થ ધ્યાન..

મજાની વ્યાખ્યા આવી છે :

‘રૂપથી પ્રભુગુણ સાંભરે,
ધ્યાન રૂપસ્થ વિચાર...’ (૭/૭)

પ્રભુરૂપને ગુણાત્મક સ્તર પર જોવાનું છે. એટલે જ કહ્યું :
‘નિર્વિકારતા નયનમાં..’ આંખોમાં નિર્વિકારદશા જોવાઈ.

આ જ લયમાં પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજ કહે છે : ‘દીઠો સુવિધિ
જિણંદ સમાધિરસે ભર્યો..’ એ જોતાં શું થયું ? ‘ભાસ્યો આત્મ સ્વરૂપ
અનાદિનો વીસર્યો હો લાલ..’ મારી ભીતર પણ આ સમાધિ રસ
ઊછળી રહ્યો છે એવું લાગ્યું... એ સમાધિના આનંદની આછીસી
વાતના સ્મરણે વિભાવોમાંથી મન પાછું હટ્યું. ‘સકળ વિભાવ ઉપાધિ
થકી મન ઓસર્યો હો લાલ...’ અને પોતાની સમાધિને પામવા સાધકની
યાત્રા શરૂ થાય છે. ‘સત્તાસાધન માર્ગ ભણી એ સંચર્યો હો લાલ..’

[૪]

સારાંશ

રૂપસ્થ ધ્યાનનો અર્થ એ છે કે ભાવ અરિહંત પ્રભુના રૂપને જોતાં જોતાં પ્રભુના ગુણોની સ્મૃતિ અને એ જ ધારામાં આગળ પ્રભુગુણની અનુભૂતિ...

રૂપસ્થ ધ્યાન પ્રભુના ભાવનિક્ષેપને કેન્દ્રમાં રાખીને આગળ વધે છે. સમવસરણમાં બિરાજમાન ભાવ અરિહંતના રૂપ / ગુણના ધ્યાનથી ભાવક સ્વગુણોની અનુભૂતિ કરે છે.

આધારસૂત્ર

અલખ અગોચર અજ અવિનાશી,
 અવિકારી નિરુપાધિ;
 પૂરણ બ્રહ્મ ચિદાનંદ સાહિબ,
 ધ્યાઉં સહજ સમાધિ... (૮/૬)

ચિદાનંદઘન કેરી પૂજા,
 નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ;
 આત્મ પરમાત્મને અભેદે,
 નહિ કોઈ જડનો જોગ.. (૮/૮)

રૂપાતીત ધ્યાનમાં રહેતાં,
 ચન્દ્રપ્રભ જિનરાય;
 માનવિજય વાયક ઈમ બોલે,
 પ્રભુ સરખાઈ થાય.. (૮/૯)

આ સ્તવના રૂપાતીત ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને થઈ છે. સિદ્ધ ભગવંતોના નિર્મળ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કઈ રીતે થાય છે એ વાત અહીં ચર્ચાઈ છે.

દ્રવ્યનિક્ષેપને કેન્દ્રમાં રાખીને આ સ્તવના વહી રહી છે. સિદ્ધાવસ્થા એ અરિહંત ભગવંતનો દ્રવ્યનિક્ષેપ. સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુ ભાવનિક્ષેપે છે.

પ

રૂપાતીત ધ્યાન

પૂજ્ય આનંદઘનજી મહારાજનું એક પદ યાદ આવે છે :

ના હમ મનસા, ના હમ શબદા,

ના હમ તન કી ધરણી;

ના હમ ભેખ, ભેખધર નાહિ,

ના હમ કરતા કરણી...

ના હમ દરસન, ના હમ ફરસન,

રસન ગંધ કદ્યુ નાહિ;

આનંદઘન ચેતનમય મૂરત,

બાર બાર બલિ જાહિ...

પ્રભુના રૂપાતીત સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતાં સાધક રૂપાતીત ધ્યાનની ક્ષણોમાં સિદ્ધ ભગવંતો સાથે આંશિક અભેદાનુભૂતિ મેળવે છે.

રૂપાતીત ધ્યાનની ક્ષણોમાં જતાં પૂર્વે જે ધારણા - સંજેશન સાધક પાસે હોય છે, એની વાત પદમાં આવી...

‘ના હમ મનસા.’

હું મન નથી.

વિચારવું એ મારો સ્વભાવ નથી. હું તો વિચારાતીત સંઘટના છું. યાદ આવે યોગશાસ્ત્ર : ‘ભાવિતપરમાનન્દઃ ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ ।’ જ્યારે પરમ આનંદનો અનુભવ તમે કરી રહ્યા છો ત્યારે વિચારનો અવકાશ જ ક્યાં રહે છે ?

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા : બ્રાહ્મણો જમવા માટે બેઠેલ હોય.. અવાજ, અવાજથી વાતાવરણ ધમધમતું હોય : ‘લાડુ, પૂરી, દાળ, ભજિયાં..’ પણ જમવાનું શરૂ થાય ત્યારે ? ત્યારે ગહન ચુપ્પી...

તેમ, વિચાર ક્યાં સુધી ? વિચારો દ્વારા બહાર જવાનું - પરમાં - ક્યાં સુધી ? ભીતરી આનંદ ન મળે ત્યાં સુધી. એ મળ્યો કે ગહન ચુપ્પી..

‘ના હમ શબદા.’

શબ્દ મારું સ્વરૂપ નથી. શબ્દ તો પૌદ્ગલિક ઘટના છે. હું અપૌદ્ગલિક, જ્યોતિર્મય ઘટના છું.

એટલે જ, સાધક અનાહત નાદ સંભળાય ત્યારે અટકી જતો નથી. એને ખ્યાલ છે કે નાદાતીત / શબ્દાતીત તેણે બનવાનું છે.

‘ના હમ તન કી ધરણી...’

હું શરીર નથી.

હું છું બોડીલેસ એક્સપીરિયંસ.

એક ઝેન આશ્રમમાં એક સમારોહ હતો. ગણમાન્ય અતિથિઓ અને ગુરુઓ મંચ પર બિરાજમાન હતા. એક અતિથિએ જોયું કે બધા વિદ્યાર્થીઓના ખમીસ પર ઓળખપત્ર / આઈકાર્ડ હતું. એમાં લખાયેલું : Bodiless, choiceless, nameless.

અતિથિ ખુશ થયા. બીજી જગ્યાએ સ્કૂલનું અને વિદ્યાર્થીનું નામ આઈકાર્ડમાં હોય. અહીં તો શરીર, મન, નામને પેલે પાર જવાનું હતું... પરિચય-પત્ર ખરેખર આદર્શ કહેવાય તેવું ગણાય.

સમારોહ પૂર્ણ થયો. અતિથિઓ એક પછી એક નીકળવા લાગ્યા રેમ્પ પરથી. વિદ્યાર્થીઓ ઊભા રહી તેમને સન્માની રહ્યા.

પેલા અતિથિએ એક વિદ્યાર્થીને જોયો. જેના શર્ટ પર આઈકાર્ડ નહોતું. પૂછ્યું : ‘ક્યાં છે તારું આઈકાર્ડ ?’ વિદ્યાર્થી : ‘સર, કાલે જ એ ખોવાઈ ગયું છે. નવું મેળવી લઈશ. પણ અત્યારે મારા ખિસ્સામાં આવું જ, પણ થોડુંક જુદું, એક આઈકાર્ડ છે.’ અતિથિ : ‘બતાવો તો !’ પેલા વિદ્યાર્થીએ ખિસ્સામાંથી એક પડીકી ખોલી. એમાં રખ્યા હતી. મહેમાને પૂછ્યું : ‘આ શી રીતે આઈકાર્ડ ?’ ‘સર, આ સ્મશાનની રખ્યા છે. જેથી મને સતત ખ્યાલ રહે કે હું માટીમાં મળી જવાનો છું. શરીર આદિ પર અહંકાર ન આવે...’

અતિથિ ખુશ થયા...

હું કોણ ?

સરસ પરિચય ‘હું’નો આવ્યો : ‘ના હમ મનસા, ના હમ શબદા, ના હમ તન કી ધરણી...’

‘ના હમ ભેખ, ભેખધર નાહિ...’

વસ્ત્ર પણ હું નથી, વસ્ત્રને ધારણ કરનાર પણ હું નથી. વસ્ત્રને ધારણ કરનાર દેહ છે.

વસ્ત્ર પણ પૌદ્ગલિક ઘટના. શરીર પણ પૌદ્ગલિક ઘટના... ‘સમાધિશતક’ યાદ આવે : ‘જયું કપડે ત્યું દેહ..’ સરસ લય ત્યાં પકડાયો છે કે વસ્ત્ર જેટલું તારાથી અળગું છે, એટલો જ અળગો તારો દેહ છે.

એક સંગોષ્ઠિમાં મેં ભાવકોને પૂછેલું : વસ્ત્રને તમે તમારાથી અલગ માની શકો, એટલું જ અળગું તમારું શરીર તમને લાગે ?

ભાવકોએ સામે પૂછ્યું : આવું કેમ નથી થતું ?

મેં કહ્યું : વસ્ત્રને તમે પહેરો છો, કાઢો છો.. આના કારણે દૂરી અનુભવાય છે. શરીર સાથે પણ આ જ અનુભવ કરવો હોય તો દેહભાવને, દેહાધ્યાસને વારંવાર દૂર કરવો જોઈએ... ‘હું એટલે શરીર નહિ.. નહિ.. નહિ..’

બીજો આવો જ પ્રશ્ન મેં બીજી સંગોષ્ઠિમાં પૂછેલો : અગણિત જન્મોમાં ઘણા બધા દેહો આપણે બદલ્યા. કીડીનો દેહ પણ મળ્યો અને હાથીનો પણ મળ્યો. શરીરોની આ બદલાહટ વચ્ચે પણ ‘હું શરીર છું’ આ ભાવ કઈ રીતે રહી શકે ?

જવાબ આપતાં મેં કહેલું : આત્મા પછીનું તત્ત્વ છે શરીર.. આત્મતત્ત્વ ન પકડાય ત્યાં સુધી તમે તમારા ‘હું’ને દેહની / દેહભાવની ખીંટી પર ટાંગો છો...

‘ના હમ કરતા કરણી...’

હું કર્તા નથી. વૈભાવિક કોઈ પણ કાર્યોનું કર્તૃત્વ મારી પાસે નથી. ભોજન આદિની ક્રિયા શરીર કરે છે. હું નથી કરતો.

સાધક કઈ રીતે જમે ?

એ સમયે સાધકનું શરીર ખાવાની ક્રિયા કરે. સાધક કોઈ સ્તવનાની પંક્તિમાં મનને જોડી દે છે.

બોસ નોકરને કહેશે : ‘પાણી લાવ.’ નોકર ફીજ પાસે જશે.. ત્યારે બોસ એની પાછળ જવાનો ખરો ? ના. કારણ ? પાણી લાવવાનું કામ નોકર કરે છે.

એ જ રીતે, શરીર ભોજનની ક્રિયા કરી રહ્યું છે (કોળિયો કાન, નાક કે આંખમાં નહિ જાય એની મારી ગેરંટી !) ત્યારે મન / ઉપયોગ શા માટે ત્યાં જાય ?

‘ના હમ કરતા કરણી...’

હું કર્તા પણ નથી, કાર્ય પણ નથી. Doing ખરી પડ્યું છે. માત્ર being છે. ભીતરની યાત્રામાં માત્ર મહાલવાનું છે.

કર્તૃત્વ નથી તો કાર્ય ક્યાંથી આવશે ?

‘ના હમ દરસન, ના હમ ફરસન,
રસન ગંધ કહ્યુ નાહિ...’

હું શરીર નહિ; તો હું ઈન્દ્રિય પણ નહિ. ન કંઈ આંખોથી જોવાનું છે હવે. ન કાંઈ હાથ વડે સ્પર્શવાનું છે. નથી ભોજ્ય પદાર્થોનો રસાસ્વાદ લેવાનો કે નથી કંઈ સૂંઘવાનું..

સાધનાવસ્થામાં પણ મન કેવું તો સ્વ ભણી ઢળેલું હોય છે કે

સાધકના આંખ-કાન ખુલ્લા હોય, કોઈ દશ્યો આંખની ડેલીએ કે કોઈ શબ્દો કાનની ડેલીએ આવી જાય, તોય એમને ભીતર પ્રવેશ મળતો નથી.

આ જ લયમાં પરમ પાવન દશવૈકાલિક સૂત્ર કહે છે :

‘ન ય દિદ્વં સુઅં સવ્વં, ભિકખૂ અકખાઉમરિહઈ ॥’ કો’કે પૂછ્યું મુનિરાજને : ‘હમણાં પેલા ભાઈ કંઈક બોલતા હતા, શું બોલતા હતા?’ મુનિરાજ સ્વાધ્યાયમાં એવા લીન હતા કે કોણ શું બોલેલું એ એમના ખ્યાલમાં જ નથી. તો એ કહેશે : ‘હા, કો’ક કંઈક બોલતું હતું. પણ મને કંઈ ખ્યાલ નથી.’ આવું જ દશ્યોના સંદર્ભમાં બને.

સંત કબીરના વિરોધીઓએ સંત ભ્રષ્ટાચારી છે એવા આક્ષેપો લગાવ્યા. કોઈ ભાડૂતી બાઈ પાસે ખરાબ બોલાવરાવ્યું સંત માટે.. ગામના અગ્રણીઓ સંત પાસે ગયા. કબીરજી સાળ પર કપડાં વણે છે. થોડે દૂર બેઠેલ ગ્રામજનો ઠપકાના શબ્દો બોલી વિદાય થયા.

આ બાજુ, પેલી બાઈને પૂરા પૈસા ન મળ્યા; તો તેણીએ કહ્યું કે સંત તો શ્રેષ્ઠપુરુષ છે. આ લોકોના કહેવાથી મેં, પૈસાના લોભમાં, ખોટો આક્ષેપ મૂકેલો.

અગ્રણીઓ માફી માગવા આવ્યા. ત્યારે સંત રામ નામનો જપ કરતા હતા. અગ્રણીઓ નજીક આવ્યા. એમણે દિલગીરી સાથે માફી માગી.

સંત કહે : શેની માફી ? ‘કાલે અમે તમારા માટે બરોબર નહિ બોલેલા ને...’ સંત હસતાં હસતાં કહે : મને તો કંઈ ખબર નથી. કાલે તમે આવેલા. કંઈક બોલતા હતા.. મારે ત્યાં ઘણા લોકો જપ કરવા આવે છે. હું સમજ્યો કે તમે રામ-રામનો જાપ કરતા’તા... અચ્છા, મનમાં કંઈ રાખતા નહિ...

‘ના હમ દરસન, ના હમ ફરસન;

રસન ગંધ કદ્યુ નાહિ..

આનંદધન ચેતનમય મૂરત,

બાર બાર બલિ જાહિ..’

ચૈતન્યમૂર્તિ આનંદધનનો સેવક પણ બડભાગી છે..

પરમાત્માના રૂપાતીત સ્વરૂપને શબ્દબદ્ધ અહીં કરાયું છે :

અલખ અગોચર અજ અવિનાશી,

અવિકારી નિરુપાધિ;

પૂરણ બ્રહ્મ ચિદાનંદ સાહિબ,

ધ્યાઉં સહજ સમાધિ.. (૮/૬)

કેવા છે પરમાત્મા ?

અલક્ષ્ય (અલખ). બુદ્ધિ દ્વારા જેનો પાર ન પામી શકાય એવું એ પરમ તત્ત્વ છે.

‘અગોચર.’ ઈન્દ્રિયોની ત્યાં કોઈ પહોંચ નથી. રૂપ છે જ નહિ, તો આંખ શું કરશે ? અરૂપીને તો ધ્યાન દ્વારા જ અનુભવી શકાય.

‘અજ, અવિનાશી.’ પરમાત્માને હવે જન્મ નથી ધારણ કરવાનો. ન કોઈ કાળે એ તત્ત્વનો વિલય થવાનો છે.

‘અવિકારી.’ રાગ, દ્વેષ આદિ વિકારોને પ્રભુએ જડમૂળથી નષ્ટ કર્યા છે.

‘નિરુપાધિ.’ પ્રભુ છે અકર્મા. કર્મ રૂપ ઉપાધિ એમને નથી.

‘પૂરણ બ્રહ્મ.’ પૂર્ણ આત્મવૈભવ પ્રભુ પાસે છે. અકલ્પ્ય આનંદની ધારામાં વહી રહેલ છે એ પરમતત્ત્વ.

‘ચિદાનંદ સાહિબ..’ જ્ઞાન અને આનંદથી યુક્ત છે પરમાત્મા...

‘ધ્યાઉં સહજ સમાધિ.’ સહજ સમાધિ રસમાં ડૂબેલ આવા પરમાત્માનું હું ધ્યાન કરું છું.

યોગીઓ થોડી ક્ષણો માટે સમાધિમાં રહે છે. પ્રભુ તો શાશ્વતીના લયમાં સ્વમાં જ મગ્ન છે.

પ્રભુનો ઉપયોગ માત્ર સ્વરૂપ / સ્વગુણમાં જ હોય છે. પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોવાથી જગતનાં તમામ દૃશ્યો પ્રભુના જ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત થયાં કરે છે. પણ પ્રભુ તો સ્વમાં જ લીન છે. ‘સહજ સમાધિ’ રસને માણી રહ્યા છે પ્રભુ.

‘ધ્યાઉં...’ આવા પ્રભુનું ધ્યાન હું કરું છું. ધ્યાન એટલે અનુભવ.

આ અનુભૂતિની ધારામાં કઈ રીતે જવાય એનું માર્મિક ચિત્રણ હવે આવે છે :

ચિદાનંદઘન કેરી પૂજા,

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ;

આતમ પરમાતમને અભેદે,

નહિ કોઈ જડનો જોગ. (૮/૮)

ચિદાનંદઘન પ્રભુની ભક્તિ / ધ્યાન થશે નિર્વિકલ્પ ઉપયોગથી.

ઉપયોગને નિર્વિકલ્પ બનાવવો છે. વિકલ્પો દ્વારા જ વિભાવો ઉત્તેજિત બને છે.

વિભાવ (રાગ, દ્વેષ, અહંકાર) છે અંગારો. વિકલ્પ (વિચાર) છે હવા. અંગારાને હવા નાખો એટલે એ ભડકામાં જ ફેરવાય ને !

તમે રૂમમાં શાંતિથી બેઠા છો. કોઈ અણગમતી વ્યક્તિ રૂમમાં પ્રવેશે છે. એને જોતાં જ તમને તિરસ્કાર થાય છે. (સત્તામાં પડેલ ક્રોધ અંગારા રૂપે અહીં ઉદિત થયો.) હવે જો વિકલ્પો ચાલશે તો શું થશે ? તિરસ્કારનો અંગારો ભડકામાં ફેરવાશે.

વિકલ્પો આવા હોઈ શકે : આ માણસ. નાલાયક. એણે મારી ખરાબ વાતો કેવી ફેલાવી હતી ?.... તિરસ્કારનો અંગારો ભડકામાં ફેરવાયો.

પણ, એ સમયે જાગૃતિ આવે તો.. ? આ વ્યક્તિ તો અનંત ગુણથી યુક્ત છે. એનો દોષ છે જ નહિ. દોષ મારાં કર્મનો છે. તમે પ્રેમથી એને આવકારો છો. ‘આવો, બેસો. કેમ છે તબિયત ?’ અહીં જાગૃતિએ રખ્યાનું કામ કર્યું; જે પેલા અંગારાને બૂઝવી શકે.

‘ચિદાનંદઘન કેરી પૂજા, નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ...’ ઉપયોગમાં / મનમાં વિચારો જ વિચારો ઊભરાતા હોય ગમા-અણગમાના કે અહંકારના; તમે પ્રભુનું ધ્યાન કઈ રીતે કરી શકો ?

ધ્યાન માટેની અનિવાર્ય શરત છે નિર્વિકલ્પ દશા.

અને એ આવતાં જ સ્વગુણની, સ્વરૂપદશાની અનુભૂતિ ચાલુ !

જ્યારે સાધક આંશિક રૂપે પોતાના ગુણનો કે સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, ત્યારે જ પરમાત્મા સાથે એની અભેદાનુભૂતિ થાય છે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ યાદ આવે : ‘જ્યોતસું જ્યોત મિલત જબ ધ્યાવે, હોવત નહિ તબ ન્યારા..’ તમે જ્યોતિર્મય - અનુભૂતિમય બનીને જ પ્રભુનું ધ્યાન કરી શકો.

શબ્દ અજ્યોતિર્મય (પૌદ્ગલિક) સંઘટના, વિચાર પણ અજ્યોતિર્મય

ઘટના. માત્ર અનુભૂતિ જ જ્યોતિર્મય ઘટના છે.

‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ, આતમ પરમાતમને અભેદે..’ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ, સાધકની આંશિક આત્માનુભૂતિ અને થોડા સમય માટે એનો ઉપયોગ પરમાત્મમય બની રહે છે.

આ છે રૂપાતીત ધ્યાન. એ ધ્યાન સમયે અભેદાનુભૂતિ થાય છે પરમાત્માના રૂપાતીત સ્વરૂપની. મઝાની પ્રસ્તુતિ આવી :

માનવિજય વાયક ઈમ બોલે,
પ્રભુ સરખાઈ થાય.. (૮/૯)

[૫]

સારાંશ

ચન્દ્રપ્રભ જિન સ્તવના રૂપાતીત ધ્યાનને કેન્દ્રમાં રાખીને ચાલે છે.
પ્રભુ છે શબ્દાતીત. પ્રભુ છે રૂપાતીત.

અભિનંદન જિન સ્તવનામાં એટલે જ કહેવાયું :

રૂપ દેખાડી હોયે અરૂપી,

કિમ ગ્રહવા એ અકલ સ્વરૂપી ? (૪/૪)

બીજી કોઈ રીતે રૂપાતીત દશાની ઝલક ન મળે. એ માત્ર ધ્યાન
દ્વારા જ મળે.

એ જ રૂપાતીત ધ્યાન.

રૂપાતીત ધ્યાન પ્રભુના દ્રવ્યનિક્ષેપને આગળ કરીને પ્રવાહિત
થાય છે.

સિદ્ધત્વ એ દ્રવ્ય અરિહંતપણું છે.

આધારસૂત્ર

તુજ મુખ સન્મુખ નીરખંતા,
 મુજ લોચન અમીય ઠરંતા; શીતલજિન !
 તેહની શીતળતા વ્યાપે,
 કેમ રહેવાયે કહો તાપે.. (૧૦/૧)

તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને,
 હૈયું આવે તબ સાને;
 મૂઝઈયો માણસ વાટે,
 જિમ સજજ હુએ અમૃત છાંટે.. (૧૦/૨)

શુભ ગંધને તરતમ જોગે,
 આકુલતા હુઈ ભોગે;
 તુજ અદ્ભુત દેહ સુવાસે,
 તેહ મીટ ગઈ રહત ઉદાસે.. (૧૦/૩)

તુજ ગુણ સંસ્તવને રસના,
 છાંડે અન્ય લયની ત્રસના;
 પૂજાએ તુજ તનુ ફરસે,
 ફરસન શીતલ થઈ ઊલસે.. (૧૦/૪)

મનની ચંચળતા ભાગી,
 સવિ છંડી થયું તુજ રાગી;
 કહે માનવિજય તુજ સંગે,
 શીતળતા થઈ અંગો અંગે. (૧૦/૫)

ઈન્દ્રિયો અને મન પરમના રંગે રંગાય ત્યારે કેવી અનુભૂતિ પ્રગટે
 છે, એનું માર્મિક ચિત્રણ અહીં છે.

૬

‘તમે આટલા વસી જાશો હૈયે...’

ઈન્દ્રિયોના અને મનના આકાશમાં પ્રભુનું અવતરણ. કેવો મજાનો ઓચ્છવ !

આંખોને કેવો અનુભવ થાય ? ‘તુજ મુખ સન્મુખ નીરખંતા, મુજ લોચન અમીય ઠરંતા..’

પ્રભુનું દર્શન. આંખોને બીજું શું જોઈએ ? પણ આ પંક્તિ વાંચતાં થોડી વિમાસણ થયેલી : ‘મુજ લોચન અમીય ઠરંતા..’ પ્રભુનું દર્શન અને આંખોમાં હોય શ્રાવણ-ભાદરવો. તો પદ એવું હોવું જોઈએ : ‘મુજ લોચન અમીય છલકંતા... કે વરસંતા..’

પ્રભુને જ પૂછ્યું : ‘પ્રભુ ! કયું પદ વાસ્તવિક છે ?’ પ્રભુની કોર્ટમાં પ્રશ્નનો બોલ ફેંકી હું ઉપાશ્રયો ગયો. ‘ઈરિયાવહી’ કરી આસન પર બેઠો.

‘તમે આટલા વસી જાશો હૈયે...’

થોડી જ વારમાં એક શ્રાવિકા માતા નાનકડા બાબાને લઈને વંદન માટે આવ્યાં. વંદન માટે બાબાને તેમણે નીચે મૂક્યો. બાબાને તો તકલીફ થઈ ગઈ. ‘ક્યાં માની હુંફાળી ગોદ અને ક્યાં આ ઠંડી ફરસ !’ રાજા સિંહાસનભ્રષ્ટ થાય એવું આ તો થયું ! માની ગોદનું સિંહાસન ઝૂંટવાઈ ગયું. બાબાની આંખોમાં બે આંસુ ઝળક્યાં. ત્યાં જ માએ એને ઊંચકી લીધો. વહાલથી જોયું તેની સામે. બાબો ખુશ ખુશ !

હવે ભીતર ખુશી છે. એટલે અશ્રુની ધારા વહેવા માટેનું જે ગંગોત્રી પોઈન્ટ હતું, તે અદૃશ્ય થયું. આંસુ હવે આવવાનાં નથી. અને બે આંખોમાં રહેલ આંસુ ફીજ થઈ ગયાં ! વાહ ! પ્રભુએ કેટલી તો ઝડપથી જવાબ આપી દીધો !

‘મુજ લોચન અમીય ઠરંતા...’

વિરહ વ્યથાનાં આંસુ ઝળક્યાં, ત્યાં જ પ્રભુએ દર્શન-સુખ આપ્યું. હવે છે આનંદ જ આનંદ. વિરહ વ્યથાને કારણે આવેલ આંસુ આંખમાં ફીજ જ થઈ જાય ને !

પ્રભુ ! કેવી તારી કૃપા !

મારી આંખનાં આંસુ તું શી રીતે જોઈ શકે ?

કોલ્હાપુર (મહારાષ્ટ્ર) બાજુના એક ભક્ત વંદન કરવા આવેલા. તેઓ કહે : સાહેબ, અમારે ત્યાં સહેજ ગરમી થાય - ન થાય અને વરસાદ તૂટી પડે.

મેં કહ્યું : ભાઈ, અમારે પણ એવું છે. સહેજ એ’ને માટે તડપીએ, ને તરત ‘એ’ વરસવા માંડે.

ભક્તની મહેચ્છાના મૂળમાં છે ભગવન્મયતા.

કવિ કહે છે :

‘તમારા હૃદય આકાશમાં, પંખી બની ઊડ્યા કરું;
આંખોની પાંપણોમાં, અમી બનીને ઝર્યા કરું..’

કેટલી સરસ કલ્પના !

પ્રભુની આંખોની પાંપણોમાં હું પ્રભુની કરુણાના અશ્રુબિંદુ રૂપ
બનીને પ્રભુની સાથે ને સાથે રહું.

કાન માટે અમૃત છે તારું નામ, પ્રભુ ! ‘તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને, હૈયું
આવે તબ સાને; મૂઝાઈયો માણસ વાટે, જિમ સજજ હુએ અમૃત છાંટે...’

તારું નામ સાંભળતાં જ મોહની બેહોશીમાંથી હું હોશમાં આવ્યો...
નામ સાંભળતાં જ મનમાં થયું કે મારા પ્રભુ મારી સાથે છે. અને પ્રભુ
મારી સાથે છે, તો મોહની શી વિસાત ? બસ, મોહની અસર છૂ !
કેવો અદ્ભુત તારા નામશ્રવણનો પ્રભાવ ! રસ્તામાં, ગરમીને કારણે
બેભાન થયેલ માણસ પર અમૃત / ઠંડું પાણી છાંટવામાં આવે અને એ
હોશમાં આવે; તેમ તારું નામશ્રવણ મારા હોશ માટે અમૃત છે.

વસ્તુપાલ મંત્રી યાદ આવે. પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં એમણે કહેલું :
પ્રભુ ! આવતા જન્મમાં પંખીના અવતારે તારા દેરાસરના કોઈ ગવાક્ષની
ટોચે રહેવાનું મળશે, તો એને હું બહુ જ આનંદદાયક ઘટના ગણીશ.
પ્રભુ ! તું ન મળે તો દેવનો અવતાર પણ મારા માટે વ્યર્થ છે. તું મળે,
તારું દર્શન મળે, ભક્તો દ્વારા ગવાતાં તારાં સ્તવનો સાંભળવાં મળે તો
પંખીનો અવતાર પણ મારા માટે બહુ જ મઝાની ઘટના છે.^૧

---

૧. ત્વત્પ્રાસાદકૃતે નીડે, વસન્ શૃણ્વન્ ગુણાંસ્તવ ।

સંજ્ઞદર્શનતુષ્ટાત્મા, ભૂયાસં વિહગોપ્યહમ્ ॥

‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’

નામશ્રવણ.. પ્રભુસ્મરણ... અને ભીતર ઊઠે ઝંકૃતિ..
 એ ઝંકૃતિ બોલકી થાય તો આવી હોય :
 તમે આટલા વસી જાશો હૈયે, મને એ ખબર નો'તી....
 રોજ આંસુની મંજરીઓ મ્હોરતી,
 રોજ એકલતા જીવતરને કોરતી;
 આ અજંપો મૂકી જાશો હૈયે,
 મને એ ખબર નો'તી...
 હવે લાગણીના દરિયા ઉલેચવા,
 વણપૂછેલા સવાલો ઉકેલવા;
 આગ સ્મરણોની દઈ જાશો હૈયે,
 મને એ ખબર નો'તી.

આ ઝંકૃતિ બેઉ રૂપે રણકે છે. પ્રભુ સાથે છે એની હૂંફ પણ ત્યાં છે.. અને પ્રભુથી હું દૂર છું એવી વિરહની પીડા પણ ત્યાં છે.

જો કે, ભક્તની ખાનગી વાત તો એ જ છે કે વિરહવ્યથાને ઉકેરીને મિલનના આનંદને એ અનુભવવા માગે છે.

વિરહવ્યથાનું જે અંતિમ બિન્દુ છે, તેની બાજુમાં જ મિલનના આનંદનું બિન્દુ છે.

‘તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને...’

રામકૃષ્ણ પરમહંસ તળાવે સ્નાન કરીને આશ્રમે આવતા હોય ત્યારે ભક્તો એમના દર્શન માટે કતારબદ્ધ ઊભા રહેતા. એ સમયે આશ્રમના સત્તાવાળાઓ તરફથી જાહેરાત થતી કે સંત તમારી બાજુમાંથી પસાર થાય ત્યારે કોઈએ પ્રભુના નામનો જયઘોષ નહિ ઉચ્ચારવો.

એક નવા ભક્તે આશ્રમના સત્તાવાળાને પૂછેલું : પ્રભુના નામના જયઘોષની ના તમે કેમ પાડો છો ? જવાબ આવ્યો : પ્રભુનું નામ સાંભળતાં જ સંતને સમાધિ લાગી જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં, આના કારણે પડી જવાનો સંભવ રહે છે. એકવાર આવું બનેલું પણ ખરું. સમાધિ દશામાં શરીરનો ખ્યાલ છૂટી જાય... શરીર ઢળી પડે.

નામશ્રવણ અને સમાધિ !

કેટલી અદ્ભુત ઘટના !

‘તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને..’

મારા માટે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સંગીત છે તારું નામશ્રવણ, નામરટણ. શબરીના નામરટણની વાત કવિએ આ રીતે પ્રસ્તુત કરી : ‘રામ રામ રાતદિ’ કરતાં રટણ ક્યાંક, આખરે તો જીભ એની થાકી હશે; હોઠેથી રામ એણે સમર્યા’તાં ક્યાં, ઠેઠ તળિયેથી ઝંખ્યાં’તાં રામને..’

મને પણ આવું રટણ આપોને તમારું કે એ અસ્તિત્વના સ્તર પર છવાઈ જાય. પછી તમે જ તમે હો, પ્રભુ ! હા, પ્રભુ ! તમારે મારા ‘હું’ને કોઈ પણ રીતે છીનવવું જ પડશે.. બીજા કોઈને તો હું મારું ‘હું’ આપુંય શાનો ? પણ તું લઈ લે તો મને ગમશે એ.

પ્રભુ સામે કહેશે : હું તો લઈ લઉં તારા ‘હું’ને. પણ તું મારી પાસે એને ક્યાં રહેવા દે છે ? પાછો લઈ જાય છે..

પ્રભુ ! માર્ગ એક જ છે : તમે મારા હૃદય આકાશમાં એવી રીતે છવાઈ જાવ કે ‘હું’ને રહેવાનો કોઈ અવકાશ ન રહે.

તમે આવો.. આનંદ જ આનંદ સતત વહેતો હોય.. આ આનંદની અનુભૂતિ પછી રતિ-અરતિના ઝૂલે મને ઝુલાવનાર, પટકનાર ‘હું’ને કઈ રીતે હું ચાહી શકીશ ?

‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’

‘તુજ નામ સુણ્યું જબ કાને..’ તારું નામ સાંભળું ને ઝંકાર...
અરે, તારા દેરાસરના ઘંટના અવાજને સાંભળું છું, એક ધ્યાનથી, તો
એ નાદને પગલે પગલે મારા અનાહત નાદના શ્રવણ સુધી હું પહોંચી
જાઉં છું...

હવે દ્રાણેન્દ્રિય - નાકની વાત.

‘શુભ ગંધને તરતમ જોગે, આકુલતા હુઈ ભોગે; તુજ અદ્ભુત
દેહ સુવાસે, તેહ મીટ ગઈ રહત ઉદાસે..’

ફૂલોને સૂંઘ્યાં કે અત્તરની સુગંધ માણી; એ સુગંધ દ્વારા ભોગની
આકુળતા વધી.. પ્રભુ ! આ કહેવાતી સુગંધના ભોગે જ નરકની
અપાર દુર્ગંધ, અપાર યાતના મારે વેઠવી પડેલી.

પણ, સમવસરણમાં તારા દેહની સુગંધ મળી; એ સુગંધે મારી
આકુળતાને ઉદાસીન દશામાં ફેરવી નાખી.

^૨‘વીતરાગ સ્તોત્ર’માં સરસ રીતે આ વાત કહેવાઈ : ‘પ્રભુ ! તારું
શરીર કલ્પવૃક્ષનાં ફૂલની માળા જેવું સુગંધી છે. આવા તારા દેહને
નીરખવા માટે દેવાંગનાઓની આંખો (ભ્રમરની જેમ) સ્થિર થાય છે..’
સુગંધી દેહને નીરખવામાં જો ભક્તને સમાધિ લાગી જતી હોય, તો
સુગંધ એને પરમ ઉદાસીન દશા તરફ મોકલી જ દે ને !

દેહ આવો સુવાસિત. શ્વાસ પણ કેટલો સુગંધી ! પ્રભુ શ્વાસને
બહાર છોડે (અથવા એમ કહીએ કે શરીરમાંથી શ્વાસ બહાર નીકળે)

---

૨. મન્દારદામવન્નિત્ય-મવાસિતસુગન્ધિનિ ।

તવાક્ષે ભૃક્ષતાં યાન્તિ, નેત્રાણિ સુરયોષિતામ્ ॥ ૨/૨

ત્યારે કેવો પમરાટ ફેલાય ! એવો કે ભમરા બધાં પુષ્પોની સુગંધ માણવાનું છોડી પ્રભુના નિઃશ્વાસની સુગંધને માણવા લાલાયિત બને.^૩

જેમ મંદિરમાં ઘંટનો ચોક્કસ નાદ હોય છે, જે ભીતરી નાદ સાથે અનુસંધાન કરાવે છે. તે જ રીતે દેરાસરમાં એવી સુગંધ હશે, જે તમને તમારી ઉદાસીન દશા ભણી લઈ જશે.

પ્રભુના મૂર્તિદેહમાંથી પણ ઊર્જા હરક્ષણે નીકળ્યા કરે છે. એ ઊર્જા પુષ્પો અને ધૂપની સુગંધ સાથે એક એવું પવિત્ર વાતાવરણ પેદા કરે છે કે એ સુગંધ તમને ઉદાસીન દશા તરફ લઈ જાય.

એટલે જ, અમુક જાતનાં જ પુષ્પો પ્રભુને ચઢે.. દેરાસરમાં અમુક જાતનો જ ધૂપ જળે...

આ નિયમો સુગંધના પરિપ્રેક્ષ્યમાં એવી રીતે હતા કે એ સુગંધ ભક્તને ઉદાસીન દશા તરફ લઈ જાય.

સમવસરણીય ક્ષણોમાં પ્રભુના દેહની અને નિઃશ્વાસની સુગંધ અનુભવેલી. એની જ નાનકડી આવૃત્તિ દેરાસરમાં અત્યારે પણ મળી શકે.

હવે રસનેન્દ્રિય - જીભની વાત.

‘તુજ ગુણ સંસ્તવને રસના, છાંડે અન્ય લયની ત્રસના..’

જીભને - હોઠને તારા ગુણોનું સંસ્તવન મળ્યું; હવે એમને બીજું શું જોઈએ ?

---

૩. જલસ્થલસમુદ્ભૂતાઃ સન્ત્યજ્ય સુમનઃસ્રજઃ ।

તવ નિઃશ્વાસસૌરભ્ય - મનુયાન્તિ મધુવ્રતાઃ ॥ ૨/૭

‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’

‘તૈત્તિરિય’ ઉપનિષદમાં ઋષિ કહે છે : ‘રસો વૈ સઃ’... રસ માત્ર પરમાત્મા જ છે. એ પરમ રસ મળી ગયો; પર રસ ક્યાં રહેશે ? ભગવદ્ ગીતા કહે છે : ‘રસોપ્યસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે..’ જ્યાં પરમ રસ અનુભવાયો, પર રસની છુટ્ટી !

પ્રભુના ગુણોને ગાવાનો આનંદ...

પૂજ્ય જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ રાંદેર (સુરત)માં બિરાજમાન. દેહ અસ્વસ્થ. મન એકદમ સ્વસ્થ. એ સમયે નિર્ણય કર્યો કે શત્રુંજયાધિપતિ દાદાનાં ચરણોમાં નવી એક સ્તવના પેશ કરી, પછી જ વાપરવાનું. ક્યારેક આઠ-નવ વાગે કે ક્યારેક દશ વાગે; પણ એક સ્તવના નવી થાય, પછી જ પચ્ચક્ષાણ પારવાનું.

પૂજ્યપાદ, આચાર્ય ભગવંત પ્રેમસૂરિદાદાના શિષ્ય યશોદેવસૂરિ મહારાજ. એકવાર સાહેબજી ખંભાતમાં બિરાજમાન. સવારે દર્શન માટે સાહેબજી તૈયાર થયા. રોજ જે મહાત્મા સાહેબજી જોડે જતા હતા, તેમને એમ કે સાહેબજીને થોડીવાર છે, તો હું પાણી વહોરી આવું.

સાહેબજીને તૈયાર થયેલ રત્નસુંદરવિજયજી (અત્યારે રત્નસુંદરસૂરિજી) એ જોયા. થયું, ચાલો, આજે તો ગુરુદેવ જોડે હું જાઉં. બહુ જ મોટા ભક્તિયોગાચાર્ય ગુરુદેવ છે. તો ભક્તિધારામાં વહેવાનો મને પણ લાભ મળશે.

સાહેબજીનું આસન લઈ રત્નસુંદરવિજયજી ચાલ્યા. દેરાસરે પ્રદક્ષિણા આપી, અર્ધો કલાક સ્તુતિઓ ગાઈ સાહેબજીએ. એ પછી દેવવંદન શરૂ થયું. સ્તવન સાહેબજીએ શરૂ કર્યા : એક, બે, ત્રણ.. રત્નસુંદરજીને થયું કે સાહેબજી રોજ ત્રણ સ્તવન ગાતાં હશે. એ પછી તો, ચોથું, પાંચમું, છઠ્ઠું.. સ્તવનો ચાલતાં જ રહ્યાં. સત્તર સ્તવન સાહેબજીએ ગાયાં. દેવવંદન પૂર્ણ થયે ફરી સ્તુતિઓ.

લગભગ અગિયાર વાગ્યે સાહેબજી દેરાસરની બહાર પધાર્યા.. અને ત્યારે સાહેબજીની નજર રત્નસુંદરજી પર પડી. ‘અરે, રત્નસુંદર ! તું મારી સાથે છે આજે ! હું તો દેરાસરમાં ગયો એટલે બધું ભૂલી ગયો. તારી નવકારસીનું શું થયું ?’ રત્નસુંદરજી હસીને કહે : સાહેબજી, નવકારસીય ગઈ ને પોરિસીય ગઈ. સાઢપોરિસી આવી ગઈ ! પણ ગુરુદેવ ! આ સમય મારા જીવનના સ્વર્ણિમ સમય તરીકે મને સતત યાદ રહેશે.. ગુરુદેવ ! ભક્ત અને ભગવાનની અભેદાનુભૂતિ કેવી હોય છે, એની ઝલક મને જોવા મળી.

આપણા યુગના બહુ મોટા ભક્તિયોગાચાર્ય મારા દાદાગુરુદેવ ભદ્રસૂરિદાદાને સ્તવનો ગાતાં સાંભળવા એ મારા જીવનનો મોટો લહાવો હતો.

એવું તો દર્દ એમના કંઠેથી પ્રગટતું. પૂ. ઉદયરત્નજી મહારાજની સ્તવનાની એક પંક્તિ તેઓ જ્યારે ઉચ્ચારતા; ‘પડદો કરોને પ્રભુજી, પાછો !...’ ત્યારે રીતસર અનુભવાતું કે દાદાગુરુદેવ પ્રભુ સાથેની દૂરીને હવે સહન કરી શકે તેમ નહોતા. ‘પડદો કરોને પ્રભુજી, પાછો !’ પ્રભુ ! મારી અને તારી વચ્ચે જે આ પડદો છે, દૂરી છે; તેને દૂર કરી દો !

સાહેબજીની પ્રભુ સાથેની આ એકાકારદશાની અનુભૂતિ મને રાજકોટના ચાતુર્માસિ (વિ.સં. ૨૦૧૫)માં થયેલી. માંડવી શેરીના ઉપાશ્રયેથી પ્રભુદર્શન માટે દાદાગુરુદેવ પધારી રહ્યા હતા. અચાનક બેલેન્સ ચૂકી જવાથી પડી જવાયું. બધા ભેગા થઈ ગયા.. દાદાગુરુદેવે કહ્યું : મને પ્રભુ પાસે લઈ જાવ !

પરમાત્મા મળ્યા ને બધી વેદના ગાયબ ! રોજની જેમ જ દેવવંદન, ત્રણ સ્તવનો બધું જ ચાલ્યું. મુખ પર પ્રભુવિરહની વેદના હતી. પણ

‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’

શરીરની કોઈ પીડા નહોતી. પૂ. રામવિજય મહારાજની સ્તવનાની પંક્તિ મને યાદ આવેલી : ‘તુમ દીઠે દુખ સવિ વિસર્યા રે...’

પછી એક્સરે દ્વારા ખબર પડી કે થાપાનું ફેફ્ફર થયું છે. ઓર્થોપેડિક સર્જન સાહેબજીને જોવા આવ્યા. કહ્યું કે ૮૪ વર્ષની આ વયે ઓપરેશન કરાવવાની મારી સલાહ નથી. બીજી ટ્રીટમેન્ટ તેમણે લખી આપી.

એમણે પછી કહેલું કે આવા ફેફ્ફરવાળી વ્યક્તિની વેદના એવી હોય કે હોસ્પિટલના જનરલ વોર્ડમાં આવો એક દર્દી હોય તો બીજા કોઈ દર્દીને સૂવા ન દે. પીડાને કારણે એ એટલી રાગે પાડતો હોય. પરંતુ મહારાજશ્રી તો ખરેખર પ્રભુમાં તન્મય બની ગયા છે...

હવે સ્પર્શનેન્દ્રિયની વાત.

‘પૂજાએ તુજ તનુ ફરસે, ફરસન શીતલ થઈ ઊલસે..’

પ્રભુ ! તારા અંગે જ્યારે હું સ્પર્શ કરું છું પૂજા સમયે, ત્યારે અદ્ભુત ઠંડકની અનુભૂતિ મને થાય છે.

પ્રભુના મૂર્તિદેહમાંથી નીકળતી ઊર્જાનો સ્પર્શ.. શીતલતાની અનુભૂતિ.

વર્ષો પહેલાંની એક ઘટના યાદ આવે. પરમપાવન પાલીતાણામાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સ્થિરતા.

જર્મનીના એક પ્રોફેસર, જેમને જૈનદર્શન પ્રત્યે વિશેષ લગાવ હતો, તેઓ તે સમયે પાલીતાણા આવેલા. ગિરિરાજ પર જઈ આવેલા.

પછી બધા આચાર્ય ભગવંતો જોડે સત્સંગ કરવાનું એમણે વિચારેલું.

એક બપોરે તેઓ ગુરુદેવ પાસે આવ્યા. વંદના કરી. બેઠા. હું ગુરુદેવની જોડે બેઠેલો. પ્રોફેસરે પૂછ્યું : મેં તમારી પૂજા પદ્ધતિ જોઈ. તમે લોકો ચરણથી પૂજાનો પ્રારંભ કરો છો. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઉત્તમ અંગ મસ્તક ગણાય છે. તો ત્યાંથી પૂજાનો પ્રારંભ કેમ નહિ ?

ગુરુદેવે કહ્યું : મૂર્તિમાં પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા થયા પછીથી એ મૂર્તિ-દેહમાંથી ઊર્જા નીકળ્યા કરે છે. પણ ઊર્જા સહુથી વધુ પ્રમાણમાં ચરણમાંથી નીકળે છે.

આજના મનુષ્યનું શરીર તકલાદી. પૂજા કરવા ગયો હોય અને પેટમાં કે છાતીએ દુખે તો તરત એણે દેરાસરમાંથી બહાર, અર્ધી પૂજાએ, નીકળી જવું પડે. માટે વ્યવસ્થા અપાઈ કે ચરણથી પૂજાનો પ્રારંભ કરો.

ચરણનો સ્પર્શ થયો. ઊર્જા વિશેષ રૂપે મળી ગઈ.

બાય ધ વે, સદ્ગુરુનો પણ આપણે ચરણસ્પર્શ જ કેમ કરીએ છીએ ? કારણ આ જ છે : તેમનાં ચરણોથી ઊર્જા વિશેષ રૂપમાં વહે છે...

એક પ્રવચનમાં મેં ભાવકોને પૂછેલું : પ્રભુના અંગે સ્પર્શ કરતાં શું અનુભવ થાય છે તમને ? રણઝણાટી, ખલબલાટી.. શું થાય ? વીજળીના લીક થયેલ વાયરને અડાઈ જાય ને ખલબલાટી મચી ઊઠે છે... પૂજા વખતે શું થાય ?

એક ભાવકે કહ્યું : ગુરુદેવ ! અનુભવ થવો જ જોઈએ. પણ કેમ નથી થતો ?

મેં કહ્યું : ઇલેક્ટ્રિક ટેક્નિશિયનને વાયરો જોડે રોજ કામ પડતું હોય. એની અને વાયરની વચ્ચે અવરોધક પદાર્થ એ રાખે છે, માટે એને અનુભવ નથી થતો ખલબલાટીનો. તેમ પ્રભુના સ્પર્શ સમયે

‘તમે આટલા વસી જાશો હેયે...’

તમારી અને પ્રભુની વચ્ચે અવરોધક તત્ત્વ રૂપે વિચાર હોય છે, જેથી અનુભવ નથી થતો.

નિર્વિચાર દશામાં તમને પ્રભુનો સીધો સ્પર્શ મળશે. માત્ર અહો-ભાવ.. માત્ર હૃદયની ને આંખોની ભીનાશ. ‘પ્રભુનો સ્પર્શ આ રહ્યો !’

હવે મન...

‘મનની ચંચળતા ભાગી, સવિ છંડી થયું તુજ રાગી; કહે માનવિજય તુજ સંગે, શીતળતા થઈ અંગો અંગે..’

પ્રભુ મનમાં પધાર્યા અને થયો ચમત્કાર. ચંચળ મન સ્થિર થયું... પ્રભુને બેસવા માટેનું સિંહાસન તો સ્થિર જ જોઈએ ને !

અને પ્રભુ મનઘરમાં પધાર્યા તો વિભાવોના ચોર કઈ રીતે રહી શકે ? મૂઠીઓ વાળીને નાઠા બધા..

હવે મારું મન છે પ્રભુમય.. મારું અસ્તિત્વ પ્રભુમય.

હું પ્રભુનો,

પ્રભુ મારા !

સંત તુકારામજીએ કહ્યું છે : ‘વિઠા ! તુઝા માઝા રાજ..’ તારો અને મારો આ અભેદાનુભવ..

[૭]

સારાંશ

શ્રી શીતલજિન સ્તવનાનું હાર્દ છે ઈન્દ્રિયો અને મનના સ્તરે
થતો પ્રભુનો ચમત્કારી સ્પર્શ...

પ્રભુના સ્પર્શે, પ્રભુના શબ્દે, પ્રભુના દર્શને આનંદની જે નિરવધિ
છોળો ઊછળે છે, તેનું અહીં માર્મિક વર્ણન છે.

આધારસૂત્ર

તપ જપ કિરિયા મોગરે રે,
 ભાંગી પણ ભાંગી ન જાય;
 એક તુજ આણ લહે થકે રે,
 હેલામાં પરહી થાય. (૧૪/૩)

પામ્યા પામે પામશે રે,
 જ્ઞાનાદિક જે અનંત;
 તે તુજ આણાથી સવે રે,
 કહે માનવિજય ઉલ્લસંત. (૧૪/૭)

આજ્ઞાધર્મના પાલન દ્વારા રાગ, દ્વેષ, અહંકારનું શિથિલીકરણ શી રીતે થાય છે, એનું વર્ણન અહીં છે.

૭

એક્શનની સામે નોન-એક્શન

શિષ્યે ગુરુદેવને પૂછ્યું : ગુરુદેવ ! પ્રભુની આજ્ઞા તો ૪૫ આગમ ગ્રંથોમાં વિસ્તરેલી છે. આપ મને એ ગ્રંથો જરૂર વંચાવશો પણ ખરા. પણ ગુરુદેવ ! ૪૫ આગમ ગ્રંથોમાં વિસ્તરેલી એ પ્રભુઆજ્ઞાનો નિયોડ મને અત્યારે આપો ને !

ગુરુદેવે કહ્યું : ‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્..’ ચિત્તને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ બનાવવું તે પ્રભુઆજ્ઞા.

શિષ્યે ખૂબ આત્માર માન્યો ગુરુદેવનો. અને તેમની કૃપાથી આ આજ્ઞાને આત્મસાત્ કરવાની યાત્રા પર એ નીકળી ગયો.

રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિનો કચરો ચિત્તમાં બિલકુલ ન હોય એ પરિસ્થિતિ આદર્શ રૂપ છે. પરંતુ અત્યારે સાધક રાગ, દ્વેષ આદિને શિથિલ તો જરૂર કરી શકે.

નિમિત્તોને કારણે કદાચ બે-ચાર મિનિટ સાધક રાગ, દ્વેષમાં જાય; પણ તરત જ એની જાગૃતિ પ્રબળ બને અને એ નિમિત્તની અસરમાંથી મુક્ત થાય.

બુદ્ધ અને આનંદ વિહારયાત્રામાં. રસ્તામાં એક જગ્યાએ વહોળો આવ્યો. થોડીવાર પહેલાં જ એમાંથી માલ ભરેલું ગાડું પસાર થયેલું. એટલે તળિયે પડેલ કચરો ઉપર આવી ગયેલ. પાણી મટમેલું હતું. પણ બીજો કોઈ રસ્તો નહોતો; બેઉ એમાંથી પસાર થયા.

થોડે દૂર ગયા પછી બુદ્ધ કહે છે : ‘આનંદ ! તરસ લાગી છે. પાણીની તપાસ કર.’ આનંદ કમંડળ લઈને આજુબાજુ ફરે છે. ખેતરો ઉજજડ છે. પાણીનું ટીપુંય ક્યાંય દેખાતું નથી. કોઈ વાવ પણ દેખાતી નથી.

આનંદ નિરાશ થઈને આવે છે. ચહેરા પર ગ્લાનિ છે. ભગવાનની આજ્ઞા એ પાળી શક્યા નથી. કદાચ એમની જિંદગીમાં આ પહેલી ઘટના હશે કે બુદ્ધે કહ્યું હોય અને તેઓ ન પાળી શક્યા હોય તેમની આજ્ઞા.

આનંદ કહે છે : ‘પ્રભુ ! ક્યાંય પાણી દેખાતું નથી.’ બુદ્ધ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : ‘આપણે જે વહોળામાંથી હમણાં પસાર થયેલા, એમાં પાણી નથી ?’

આનંદ આજ્ઞાંકિત શિષ્ય છે. કમંડળ લઈને વહોળા તરફ જાય છે. એમની નવાઈ વચ્ચે, વહોળાનું પાણી એકદમ નિર્મળ હતું. કમંડળ ભર્યું. બુદ્ધ પાસે આવ્યા. બુદ્ધે પાણી પીધું. પછી આનંદને પીવા આપ્યું. ઠંડું, નિર્મળ, મીઠું પાણી...

બુદ્ધે કહ્યું : આનંદ ! એક સાધકનું ચિત્ત આ વહોળા જેવું હોવું જોઈએ. નિમિત્તનું ગાડું પસાર થવાને કારણે રાગ-દ્વેષનો કચરો કદાચ

ઉપર આવી જાય. પણ થોડીવારમાં જ કચરો નીચે બેસી જાય. ચિત્ત નિર્મળ, નિર્મળ બની રહે.

‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્ ।’

ચિત્ત હોય નિર્મળ, નિર્મળ.

પ્રશ્ન થાય કે નિમિત્તોની અસર કેમ થાય છે ?

બહુ મઝાનો આ પ્રશ્ન છે. જેને તમે નિમિત્તરૂપ માનો છો, એ તો નિમિત્તરૂપ છે જ નહિ.

તમે કહો છો : પેલી વ્યક્તિ મારી જોડે રફલી બોલી; માટે મને ગુસ્સો આવ્યો. ઊંડાણથી જુઓ તો દેખાશે કે નિમિત્તરૂપ તો તમારું ભૂતકાળનું કૃત્ય - action હતું. એનું આ reaction છે.

ચાલો, action ભૂતકાળમાં થઈ ગયું છે. આ જન્મમાં reaction આવ્યું છે. હવે જો ખ્યાલ આવશે કે નિમિત્તરૂપ બોલનાર વ્યક્તિ નથી, મારું કર્મ છે.. ગુસ્સો કોના પર કરશો ?

બીજી વાત. સામેથી કોઈ નિમિત્ત આપે, action એની બાજુ હોય; તમે સાધક છો, તમારી પાસે હશે non-action. હવે action ની તાકાત ક્યાં રહી ? તમે એનાથી પ્રભાવિત જ નથી થતા તો !

કેટલી મઝાની વાત !

Action ની સામે reaction એ સામાન્ય મનુષ્યની વાત. સાધકનું સૂત્ર આ છે : Action ની સામે non-action.

‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તમ્...’ નિર્મળ ચિત્ત તે પ્રભુની આજ્ઞાનો સાર. પણ નિર્મળ ચિત્ત કઈ રીતે મળે ? આજ્ઞાપાલનથી. પ્રભુ પ્રત્યેની ભક્તિ આજ્ઞાપાલન રૂપે પ્રકટશે. અને આજ્ઞાપાલન નિર્મળ ચિત્ત આપશે.

એક નિમિત્ત મળ્યું. ગુસ્સો આવી શકે તેવું નિમિત્ત છે એવું તમે માનો છો. ગુસ્સે થાવ પણ છો. અને કહો છો કે નિમિત્ત મળ્યું એટલે ગુસ્સો આવ્યો.

એક પ્રશ્ન કરું : બે નિમિત્તો મળે; એક સાદું હોય અને એક એકદમ જોરદાર હોય ત્યારે કયા નિમિત્તની અસર થાય ? જેમ કે, કો'કે કહ્યું : 'આ વ્યક્તિને આ કાર્ય બરોબર કરતાં નથી આવડતું.' (તમારા માટે કહ્યું છે.) બીજી વ્યક્તિ કહે છે : 'આનામાં તો કોઈ યોગ્યતા જ નથી. સાવ નકામો માણસ. મૂકો એનું નામ..' અહીં પાછળના નિમિત્તની અસર પ્રબળ થશે ને ?

હવે આ જ વાતને એ રીતે વિચારો કે સામાન્ય મનુષ્યોએ કહેલ શબ્દો તે સામાન્ય નિમિત્ત. અને પરમાત્માનું વચન તે વિશેષ નિમિત્ત. પ્રભુ કહે છે : 'उवसमेण हणे कोहं...' ઉપશમ વડે / ક્ષમા વડે ક્રોધને ધૂં કરી દે !

તમને પ્રભુના વચન રૂપી વિશેષ નિમિત્તની જ અસર થવાની ને ?

'आज्ञा तु निर्मलं चित्तम्' સૂત્રની પૃષ્ઠભૂ પર ચૌદમું સ્તવન વહે છે.

ભક્ત કહે છે : પ્રભુ ! તારી પાસે જે અનંત જ્ઞાન આદિ છે, તે જ મારી પાસે છે. પરંતુ આપે કર્મના આવરણને ભેદીને એ આત્મવૈભવ આત્મસાત્ કર્યો છે. પણ મારી અને મારા એ અપૂર્વ વૈભવ / ખજાનાની વચ્ચે કર્મ રૂપી ભીંત પડેલી છે.

દેખીતી રીતે, એ ભીંતને તોડવા માટે જ પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

એ પ્રયત્ન સાર્થક ક્યારે થાય તે વાત સ્તવનાની કડી ચર્ચે છે :

તપ જપ કિરિયા મોગરે રે,
ભાંગી પણ ભાંગી ન જાય;
એક તુજ આણ લહે થકે રે,
હેલામાં પરહી થાય.. (૧૪/૩)

એ કર્મ રૂપી ભીંતને તોડવા માટે તપનો હથોડો હાથમાં લીધો.
ઠોકાઠોક બહુ કરી. પરિણામ શૂન્ય. ભીંતમાં તિરાડ પણ ન પડી.

જપનો હથોડો લીધો હાથમાં. પણ કંઈક ખૂટતું હતું. જેના કારણે
ભીંત ન તૂટી.

અનુષ્ઠાનો - સામાયિક, પ્રતિક્રમણ આદિ - બહુ કર્યાં. પરિણામ ?
એ જ.

તો શું કરવું ?

‘એક તુજ આણ લહે થકે રે, હેલામાં પરહી થાય.’ તારી આજ્ઞાની
હથોડી હાથમાં લીધી અને ભીંત જમીનદોસ્ત !

કડીનો નિષ્કર્ષ એ છે કે તપ, જપ, અનુષ્ઠાન આદિરૂપ સાધના
એક બાજુ (જે આજ્ઞાવિહોણી છે), અને બીજી બાજુ આજ્ઞાપૂર્વકની એ
સાધના.

આજ્ઞાબાહ્ય તપ એટલે શું ? તપ કર્યો અને અહંકાર વધ્યો.. તો,
તપ તો થયો, પણ આજ્ઞાપૂર્વકનો ન થયો. આજ્ઞા એટલે નિર્મળ ચિત્ત :
રાગ, દ્વેષ આદિની શિથિલતાવાળું ચિત્ત.

અહીં તો દવા લીધી, ને દર્દ વધ્યા જેવું થયું ! અહંકાર વધ્યો.
ચિત્તની નિર્મળતા ઘટી...

એ જ રીતે નમસ્કાર મહામંત્રનો જાપ થયો.. વારંવાર પદ
ઉચ્ચારાશે : ‘નમો, નમો, નમો...’ પણ ઝૂકવાનું ઘટિત થયું ?

‘નમો લોએ સવ્વસાહૂણં’ પણ બોલાતું હોય અને એ મુનિપદ પર સ્થિત સાધકોની નિંદા પણ થતી હોય તો.. ? ના. આ જપ આજ્ઞાપૂર્વકનો કઈ રીતે ?

આ જ શૃંખલામાં આગળ વધીએ : સામાયિક કર્યું. સમભાવ વધ્યો ? સમભાવ સહેજ પણ ન વધે, તો આજ્ઞાધર્મ તરફ આગળ ન વધાયું ને !

અગણિત જન્મોમાં કરેલ તપ, જપ, અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ કેમ ગયા એનો ખ્યાલ હવે આવે છે.

તપ, જપ હતા. લક્ષ્ય નહોતું. લક્ષ્યાનુસંધાન વિનાની એ ક્રિયા, શુભ ભાવો વડે થોડો પુણ્ય બંધ કરાવી શકે; પણ રાગ-દ્વેષની શિથિલતા એનાથી શી રીતે થાય ?

આ સંદર્ભમાં, બે જાતના સાધકોની હું વાત કરું છું : મોર્નિંગ વોકર્સ જેવા અને લક્ષ્ય ભણી ચાલનાર યાત્રિકો જેવા.

મોર્નિંગ વોક કરનાર એટલું જ જુએ કે આટલા કિલોમીટર જવાનું છે. ત્રણ કિલોમીટર ચાલીએ. ત્રણ કિલોમીટર પાછા ઘરે આવતાં ! હતા ત્યાં ને ત્યાં ! જરૂર, એનું લક્ષ્ય તો ત્યાં સ્વાસ્થ્ય-લાભ છે. અને એ એને મોર્નિંગ વોકથી મળે પણ ખરો. પણ સાધનામાર્ગમાં તો જે લક્ષ્ય છે - રાગ, દ્વેષની શિથિલતાનું; તે એ લક્ષ્યપૂર્વક ચાલવાથી જ મળશે.

કેટલાંય જન્મોમાં પ્રભુએ કહેલ અનુષ્ઠાનો કર્યા; સંસાર ચાલુ કેમ રહ્યો ?

રાગ-દ્વેષ-અહંકાર આદિની શિથિલતા ન થઈ માટે.

સાધક પાસે જરૂરી છે એક જાગૃતિ. પોતે જે સાધના કરે છે; એ દ્વારા રાગ, દ્વેષ ઘટી રહ્યા છે કે કેમ એ એણે જોવું જોઈએ.

એક દેવ એક સાધકને એક વરદાન આપે છે. તમે જ્યાંથી પસાર થશો; ત્યાં રહેલ તમામ દર્દીઓ દર્દમુક્ત બનશે.

સાધકે કહ્યું : એ તો બરોબર. મારી કાયા દ્વારા લોકકલ્યાણ થાય એમાં હું રાજી જ છું. પણ વરદાનમાં થોડોક ઉમેરો ઈચ્છું છું. દર્દમુક્ત થયેલાને એ ખ્યાલ ન આવે કે આ સાધકને કારણે પોતે દર્દમુક્ત બનેલ છે.

દેવે કહ્યું : એમાં શો વાંધો ? ખ્યાલ આવે તો એમાં વાંધો શો ?

સાધકે કહ્યું : હજારો લોકો પોતાનો આત્માર માનતા હશે, ત્યારે મારામાં ‘હું’નો ભાવ સહેજ પણ નહિ ઝલકે એવું કેમ માની શકું હું ? બની શકે કે સહેજ અહંકાર આવી જાય.. અને એ આવી જાય તો મારી સાધનાનું શું ?

કેવી સરસ જાગૃતિ !

‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તમ્...’ પ્રભુની આજ્ઞા છે રાગ, દ્વેષ, અહંકારનું શિથિલીકરણ. આપણી સાધના એ રીતે થઈ રહી છે કે નહિ તે આપણે જોવું જોઈશે.

‘એક તુજ આણ લહે થકે રે..’ તારી આજ્ઞા હૃદયમાં આવતાં જ કર્મોની ભીંત જમીનદોસ્ત !

પામ્યા પામે પામશે રે,
જ્ઞાનાદિક જે અનંત;
તે તુજ આજ્ઞાથી સવે રે,
કહે માનવિજય ઉલ્લસંત.. (૧૪/૭)

જે સિદ્ધ ભગવંતો અનંત જ્ઞાનાદિ નિજ વૈભવને પામી ચૂક્યા છે, વર્તમાનમાં મહાવિદેહમાં જે મહાત્મા સિદ્ધ પદને પામી રહેલ છે અને ભવિષ્યમાં પણ જે મહાત્મા સિદ્ધત્વને મેળવશે; પ્રભુ ! એ તારી આજ્ઞાથી જ બનશે.

આજ્ઞાપૂર્વકની સાધના સાધકને મોક્ષ ભણી જ લઈ જાય છે.

[૭]

સારાંશ

સાધકના હૃદયમાં એક પ્રશ્ન સતત ધૂમરાયા કરે છે : પ્રભુએ કહેલી સાધના અગણિત જન્મોમાં કરવા છતાં, સંસાર ચાલુ કેમ રહ્યો ?

જવાબ અહીં અપાયો છે. આજ્ઞાપાલનપૂર્વકની સાધનાથી જ પરિણામ મળે.

એટલે, પ્રભુએ કહેલ સાધના પ્રભુએ કહ્યું છે એ રીતે થવી જોઈએ; આ વાત સ્તવનાના કેન્દ્રમાં છે.

આધારસૂત્ર

શ્રી શાન્તિ જિનેશ્વર સાહિબા,
 તુજ નાઠે કિમ છુટાશે ?
 મેં લીધી કેડ જ તાહરી,
 એ તો પ્રસન્ન થયે મુકાશે... (૧૬/૧)
 મનમાંહિ આણી વાસિયો,
 હવે કેમ નીસરવા દેવાય;
 જો ભેદરહિત મુજસું મિલો,
 તો પલકમાંહિ છુટાય.. (૧૬/૪)

ભક્ત પોતાની ભક્તિની શક્તિ વડે પ્રભુને પોતાના મન ઘરમાં
 કઈ રીતે લાવે છે અને પછી પ્રભુ સાથે અભેદાનુભૂતિ એ કઈ રીતે કરે
 છે એની વાત અહીં ચર્ચાઈ છે.

૮

‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ...’

મહાસતી ચંદનાજીનાં આંસુ પ્રભુને તેમના દ્વારે લઈ આવ્યા.

ભક્તિમતી મીરાંને જિજ્ઞાસુએ પૂછેલું : તું નાનકડી દીકરી. તેં પ્રભુને શી રીતે મેળવ્યાં ? મીરાંએ કહ્યું : ‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ.’ આંસુના ઘડે ઘડા ઠાલવીને પ્રભુપ્રીતિની આ વેલડી ઉગાડી છે.

જિજ્ઞાસુએ આગળ પૂછ્યું : કેટલા ઘડા આંસુથી પ્રભુ રીઝે ? મીરાંએ કહ્યું : જેટલા ઘડા આંસુથી તમારું ‘હું’ ભૂંસાઈ જાય એટલા જ આંસુની જરૂર છે. એથી વધુ એક ટીપું પણ આંસુનું ન જોઈએ.

ચંદનાજીનાં આંસુ. સુલસાજીનાં આંસુ. મીરાંનાં આંસુ. શબરીનાં આંસુ.

ભક્તને પ્રભુ તરફ લઈ જતો માર્ગ એક જ છે અને તે છે આંસુ.

શબરીના મનોભાવોને પોતાના ભાવાત્મક સ્પર્શ દ્વારા હૃદયને
છૂએ એ રીતે કવિ વિશનજી નાગડાએ અભિવ્યક્ત કર્યા છે :

શબરીએ બોર કદી ચાખ્યાં'તાં ક્યાં ?

એણે જીભે તો રાખ્યાં'તાં રામને !

એક પછી એક બોર ચાખવાનું નામ લઈ,

અંદરથી ચાખ્યાં'તાં રામને..

બોર બોર ચૂંટતાં કાંટાળી બોરડીના,

કાંટા જરૂર એને વાગ્યા હશે;

લાલ લાલ લોહીના ટશિયા ફૂટીને પછી,

એક એક બોરને લાગ્યા હશે;

આંગળીથી બોર એણે ચૂંટ્યાં'તાં ક્યાં ?

લાલ ટેરવેથી પૂજ્યાં'તાં રામને...

રોમ રોમ રાહ જોતી આંખો બિછાવીને,

કેટલીયે વાર એણે તાકી હશે;

રામ રામ રાતદિ' કરતાં રટણ ક્યાંક,

આખરે તો જીભ એની થાકી હશે;

હોઠેથી રામ એણે સમર્યાં'તાં ક્યાં ?

ઠેઠ તળિયેથી ઝંખ્યાં'તાં રામને...

‘ઠેઠ તળિયેથી ઝંખ્યાં'તાં રામને..' આ ભક્તિને રામચન્દ્રજીએ
પણ બિરદાવી છે.

હિંદુ રામાયણનો આ મઝાનો પ્રસંગ : શક્તિનો પ્રહાર રામ અને
લક્ષ્મણ પર થયો. લક્ષ્મણને શક્તિ વાગી. પાછી પણ વળાઈ ગઈ.
લક્ષ્મણે પૂછ્યું : આપણા બેઉ પર આ પ્રહાર થયેલો. તમને કેમ એની

અસર ન થઈ ? રામજી કહે : મેં શબરીનાં એઠાં બોર ખાધાં હતાં. તેં બોર ફેંકી દીધેલાં. શબરીના પ્રેમના અનાદરને કારણે શક્તિને પાછી ફેંકવાની શક્તિ તારી ન રહી.

ભક્તોના આ ભગવત્પ્રેમને શબ્દોમાં બાંધી શકાતો નથી.

નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં કહે છે : ‘અનિર્વચનીયં પ્રેમસ્વરૂપમ્.’ ‘મૂકાસ્વાદનવત્.’ પ્રેમને અનુભવી શકાય, શ્વસી શકાય. તમે એને કઈ રીતે કહી શકો ? મૂંગા માણસે ગોળ કે સાકર ખાધી. તમે એને પૂછો તો એ શું કહેશે ? અનુભવ છે મીઠાશનો એની પાસે. શબ્દો નથી.. કબીરજીએ કહ્યું : ‘ગૂંગે કેરી સરકરા..’

ભગવત્પ્રેમને શબ્દોમાં નથી બાંધી શકાતો. છતાં ભક્તની અત્યંત ઈચ્છાને માન આપી ઋષિ ભગવત્પ્રેમની વાતો કરે છે. ‘ગુણરહિતં, કામનારહિતં પ્રતિક્ષણવર્ધમાનમવિચ્છિન્નં સૂક્ષ્મતરમનુભવરૂપમ્..’

એ ભગવત્પ્રેમ ગુણરહિત, કામનારહિત, પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન, અનશ્વર, સૂક્ષ્મતર અને અનુભવરૂપ છે. છ વિશેષણો ભગવત્પ્રેમને આપ્યાં; ક્રમશઃ એમને જોઈએ.

‘ગુણરહિતમ્’. ભગવત્પ્રેમનો અનુભવ ગુણરહિત છે. રજોગુણ (રાગ) અને તમોગુણ (દ્વેષ) પ્રભુપ્રેમમાં ક્યાંથી હોય ? પૂરું અસ્તિત્વ પ્રભુપ્રેમના રંગે રંગાઈ ગયું હોય ત્યાં રાગ અને દ્વેષ ન જ હોય.

‘કામનારહિતમ્’. પ્રભુપ્રેમમાં અસ્તિત્વ ડૂબ્યું, હવે કઈ ઈચ્છા હોય ? પ્રભુ મળ્યા. વિશ્વનું શ્રેષ્ઠતમ તત્ત્વ મળ્યું. હવે બીજા કોની કામના હોઈ શકે ?

‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ...’

કુમારપાળ મહારાજાએ ‘આત્મનિંદાદ્વાત્રિંશિકા’માં પ્રભુને પૂછ્યું : ‘મોક્ષેઽપ્યનિચ્છો ભવિતાસ્મિ નાથ..’ પ્રભુ ! મોક્ષને વિષે પણ ઈચ્છા વગરનો હું ક્યારે થઈશ ? યથાખ્યાત ચારિત્રમાં ઈચ્છાનો સંપૂર્ણ અભાવ હોય છે, એટલે કુમારપાળજી એ દશા પ્રભુ પાસે યાચી રહ્યા છે.

કવિ ઉશનસૂની સરસ પ્રાર્થના યાદ આવે : ‘મને કોઈ પણ ઈચ્છાનું વળગણ ન હો..’ અને પછી કહે છે : ‘આ પણ ઈચ્છા છે, એ પણ ન હો !’

‘પ્રતિક્ષણવર્ધમાનમ્’. ભગવત્પ્રેમ શરૂ થયા પછી એક એક ક્ષણે એનો કેફ વધ્યા જ કરે... વધ્યા જ કરે. જેમ જેમ ભગવત્પ્રીતિનો રંગ અસ્તિત્વના સ્તર પર ચઢતો જાય, તેમ આનંદ વધતો જાય.

આ ક્ષણો ત્યારે મળે છે, જ્યારે પરમચેતના સિવાય બીજા કોઈને તમે મન આપેલું નથી હોતું..

પૂજ્ય આનંદઘનજી ભગવંત આ જ ક્ષણોનું વર્ણન પંદરમા સ્તવનના પ્રારંભે આપે છે : ‘ધરમ જિનેસર ગાઉં રંગસું, ભંગ મ પડજો હો પ્રીત; બીજો મનમંદિર આણું નહિ, એ અમ કુલવટ રીત..’

મારા મનમાં પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઈને પ્રવેશ નથી.

અનુભવ ઘણો કર્યો પરનો. પરિણામ.. ? થાક, કંટાળો, હતાશા આ જન્મમાં.. અને પરજન્મમાં નરકની યાતના.. પ્રભુ ! એવી કૃપા કરો કે મારું મન તમને છોડીને ક્યાંય જાય નહિ.

સુરદાસજી કહે છે : ‘મેરો મન અનત કહાં સુખ પાવે ?’ પ્રભુ ! તને છોડીને મારું મન બીજે ક્યાં જઈ શકે ?

ઉદાહરણ આપે છે : ‘જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી, ફિર જહાજ પે આયે..’

દિશા ભૂલી ચૂકેલ વહાણનો કમાન પાંજરામાં રહેલ કબૂતરોને છોડે છે. આકાશમાં ઊંચે ઊડતાં કબૂતરોને ક્યાંય પણ ધરતી દેખાય તો તેઓ એ બાજુ જાય છે. કમાન વહાણને પણ એ બાજુ લઈ જાય છે. પણ ચારે બાજુ પાણી જ પાણી હોય તો... ? તો કબૂતર પાછા વહાણ પર આવે.

સુરદાસજી કહે છે : પ્રભુ ! મારા માટે ત્રણે લોકમાં તમારા વિના કોઈ જ આધાર નથી. માટે હું તમને છોડીને ક્યાંય જવાનો નથી.

‘અવિચ્છિન્નમ્’. પ્રભુપ્રેમ શાશ્વત છે. એકવાર ‘એ’ના પ્રેમમાં તમે આનંદવિભોર બન્યા. હવે બીજા કોના પ્રેમમાં જઈ શકો ?

હવે તો એક જ મંત્ર : ‘તું હિ, તું હિ..’

‘સૂક્ષ્મતરમ્’. ભગવતપ્રેમ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. ઐહિક બધા જ વિષયોથી પર છે ભક્તનો આ ભગવતપ્રેમ.

‘અનુભવરૂપમ્’. ભગવતપ્રેમ માત્ર અનુભૂતિ રૂપ છે. શબ્દોમાં એને કઈ રીતે કહી શકાય ? તમે તેને અનુભવી શકો...

ભાગવત પ્રેમ મળ્યા પછીની ભક્તની સ્થિતિનું વર્ણન ભક્તિસૂત્ર (નારદ ઋષિ)માં આવ્યું : તત્પ્રાપ્ય તદેવાવલોકયતિ, તદેવ શ્રુણોતિ, તદેવ ભાષયતિ, તદેવ ચિન્તયતિ ॥

એ પ્રીતિની ધારા અખંડ ચાલ્યા કરે. ભક્તની ઈન્દ્રિયો અને મન માટે આધારસેતુ માત્ર એક જ હોય : ‘તે’... પરમપ્રિય.

આંખો વડે જોવાનો ‘તે’ને.

કાન વડે ગુણો સાંભળવાના ‘તે’ના.

‘અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ બેલિ બોઈ...’

વિચાર આવશે તો પણ એ માત્ર ‘તે’નો...

ભક્ત બન્યો ‘તન્મય’. ‘તે-મય’. અનંત કાળથી પીડતી આવેલી
‘હું-મયતા’ છૂ થઈ. એની જગ્યાએ આવી ‘તે-મયતા’... પ્રભુમયતા.

આ લયમાં મઝાની કડી આવી :

શ્રી શાન્તિ જિનેશ્વર સાહિબા,

તુજ નાઠે કિમ છુટાશે ?

મેં લીધી કેડ જ તાહરી,

એ તો પ્રસન્ન થયે મુકાશે. (૧૬/૧)

પ્રભુ ! હું તમારા વિના હવે રહેવાનો નથી. તમારી સાથે હોવાનો
આસ્વાદ એવો તો માણ્યો છે કે તમારા વિનાની મારી એક ક્ષણની હું
કલ્પના પણ કરી શકતો નથી.

હું તમને સ્પષ્ટ કહીશ : તમે મને છોડીને જઈ શકતા નથી.

મનમાંહિ આણી વાસિયો,

હવે કિમ નીસરવા દેવાય ?

જો ભેદરહિત મુજસું મિલો,

તો પલકમાંહિ છુટાય. (૧૬/૪)

નાનું બાળક માને જતી રોકવા માટે બારણું બંધ કરી દેતું હોય છે.
‘બોલ, હવે તું કેવી રીતે જઈશ ?’ હું પણ તમારું બાળક જ છું ને !
હું કહીશ કે મારા મનના ઓરડામાં તમે આવી ગયા છો. હવે બારણું
કરું છું બંધ. તમે શી રીતે જઈ શકશો ?

ભક્તની પ્રાર્થના એ જ અહીં બંધ દ્વાર છે. ભક્તની પ્રાર્થનાને
અવગણીને તમે કેમ જઈ શકો ?

પણ હા, પ્રભુ ! એક માર્ગ છે. તમે મને તમારો અભેદ અનુભવ આપી દો. પછી તમે જઈ શકશો.

અભેદાનુભૂતિ.

પરમચેતનામાં ભક્તની ચેતનાનું મિલન. સમુદ્રમાં ઝરણું મળી ગયું. હવે ? ઝરણાની કોઈ આઈડિન્ટિટી રહેતી નથી. હવે છે માત્ર દરિયો.

પ્રભુ ! મને તું તારામાં સમાવી લે ને ! તારા વિહોણા મારા વ્યક્તિત્વનો શો અર્થ છે ?

મારા વ્યક્તિત્વનું વિલોપન કરી તારું અસ્તિત્વ તું મને આપ !

તારા ક્ષમાના સમુદ્રમાં મારી ક્ષમાની અનુભૂતિનું ઝરણું મળી જાય.

[૮]

સારાંશ

પ્રભુમિલનની ક્ષણોનો આનંદ માણ્યા પછી, વિરહની ક્ષણોને શી રીતે જીરવી શકાય ?

ભક્ત પાસે એ માટેનો એક અનોખો ઉપાય છે. અને એ છે અભેદાનુભૂતિ. ગુણાત્મક અભેદાનુભૂતિ.

પ્રભુના પરમ ઉદાસીન ભાવના સમંદરમાં ભક્તની ઉદાસીન દશાનું ઝરણું ભળી જાય છે.. ઝરણું સમુદ્ર બની ગયું ને ! અભેદાનુભૂતિ થઈ ગઈ.

આધારસૂત્ર

કુંથુ જિનેસર ! જાણજો રે લાલ,
 મુજ મનનો અભિપ્રાય રે, જિનેશ્વર મોરા;
 તું આતમ અલવેસરુ રે લાલ,
 રખે તુજ વિરહો થાય રે.. જિં
 તુજ વિરહો કેમ વેઠીયે રે લાલ,
 તુજ વિરહો દુખદાય રે; જિં
 તુજ વિરહો ન ખમાય રે; જિં
 ખિણ વરસાં સો થાય રે; જિં
 વિરહો મોટી બલાય રે....જિં (૧૭/૧)
 તાહરી પાસે આવવું રે લાલ,
 પહેલાં ન આવતું દાય રે, જિં
 આવ્યા પછી તો જાયવું રે લાલ,
 તુમ ગુણ વશે ન સુહાય રે.. (૧૭/૨)

પ્રભુનો વિરહ કઈ રીતે સહ્ય અને ? ભક્તની વિરહ વેદના અહીં
 મુખરિત બની છે.

૯

‘નિશિદિન બરસત નૈન હમારે...’

લીઓ ટોલ્સ્ટોયે લખેલી એક કથા છે : એક મા. બે દીકરા એને. એક આઠ વર્ષનો. બીજો છ વર્ષનો.

એકવાર આઠ વર્ષના દીકરાએ કહ્યું : મા ! તારો અમારા બેઉ પ્રત્યેનો પ્રેમ તો શ્રેષ્ઠ, અદ્વિતીય હોય જ. પણ આજે મારે તને કહેવું છે કે તારા અમારા પરના પ્રેમ કરતાં અમારો તારા પરનો પ્રેમ ચઢિયાતો છે.

મા હસી. માએ પૂછ્યું : બેટા ! કઈ રીતે ? દીકરો કહે : મા ! હિસાબ તો સાફ સાફ છે. તારે બે દીકરા. એટલે તારો પ્રેમ અર્ધો અર્ધો અમને મળે. અમારે તો તું એક જ. અમારું બધું વહાલ તને મળે ને !

ટોલ્સ્ટોયની વાતને આગળ ચલાવીએ તો, એ માને તો બે જ દીકરા હતા. આપણી પ્રભુરૂપી માને અગણિત બાળકો છે. અને છતાં એ બધાની પર્સનલ કેર કરે છે.

પ્રભુએ આપણને બેહદ ચાહ્યા છે. ચાહતનું અંતિમ બિંદુ કંઈ પણ હોય તો તે છે પ્રભુની ચાહત..

આ પ્રભુની ચાહતને અનુભવ્યા પછીની ભક્તની આ મઝાની કેફિયત :

કુંથુ જિનેસર ! જાણજો રે લાલ,

મુજ મનનો અભિપ્રાય રે...

તું આતમ અલવેસરુ રે લાલ,

રખે તુજ વિરહો થાય રે...

તુજ વિરહો કેમ વેઠીયે રે લાલ..

તુજ વિરહો દુખદાય રે...

તુજ વિરહો ન ખમાય રે...

ખિણ વરસાં સો થાય રે...

વિરહો મોટી બલાય રે...

પ્રભુ ! તું મને અત્યંત, અત્યંત પ્રિય છે. તારા વિનાની એક ક્ષણની પણ કલ્પના હું નથી કરી શકતો. તારા વિનાની એક ક્ષણ એટલે સો વરસ.. વધુ શું કહું, પ્રભુ ! ‘બિછુરત જાયે પ્રાણ..’ તારા વિના આ પ્રાણ ટકી ન શકે.

મારા ગાનનું ધ્રુવપદ આ છે : ‘તું મને બહુ ગમે છે, પ્રભુ ! બહુ જ, બહુ જ, બહુ જ...’

હા, ભીતર ભાવોનો દરિયો છાકમછોળ થઈ રહ્યો છે. પણ એ તો અકથ્ય ભાવો; શબ્દોમાં એમને કઈ રીતે મૂકી શકાય ?

જો કે, શબ્દોમાં ઢાળવાની જરૂર પણ ક્યાં છે ? ‘એ’ અન્તર્યામી છે ને !

‘તું આતમ અલવેસરુ રે લાલ..’ તું મને બહુ જ પ્રિય છે, પ્રભુ !

પદાર્થોની સાથે કે વ્યક્તિઓની સાથે રહેવાના સુખ (?) ની સામે છેડે પરમપ્રિય સાથે રહેવાની એકાદ ક્ષણ માણી ને થયું કે વાહ ! આ તો અદ્ભુત છે. કેટલી મઝાની આ ક્ષણ ! કેવું પ્યારું આ સાન્નિધ્ય..

પણ એક નાનકડી આશંકા ચિત્તને અસ્વસ્થ બનાવે છે : આ સુખ, પરમપ્રિય સાથેની આ ક્ષણો કાયમ માટે રહેશે ને ? ‘રખે તુજ વિરહો થાય રે..’ તારા ઉત્સંગ વિના પ્રભુ ! હવે એક ક્ષણ પણ કેમ રહી શકાય ?

વિરહવ્યથાની આશંકાની આ ક્ષણો...

સુરદાસજી કહે છે તેમ, ત્યારે રાત અને દિવસ આંખો વરસ્યા કરતી હોય છે. ‘નિશિદિન બરસત નૈન હમારે..’

આંખોની આ પ્યા...સ. મીરાં કહે છે : ‘પાની પીકર પ્યાસ બુઝાવું, નૈનન કો કેસે સમજાઉં ?’ ગળાની તરસ પાણીથી મટે, પણ આ નયનોની પ્યાસને શી રીતે શમાવું ?

વિરહવ્યથાની આ ક્ષણો રૂપી કરવતે પોતાના અસ્તિત્વને ચીરી નાખ્યું હોય તેમ મીરાંએ અનુભવ્યું છે. ‘બહ ગઈ કરવત...’

એક પ્રાર્થના કરું, પ્રભુ ?

મને વિરહવ્યથાથી સભર ક્ષણો આપો.. ઝુરાપાની ક્ષણો. પૂરા અસ્તિત્વને તોડી-મરોડી નાખે તેવી ક્ષણો. છાતી ભીંસાતી હોય. નાનકડી આંખોમાં આંસુનું પૂર સમાતું ન હોય..

શા માટે વિરહવ્યથાની ક્ષણો માંગું છું, કહું, પ્રભુ ? એ વિરહની ક્ષણોમાં પણ તમારી સાથે રહી શકાયને માટે ! વિરહ પણ તમારો ને ! એટલે જ તો નારદ ઋષિએ ભક્તિસૂત્રમાં ‘પરમવિરહાસક્તિ’ શબ્દ વાપર્યો છે ને ! વિરહની આસક્તિ, એનું ખેંચાણ...

પ્રભુ ! યા તો મને તમારા સાન્નિધ્યમાં રાખો, અથવા તમારા વિરહમાં રાખો. પણ આ સિવાયની ત્રીજી સ્થિતિ મને ન હો !

સાન્નિધ્યની ક્ષણોમાં સાક્ષાત્ તમે છો. સુરાપાની ક્ષણોમાં છે તમારું સુમિરન..

મઝાનું ગીત યાદ આવે :

આવો તોય સારું, ન આવો તોય સારું;

તમારું સ્મરણ છે, તમારાથી પ્યારું..

આવો ને જાવો તમે, ઘડી અહીં ઘડી તહીં,

યાદ તો તમારી મીઠી, અહીં ને અહીં રહી;

તમારાથી મોંઘું છે, સપનું તમારું..

મિલનમાં મઝા શું, મઝા જૂરવામાં;

બળીને શમાના પતંગા થવામાં;

મનને મનાવ્યું મેં તો, દિલડું નઠારું..

પ્રભુના મિલનની પૂર્વાવસ્થાની ક્ષણોની યાદ મનમાં અત્યારે ઊભરાય છે. પહેલાં તો પ્રભુમિલનની વાત કોઈ સદ્ગુરુ કરતા; અને તરત થતું : બધાનો રાગ શી રીતે છૂટે ? અને એ છૂટે નહિ ત્યાં સુધી તારું મિલન ન થાય..

પણ એકવાર, અલપ-ઝલપ, પ્રભુ ! તારી ઝલક મળી; બધો જ દુન્યવી રાગ છૂટી ગયો.

‘નિશિદિન બરસત નૈન હમારે...’

તાહરી પાસે આવવું રે લાલ,
પહેલાં ન આવતું દાય રે, જિં
આવ્યા પછી તો જાયવું રે લાલ,
તુમ ગુણ વશે ન સુહાય રે.. (૧૭/૨)

એકવાર તારા ગુણોના આસ્વાદમાં વહાયું, હવે પૂરો સંસાર ફિક્કો
લાગે છે. હવે તો એક જ રઢ લાગી છે : ‘એ’ જ જોઈએ. બસ, ‘એ’
જ. પરમપ્રિય જ. બીજું કશું જ નહિ.

ભક્તિમતી મીરાંની સરસ કેફિયત છે :

સખી ! મેરી નીંદ નસાની હો..

પિય કો પંથ નિહારત સગરી, રૈન વિહારી હો...

સખી ! મારી નીંદ ઊડી ગઈ છે. પ્રભુનો માર્ગ જોતાં જોતાં પૂરી
રાત પસાર થઈ ગઈ.

મીરાંએ ભક્તોને પૂછ્યું છે : કયા માર્ગેથી પ્રભુ આવે છે ?

કોઈ કહિઓ રે પ્રભુ આવન કી,

આવન કી મન ભાવન કી..

આપ ન આવે, લિખ નહિ ભેજે,

બાણ પડી લલચાવન કી,

એ દોઈ નૈન કહ્યો નહિ માને,

નદીયાં બહે જૈસે સાવન કી..

પ્રભુ કયા માર્ગે આવશે ?

કેવું કહે છે એ ? પોતે આવે નહિ, સંદેશો મોકલે નહિ;
લલચાવવાની ‘એ’ને ટેવ પડી છે.

પણ મારાં આ નયન સામે તો જુઓ !

શ્રાવણની નદીની જેમ એમાં અશ્વપૂર વહી રહ્યું છે..

અને એ પછી -

મીરાંએ પ્રભુનો પદધ્વનિ સાંભળેલો.

‘સુની રે મૈંને પ્રભુ આવન કી આવાજ..’

પ્રભુ આવી રહ્યા છે.

આવવું જ પડે ને ! ભક્તની ભક્તિને ‘એ’ પ્રમાણિત કરે જ છે.

મીરાં કહે છે : ‘હરિ ! આમ છેટા છેટા ના રહીએ.. કો’ક દિ તો ભક્તોના થઈએ..’

તમે ભક્તપ્રિય છો જ, પ્રભુ !

પણ હમણાં નારદ ઋષિનું ભક્તિસૂત્ર વાંચતો હતો. એક સૂત્ર આગળ હું અટકી ગયો : ‘દૈન્યપ્રિયત્વાચ્ચ’.. આશ્ચર્ય થયું. પ્રભુને ભક્તની, એના બાળકની દીનતા ગમે છે.

અરે, પ્રભુ તો મારી મા. કોઈ માને પોતાનું બાળક દીન-હીન, રડતું હોય તે ગમે ખરું ? તો, પ્રભુને દૈન્યપ્રિય કઈ રીતે કહ્યા ઋષિએ ?

ખ્યાલ આવ્યો કે એ સૂત્ર પ્રભુ તરફ નહિ, પણ ભક્ત તરફ ખૂલે છે. ભક્ત રડે, એટલું રડે કે એનાં આંસુઓમાં એનું વૈભાવિક અસ્તિત્વ ઓગળવા લાગે. ‘તુમ મિટો તો મિલના હોય.’ ચંદનાજી વિભાવ-શૂન્ય બન્યાં, પ્રભુને પામી ગયાં.

‘આવ્યા પછી તો જાયવું રે લાલ, તુમ ગુણ વશે ન સુહાય રે..’ આપના પહેલા જે ગુણનો અનુભવ થયો, તે હતો આપનું અપાર વાત્સલ્ય.

‘નિશિદિન બરસત નૈન હમારે...’

એ વાત્સલ્યને મારે મૂર્ત સ્વરૂપે - મારા અસ્તિત્વ પર પસરાતા વાત્સલ્યમય તમારા હાથના સ્પર્શ રૂપે માણવું હતું.

અમૂર્ત વાત્સલ્યને તો હું અનુભવી શકતો હતો. મારી પ્રસન્નતા તમારા વાત્સલ્યને જ આભારી હતી ને ! એ વાત્સલ્ય, જે સતત વિભાવોમાંથી મને રક્ષણ આપી શકે.

આ સમયમાં જ એકવાર પં. પદ્મવિજય મહારાજ દ્વારા રચિત સ્તવનાને પ્રભુનાં ચરણોમાં પેશ કરવાનું થયું.

તેમાં એક પંક્તિ આવી : ‘આશ ધરીને હું પણ આવ્યો, નિજ કર પીઠ થપેટીએ..’ આંખો ભીંજાયેલી. ‘પ્રભુ ! પદ્મવિજયજી મહારાજ તો મોટા ગજાના ભક્તિયોગાર્થ. તેમણે કહ્યું હશે અને આપે આપનો વહાલસોયો સ્પર્શ એમને આપ્યો પણ હશે. મારું શું ?’

આજે ખ્યાલ આવે છે કે તમે તો તૈયાર જ હતા; તમારા સ્પર્શને હું ક્યાં ઝીલી શકું તેમ હતો ? મારું એક એક રૂંવાડું વિભાવ વડે ઢંકાયેલું; તમારા સ્પર્શને હું કેમ પામી શકું ?

જોકે, ગુરુચેતનાએ મોટી કૃપા કરી. તેમણે મારા અસ્તિત્વ પર લાગેલ એ કચરાને થોડોક દૂર કર્યો.. અને ત્યાં જ તમારા સ્પર્શને હું પામી શક્યો.

ગુરુદેવને એ કચરો કાઢતાં કેટલો સમય લાગ્યો..! કેટલો શ્રમ તેમણે મારા માટે લીધો. ગુરુદેવ પોતાની વાચના વડે, તેમના નિર્મળ વાત્સલ્ય વડે મને નિખારે, શુદ્ધ કરે.. અને સહેજ નિમિત્ત મળતાં જ રાગ-દ્વેષની ધારામાં હું પહોંચી જાઉં.

પણ ના, ગુરુમા થાક્યાં નહિ. વારંવાર, વારંવાર એ મને શુદ્ધ કરતાં જ રહ્યાં...

એકવાર મેં પૂછેલું : ગુરુદેવ ! આપ થાકતા નથી ? મારા પર આટલો પરિશ્રમ આપ કરો. અને હું તો હતો એવો ને એવો !

ગુરુદેવે કહ્યું : જ્યાં કર્તૃત્વ છે ત્યાં જ થાક છે. Beingમાં થાક કેવો ? પ્રભુએ મને અસ્તિત્વની ધારા સોંપી છે.. અને સાથે કહ્યું છે કે યોગ્ય સાધકોને આ માર્ગ તારે બતાવવાનો છે.. પ્રભુની આજ્ઞા. આનંદ જ આનંદ હોય ને !

આખરે, ગુરુદેવ મારી કર્તૃત્વની ધારામાંથી મને હોવાની - અસ્તિત્વની ધારામાં લઈ ગયા.. અને પ્રભુ ! તારો સ્પર્શ મેં માણ્યો.

ચંદનસો શીતળ એ સ્પર્શ.. વાત્સલ્ય સભર સ્પર્શ.. જાણે કે પ્રભુએ મને કહ્યું હોય : ‘હવે તું મારો જ છે !’ પ્રભુ ! હું તારો જ છું. અન્યનો અગણિત જન્મોમાં હું રહ્યો.. મળી માત્ર યાતના... મળવા અને બિછુરવાની.. સંયોગમાં સુખ, વિયોગમાં દુખ એમ ચક્ર ચાલ્યા જ કર્યું. ના, પ્રભુ ! હવે હું માત્ર તારો જ છું.

[૯]

સારાંશ

પરમાત્માનું અલપ-ઝલપ મિલન થયું : ‘એ’ની જ કૃપાથી.. પણ શો અદ્વિતીય આનંદ..

એમ થાય કે શાશ્વતીના લયમાં આ મિલનના આનંદની ધારા ચાલ્યા કરે.

પણ, ભક્તનું મન અન્યમાં, પરભાવમાં જાય અને મિલનની ધારા વિરહની ધારામાં ફેરવાઈ જાય છે.

અને ત્યારે ભક્ત કહે છે : ‘ખિણ વરસાં સો થાય..’ પ્રભુ ! તારા વિનાની એક ક્ષણ સો વર્ષ જેટલી લાંબી લાગે છે.

આધારસૂત્ર

ન મિલ્યાનો ધોખો નહિ રે લાલ,
 જસ ગુણનું નહિ નાશ રે; જિં
 મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ,
 બિદ્યુરત જાયે પ્રાણ રે... (૧૭/૩)

મિલન, ગુણકલન અને એકાકારીભવનની વાતો એવી રીતે
 અહીં કરાઈ છે કે ભાવક આ કડીને ગુનગુનાવીને તે ચરણોને પામી
 શકે.

૧૦

‘બિઘુરત જાયે પ્રાણ’

એક સમય એવો હતો, પ્રભુ ! જ્યારે હું તમારાથી દૂર, સુદૂર હતો. તમારા અપાર-વાત્સલ્યથી અપરિચિત. તમારા અદ્ભુત ગુણોની સુવાસનો જેને ખ્યાલ નહોતો. અને ત્યારે તમને ન મળ્યાનો કોઈ અફસોસ નહોતો.

પણ હવે...?

તમે મળ્યા, તમારા અપાર વાત્સલ્યને માણ્યું; હવે તમારા વિરહની કલ્પના પણ ધ્રુજાવી દે છે.

‘ન મિલ્યાનો ધોખો નહિ રે લાલ,
જસ ગુણનું નહિ નાણ રે; જિં
મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ,
બિઘુરત જાયે પ્રાણ રે... (૧૭/૩)

મિલન અને ગુણકલન પછીનો વિરહ અસહ્ય છે. ‘બિધુરત જાએ પ્રાણ..’ ‘એ’ના વિના પ્રાણ શી રીતે ટકે ? ‘એ’ જ તો પ્રાણ છે ને !

‘મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ, બિધુરત જાએ પ્રાણ..’
ત્રણ ચરણોની ચર્યા કડીના આ ઉત્તરાર્ધમાં થઈ : મિલન, ગુણકલન,
એકાકારીભવન.

મિલન.

મેં તમારું મિલન કર્યું એમ કેમ કહેવાય, પ્રભુ ? તમે જ મને એ
સુખ આપ્યું.

હું તો તમારી પ્રતીક્ષામાંય ક્યાં હતો ? ન તમારા ગુણવૈભવનો
ખ્યાલ, ન તમારા ઐશ્વર્યનું જ્ઞાન.. કઈ ભૂમિકા પર હું તમને મેળવી
શકું ?

તો, કેવી રીતે મિલન થયું ?

એક ભક્તે કહેલું : પ્રભુ એટલે ઝળુંબાયેલું આકાશ. ભક્તના
હાથથી વેંતભર દૂર. ગુરુચેતનાએ ભક્તના હાથને થોડો ઊંચક્યો.
અને મિલન સધાઈ ગયું ! ‘કર કે કૃપા પ્રભુ ! દરિસન દીનો..’ ‘એ’
જ દર્શન કરાવે. ‘એ’ જ મિલન સધાવે.

મિલન.

અપૂર્વ આનંદ.. એવો આનંદ, જેવો અતીતમાં ક્યારેય આસ્વાદ્યો
નહોતો. હવે તો ‘ચરનન લિપટ રહૂંગા’ની જ વાત ! એક ક્ષણ આ

ચરણો વિના હવે નહિ ચાલે.

ધનપાળ કવિ યાદ આવે : ‘પ્રભુ ! તારી સેવાથી મને મોક્ષ તો મળશે જ, અને એનો આનંદ પણ છે. પરંતુ એક દર્દ પણ છે કે, પછી તારી સેવા છૂટી જશે !’^૧

એ ભક્ત પાસે તો આજ્ઞાપાલન રૂપ સેવા હતી. મારી તો સેવાય બીજી કોઈ નથી. તમારા ભુવનવિમોહન રૂપને જોયા કરું, જોયા કરું, જોયા કરું... લાગે છે કે જો આટલું થઈ શકે તોય મારા માટે બીજું કર્તવ્ય નથી રહેતું.

જો કે, આ ત્વદ્દષ્ટિકતા માત્ર કર્તવ્ય રૂપે નહિ, પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે પણ છે.

તમે જુગોના જુગો સુધી મારા પર દષ્ટિ કરેલી - તમારા નિર્મળ કેવળજ્ઞાનમાં સમયે સમયે મારું પ્રતિબિંબ પડતું હતું - અને મેં તમારા ભણી નજર પણ નહિ કરેલી. આનું પ્રાયશ્ચિત્ત બીજું શું હોઈ શકે ? તમને નીરખ્યા કરું અને હરખાયા કરું.

આજે તો હૃદય ભરાઈ આવે છે. આપના નિર્મળ કેવળજ્ઞાનમાં અશુદ્ધ એવા મારું પ્રતિબિંબ કેટલો બધો સમય પડ્યા કર્યું ?

હા, આપે સદ્ગુરુને જરૂર મોકલેલ. પણ એમને હું સમર્પિત ન થઈ શક્યો.

પ્રભુ ! એક પ્રશ્ન કરું ? સદ્ગુરુ તમે આપ્યા ત્યારે એમનાં ચરણોનું સમર્પણ પણ તમે કેમ નહોતું આપ્યું ?

આખરે, સદ્ગુરુયોગ (સુહગુરુજોગો) આપે જ કરાવવાનો હતો ને !

---

(૧) હોહી મોહુછેઓ તુહ સેવાઈ ધુવત્તિ નંદામિ ।

જં પુણ ન વંદિઅવ્વો તત્થ તુમં તેણ ઝિજ્ઞામિ । - ઋષભ પંચાશિકા.

અને, આપે એ કરાવ્યો.. અને સદ્ગુરુ દ્વારા આપનું મિલન થયું.

મિલન...

તમારો આ દિવ્ય સ્પર્શ...

સાડાત્રણ કરોડ રૂંવાડાં ઝંકૃત થઈ ઊઠે તેવો આ સ્પર્શ.

આ અનુભવ - કોટિ જન્મોમાં ક્યારેક જ મળે તેવો - તેં મને આપ્યો. પ્રભુ ! તું અમારી કેટલી કાળજી કરે છે !

તારો એ સ્પર્શ મળેલ ત્યારે -

એ વખતે તો હું ચૂપકે-ચૂપકે એ ધારામાં ભીંજાયેલો. ભીંજાતો ગયો, ભીંજાતો ગયો.. અપૂર્વ આનંદ.. આજે એ સ્પર્શ ક્યારેક નથી હોતો, પણ એ સ્પર્શની સ્મૃતિય મને આનંદ લોકમાં પ્રવેશ આપે છે.

તમારો આ દિવ્ય સ્પર્શ..

ક્યારેક આવું બનતું : ક્રોધનું નિમિત્ત સામે હોય અને ક્રોધ ન આવે. એ વ્યક્તિ કે એ ઘટના નિર્જરામાં કેવી સહાયક છે, તે અનુભવાવા લાગે.

સંત મંદિરે પ્રભુનાં દર્શને જતા હોય છે. પાછળથી, ગુંડાની લાકડી તેમના શરીર પર પડી. (ગુંડાની પણ અંધારામાં ગેરસમજ થયેલ.) લોહીની ધાર મોઢા પરથી દઢડે. પણ સંતના ચહેરા પર હતી એ જ મુસ્કાન : ‘હું તો પ્રભુના દર્શન માટે જતો હતો અને પ્રભુએ પોતાનો સ્પર્શ આપી દીધો.’

ક્રોધના ઉદયની સંભવિત ક્ષણે ક્ષમાનો સ્પર્શ એ પ્રભુનો જ સ્પર્શ હતો ને !

‘મિલિયા ગુણકલિયા..’

મિલન પછી ગુણકલન. ગુણોનો આંશિક અનુભવ.

લાગે કે આપે અમને કેવડું તો મોટું રક્ષાકવચ આપ્યું છે ! એક ક્ષણ પણ અમે વિભાવમાં ન જઈ શકીએ.

આચારાંગજીનું પેલું સૂત્ર હૃદયને હચમચાવી દે છે. ‘જો લોગસ્સેસણં ચરે...’ તું લોકૈષણામાં જતો નહિ.. વાંચતાં જ આંખો ભીની થઈ જાય છે. પ્રભુ ! આપ કેટલો ખ્યાલ અમારો રાખો છો !

‘બિધુરત જાયે પ્રાણ..’

એકાકારીભવન.

આવા વાત્સલ્યપૂર્ણ તમારા સાન્નિધ્યથી એક ક્ષણ પણ અળગા રહેવું કઈ રીતે પાલવે ? પ્રભુ મને દૂર નહિ કરો ને ?

પ્રોમિસ ?

ખ્યાલ છે કે તમે મને દૂર કરતા નથી. તમે તો ભક્તજનવલ્લભ છો. પણ વિભાવોનું આકર્ષણ મારા મન પર સવાર થાય છે ત્યારે તમારાથી દૂર હું ફંગોળાઈ જાઉં છું.

વિનંતી કરું : પ્રભુ ! વિભાવોથી હું તદ્દન અસ્પૃશ્ય રહું એવું કરી આપ ને !

‘મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ, બિધુરત જાયે પ્રાણ..’
મિલન, ગુણકલન અને એકાકારીભવન.

ભક્તના સ્તર પર આ ત્રણે ચરણોને જોયાં. હવે સાધકના સ્તર

પર આ ચરણોને જોઈએ. ત્યાં છે આજ્ઞાધર્મનું મિલન, તેના ગુણોનો ખ્યાલ અને આજ્ઞાધર્મનું આત્મસાત્ થવું.

મિલન : આજ્ઞાધર્મનું.

સ્વાતિ નક્ષત્રમાં છીપમાં જળબિંદુ પડે ને એ મોતીમાં ફેરવાઈ જાય તેમ સાધકના મનની અહોભાવમયી ભૂમિકા પર પ્રભુનું એકાદ નાનકડું વચન કેવું તો સપ્રાણ બની ઊઠે છે.

આચારાંગજીનું પેલું સૂત્ર પહેલીવાર સાંભળ્યું, ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી; અને ઝૂમી ઊઠેલો : ‘આણા મમગં ધમ્મં...’ મારા પ્રભુ પોતે મને કહી રહેલા હતા : આજ્ઞા (પાલન)માં જ મારો ધર્મ છે.

બંધ આંખો હતી મારી. મેં મારી જાતને સમવસરણમાં બેઠેલ જોઈ. પ્રભુ મેઘગંભીર સ્વરે બોલતા હતા : આણા મમગં ધમ્મં...

પ્રભુના પ્યારા શબ્દોનો આ સ્પર્શ. સાક્ષાત્ પ્રભુનો સ્પર્શ. મિનિટો સુધી હું એ મુદ્રામાં બેઠેલો જ રહેલો.. પછી એ ભાવાનુભૂતિ કલાકો-દિવસો સુધી રહી કે મારા પ્રભુના આદેશ પ્રમાણે મારે આજ્ઞાધર્મમાં ડૂબી જવું છે.

આજ્ઞાધર્મનો સ્પર્શ.

અગણિત જન્મોમાં ક્યારેય ન અનુભવ્યો હોય એવો એ દિવ્ય સ્પર્શ.

રાગ અને દ્વેષની ધારામાં સતત ઝૂલસતાં, બળતાં પ્રાણીઓ માટે એ સ્પર્શ છે ચંદનનો સ્પર્શ.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રી અરનાથ જિન સ્તવના જોતો હતો. એક કડી આવી :

‘બિદુરત જાયે પ્રાણ’

તપ જપ મોહ મહા તોફાને,
નાવ ન ચાલે માને રે;
પણ નવિ ભય મુજ હાથો હાથે,
તારે તે છે સાથે રે...'

પ્રભુ ! તપ અને જપની સાધના કરી; પણ એ સાધનાનો અહંકાર આવી ગયો.. આ અહંકારના વમળમાં / ભંવરમાં મારી નાવ શી રીતે ચાલશે ? હું ડરી ગયેલો.

પણ જ્યાં તમારા તરફ દૃષ્ટિ ગઈ. 'ભય છૂ !' મને હાથ પકડીને જે તારી શકે છે, એ પ્રભુ મારી જોડે છે; તો હવે ભય શેનો ? હું નિર્ભય બન્યો.

જો કે, હજુય ગાયા કરું છું : 'બૈયા તો પકર, હે શંખેશ સ્વામ !' ભાવ એ છે કે પ્રભુ ! તું મને છોડતો નહિ !

આજ્ઞાધર્મનો સ્પર્શ...

પ્રવચન આપીને મારા આસન પર હું બેઠો. ઈરિયાવહી કરી. આચારાંગજીનું પુસ્તક ટેબલ પર હતું. અચાનક જ એક પાનું ખૂલ્યું. સૂત્ર હતું : 'एत्थ अगुत्ते अण्णाणए....' જો તું ત્રિગુપ્તિ-પાલન નથી કરતો, તો તું મારી આજ્ઞાની બહાર છે.

આંખોમાંથી આંસુ ટપકવાં માંડ્યાં. પ્રભુ ! તું કેવી રીતે અમારી કાળજી - પળ પળ કાળજી - કરે છે !

અને લાગલો જ વિચાર આવ્યો : પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવચન મેં કર્યું. પણ ભાષાસમિતિ બરોબર પળાયેલી ? જો ભાષાસમિતિ ન પળાઈ હોય તો વચનગુપ્તિની શી વાત કરવી ?

પ્રભુ ! તું શબ્દ પરમાત્મા રૂપે અમારી જોડે આવીને કેવી અમારી સુરક્ષા કરે છે. વિભાવમાં કે વિરાધનામાં જઈએ; તારું સુરક્ષાયક તરત મળી જાય.

ગુણકલન...

‘મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ, બિહુરત જાયે પ્રાણ રે..’

પ્રભુ ! તારા આજ્ઞાપાલન દ્વારા કેટલી તો ગુણસંપત્તિ મને મળી !

ઈર્યાસમિતિનું પાલન થયું અને નિર્વિકલ્પ દશાની ઝલક તેં મને આપી. દૃષ્ટિસંયમ તેં મને આપ્યો.

નિક્ષેપણા સમિતિ દ્વારા તેં મારી જાગૃતિ વધારી દીધી. એક એક વસ્તુ મૂકતાં કે લેતાં એની પ્રમાર્જના.. સતત જાગૃતિની ધારામાં મને નિક્ષેપણા સમિતિએ મૂક્યો.

અમારું આજ્ઞાપાલન સામાન્ય સ્તરનું. તારું વરસવાનું નવલખધારે.

આ ગુણકલન મને એ રીતે તમારી સાથે બાંધી દે છે કે તમારા વિનાની એક ક્ષણનીય કલ્પના કરતાં હું ધ્રૂજ જાઉં છું. ‘બિહુરત જાયે પ્રાણ..’ આજ્ઞા એ જ મારો પ્રાણ. જે ક્ષણે એ નથી; હું નિષ્પ્રાણ સાધક છું.

આચાર્ય ભગવંત..

વિહારયાત્રામાં.

પાછળથી સિંહની ત્રાડ સંભળાય છે. છતાં તેઓ ઈર્યાપાલન કરતાં ધીરે ધીરે ચાલી રહ્યા છે. ધીર-ગંભીર રીતે ચાલવાની પ્રભુની આજ્ઞાને (‘દવદવસ્સ ન ગચ્છેજજા’) તેમણે ન છોડી.

‘બિહુરત જાયે પ્રાણ’

પ્રાણ જાય તો ભલે જાય; આજ્ઞાભંગ ન થવો જોઈએ..

મહાસતી રાજમતીજીએ રથનેમિ મુનિને કહેલ વચન મારા કાનમાં અત્યારે ગુંજે છે; ‘સેયં તે મરણં ભવે...’ મૃત્યુ અને આજ્ઞાભંગ બેમાંથી એકની પસંદગી કરવાની હોય તો મૃત્યુને બેઝિઝક સ્વીકારી લેવાનું.

મૃત્યુ બાદ નવું જીવન તો તરત મળવાનું છે. પણ આજ્ઞાભંગ થયા પછી પ્રભુની આ પાવન આજ્ઞા ક્યારે મળશે ?

એમ લાગે છે કે માત્ર તમારા તીવ્ર સમ્મોહનને કારણે તમારા માર્ગમાં આવવાનું થયું.

સિદ્ધર્ષિજીની ‘ઉપમિતિ’ની પેલી પંક્તિઓએ તે સમયે મનનો કબજો લીધો હતો :

વિલોકિતે મહાભાગ !

ત્વયિ સંસારપારગે ।

આસિતું ક્ષણમપ્યેકં,

સંસારે નાસ્તિ મે રતિઃ ॥

પ્રભુ ! તને જોયા પછી સંસારમાં એક ક્ષણ રહેવું મને ગમતું નથી.

આ સમ્મોહન એવી તો તીવ્રતાથી અનુભવાયેલું કે બધું જ, હા, બધું જ છૂટી ગયું.

ક્યારેક થાય : પહાડ પર બહુ ઊંચે જવાય અને ઓક્સિજન ઓછો મળે શરીરને ત્યારે શરીર ઓક્સિજનની કમીની ફરિયાદ કરે છે. એ રીતે, આજ્ઞાધર્મના વિરહમાં થતી વેદનાનો અનુભવ મેં ક્યાં કર્યો છે ?

તમારી જોડે હોવાનું સુખ માણ્યું છે. બીજાં બધાં જ સુખોને ટપી જાય તેવું આ સુખ છે, એ રીતે એને અનુભવ્યું છે; છતાં, અનાદિના સંસ્કાર મને વિભાવમાં લઈ જાય છે. પ્રભુ ! કંઈ સૂઝતું નથી મને. માત્ર આપની ભરપૂર કરુણાનો જ ખપ છે અત્યારે.

વિભાવમાં જાઉં ત્યારે આપની એવી કરુણાની મને અપેક્ષા રહે છે, જે એમાંથી મને બચાવે.

મા પાણી ભરવા કૂવે ગઈ છે. ઘરમાં ભાંખોડિયા ભરતું બાળક છે. બાળક પાસે રમકડાં, ચોકલેટ મૂકી મા બહાર નીકળી.

રસોડાનો દરવાજો ખુલ્લો રહી ગયેલો. લાલ-પીળી આગની જવાળા જોઈ એને એ રમકડું બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ લાગ્યું. એ ધીમે ધીમે રસોડામાં ઘૂસે છે.

ચૂલાને અને એના હાથને દોઢ ફૂટની દૂરી છે, ત્યાં જ મા આવે છે. જોઈને હલબલી ઊઠે છે. ઝડપથી આવી દીકરાના હાથને ખેંચી લે છે પોતાની તરફ : નહિ, બેટા ! ત્યાં ન જવાય. તે તો બાળી નાખે..

આવી કરુણા આપની મને ન મળે ?

જો કે, ખ્યાલ છે કે સદ્ગુરુચેતનાને તમે એ માટે જ મોકલેલ છે. એ મને પ્યારથી સમજાવે પણ છે. પરંતુ..

સદ્ગુરુદેવ કહે છે : ‘પ્રભુ એમ કહે છે કે તારે વિભાવમાં નથી જવાનું..’ અને છતાં કોણ જાણે, મોહનીયના ઉદયને કારણે હું એમનાં વચનોને સ્વીકારતો નથી.

પ્રભુ ! શું આનો અર્થ એ થયો કે આપનું સમ્મોહન ઓછું થયું છે ? દેવ ! એ તો મારો પ્રાર્થ છે. એના વગર કેમ હું જીવી શકું ?

[૧૦]

સારાંશ

મિલન, ગુણકલન અને એકાકારીભવનની ત્રિપદીનું અહીં વર્ણન હતું. ‘મિલિયા ગુણકલિયા પછી રે લાલ, બિઘુરત જાયે પ્રાણ રે..’

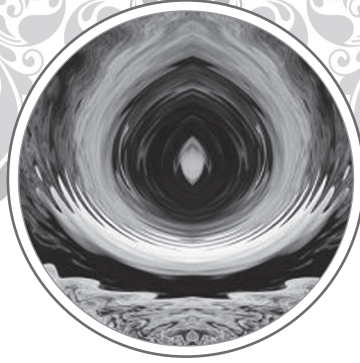
અસ્તિત્વના સ્તર પર^(૧) ‘એ’ ઊતરે. ધન્યાતિધન્ય ક્ષણ.^(૨) ‘એ’નો આસ્વાદ એવો મણાય કે^(૩) ‘એ’ના વિનાના જીવનની સંભાવના પણ ન આંકી શકાય.

આધારસૂત્ર

જાતિ અંધને દુખ નહિ રે લાલ,
 ન લહે નયનનો સ્વાદ રે; જિં
 નયન સ્વાદ લહી કરી રે લાલ,
 હાયનિ વિખવાદ રે.. (૧૭/૪)
 બીજે પણ કિહાં નવિ ગમે રે લાલ,
 જિણે તુજ વિરહે બચાય રે; જિં
 માલતી કુસુમે મ્હાલીયો રે લાલ,
 મધુપ કરીરે ન જાય રે.. (૧૭/૫)

પ્રભુ વિના બીજે ક્યાંય મન ઠરતું નથી, અને પ્રભુ હાથતાળી
 આપીને છૂ થઈ ગયા છે. ભક્ત શું કરે ?

૧૧

‘મિલનમાં મઝા શું, મઝા ઝૂટવામાં...’

‘તુજ વિરહો કેમ વેઠીયે રે..’ ભાર ‘કેમ’ શબ્દ પર છે. કઈ રીતે ? બીજું બધું ગમે તે રીતે સહ્ય બને; પ્રભુ ! તારો વિરહ કઈ રીતે ખમી શકાય ? અંદર કંઈક વલોવાઈ રહ્યું છે. અસ્તિત્વ મૂરઝાઈ રહ્યું છે. તમારા વિનાની એક ક્ષણ... કલ્પના જ નથી કરી શકાતી. તમે ન હો તો મારી પાસે શું હોય ? - સિવાય કે વેદનાનો અતાગ સાગર.

‘જાતિ અંધને દુખ નહિ રે લાલ,
ન લહે નયનનો સ્વાદ રે; જિં
નયન સ્વાદ લહી કરી રે લાલ,
હાર્યાને વિખવાદ.. (૧૭/૪)

જન્મથી અંધ વ્યક્તિને પોતાનાં નેત્રો ન હોવાનો અફસોસ એવો નથી હોતો, જેવો ૧૦-૧૫ વર્ષની વયે દુનિયાને નિહાળ્યા પછી નેત્રો ગુમાવનારને હોય છે.

તમારા મિલનનું સુખ માણ્યા પછીની આ વિરહવ્યથા..

દર્શનાનન્દની આછીસી ઝલક પૂર્વે માણી હતી. ને તેના પરિણામ રૂપે જ આ વિરહવેદના છે એવું જાણું છું ત્યારે, અનુભવું છું ત્યારે એ વેદના પણ ગળચટ્ટી લાગે છે.

આ ક્ષણોમાં હું અતીતની સ્મરણયાત્રાએ ચાલ્યો જાઉં છું. એક સમય એવો હતો જ્યારે હું પ્રભુ સાથે એકાન્તમાં ગુફ્તેગૂ કરતો. હું પ્રભુને સતત, સતત નીરખ્યા કરતો. હર્ષનાં આંસુ આંખોને ભરી દે ત્યારે ભીની આંખો દ્વારા પ્રભુના ભીના રૂપને જોવાનો પણ કેવો આનંદ હતો !

વિરહવ્યથાના ગરમ આંસુની ગંગાની ધારા સાથે હર્ષાશ્રુની આ શીત અશ્રુની ધારા.. !

અચ્છા, હવે ખ્યાલ આવ્યો.

મારા વેદનાશ્રુને લૂછવા માટે જ તમે આ પૂર્વમિલનની ક્ષણોની યાદ આપેલી !

મને તમારી સાથે જ રાખો, પ્રભુ !

નહિતર, તમારી સ્મૃતિ જોડે..

નક્કી ?

ફરી ભાવોમાં તાનપલટો આવે છે :

બીજે પણ કિહાં નવિ ગમે રે લાલ,

જિણે તુજ વિરહે બચાય રે; જિં

માલતી કુસુમે મ્હાલીયો રે લાલ,
મધુપ કરીરે ન જાય રે.. (૧૭/૫)

ભક્તના જીવનમાં આવતો એક ત્રિભેટો. ‘એ’નો આસ્વાદ લીધા પછી ‘એ’ના વિના ક્યાંય ગમે નહિ; અને એ તો છૂ થઈ જાય. હાથતાળી દઈ અદૃશ્ય. ક્યાંય ‘એ’નો અણસાર પણ ના મળે.

ઘણા ભક્તોએ આ ત્રિભેટા પર આવીને પ્રભુને કહ્યું છે : પ્રભુ ! આના કરતાં તો તું મને નહોતો મળ્યો એ ક્ષણો ઠીક હતી. એ પરિસ્થિતિ સહ્ય હતી. બીજા ઘણા પદાર્થો હતા, ઘણી વ્યક્તિઓ હતી; જીવનનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરતો હતો. (જો કે, હવે ખ્યાલ આવે છે કે એ જીવન જ ક્યાં હતું ! જ્યાં જીવનનો અધિષ્ઠાતા - પ્રભુ - જ ગેરહાજર હતો !)

અને એક મંગળ ક્ષણે

આપ મારી ઝૂંપડીએ પ્રવેશ્યા.

મારા મનની ઝૂંપડીને તમે જ તો મનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા અર્પી ને !
તમે પ્રવેશ્યા ને બધું બદલાઈ ગયું !

પહેલાં તમારું નામ પણ લેતો, પ્રભુ ! તમારી સ્તવનાઓ પણ ગાતો.. પરંતુ એ બધું જ હતું શબ્દોના સ્તર પર.. ભીતર તો મારું ‘હું’ જ પ્રતિષ્ઠિત હતું ને !

બસ, તમે આવ્યા. કેન્દ્રસ્થાને બેઠા. મારું હું પરિઘમાં.. જીવનનો વૈભવ ત્યારે માણ્યો.

એક ભક્તે એ ક્ષણોની વાતને શબ્દોમાં આ રીતે કરેલી :

‘એ’ મળ્યા.. અને —

ન મને મારા નામમાં રસ રહ્યો, ન કોઈ પદાર્થોમાં, ન કોઈ વ્યક્તિમાં.. પરમ રસ રૂપ ‘એ’ જ મળી ગયો. પછી બીજું બધું કુચ્ચા જેવું જ લાગે ને !

પહેલાં પ્રભુ શબ્દ રૂપે હતા. હવે પ્રભુ સર્વસ્વ રૂપ છે.

વિમલ અગ્રાવતની એક કવિતા યાદ આવે :

તમે દરિયાને દરિયાની જેમ કદી જોયો છે ?

દરિયાને પુસ્તકની જેમ વાંચો તો

ક્યાંથી સમજાય તેની વાતું ?

એકાદી ડૂબકી જો મારો તો ભાન થાય..

અંદર આ ખળખળ શું થાતું ?

તમે દરિયાને શ્વાસમાં પરોવ્યો છે ?

તમે દરિયાને દરિયાની જેમ કદી જોયો છે ?

મોજાં થઈને જરા ઊછળો તો

જાણે કે, શું છે આ ફીણ ને કિનારો;

આંખેથી સાચુકલાં મોતી પ્રગટે નહિ ને,

પૂછો છો : દરિયો શેં ખારો ?

કદી નજરંથી દરિયો વલોવ્યો છે ?

તમે દરિયાને દરિયાની જેમ કદી જોયો છે ?

હા, પરમ ચેતનાના સમંદરનું હું મોજું છું એવું સંવેદ્યું છે.
પરમાત્મા અંશી. હું એનો અંશ.

‘મિલનમાં મઝા શું, મઝા જૂરવામાં...’

પ્રભુને શ્વાસે શ્વાસે અનુભવ્યા છે. ‘એ’ના સુમિરન વિનાનો શ્વાસ હવે તો શ્વાસ રૂપ લાગતો નથી.

પ્રભુ ! સંબંધોની આ ઘેરી પૃષ્ઠભૂ પર સંબંધ વિચ્છેદની કથા ક્યારથી શરૂ થઈ ? ‘તમે અમારા, અમે તમારા’માંથી ‘અબોલડાં’ લેવા સુધીની નોબત કેમ આવી ?

જરૂર, ભૂલ મારી છે. મોહનો ઉદય થાય. પર પ્રત્યેની આસક્તિ તીવ્ર બને અને તમારો કરુણામય હાથ અદૃશ્ય થઈ જાય.

પણ પ્રભુ ! હું તો તમારો નાનકડો બાળ છું. બાળકના શર્ટ પર ડાઘા પડે ત્યારે મા જ એમને ધોઈ આપે ને !

ખ્યાલ છે, પ્રભુ ! કે તું ગુરુચેતનાને આ માટે જ મોકલે છે. એ મને સ્વચ્છ પણ બનાવે છે.. અને હું ફરીથી પાછો વિભાવમાં જઈ તારાથી દૂર થઈ જાઉં છું.

સમજું છું, પ્રભુ ! કે અન્યનું સ્મરણ એ તમારા વિસ્મરણમાં પલટાવાનું છે; તમારા વગર નહિ રહી શકું એ પણ ખ્યાલ છે, છતાં..

પ્રભુ ! હું અસહાય છું. મોહનો આવેગ.. અને હું ભ્રાન ભૂલી જાઉં છું.

પણ,

તમારા વિના એક ક્ષણ નથી ગમતું એ પણ સાચું છે.

અને કઈ રીતે ગમે ?

‘માલતી કુસુમે મ્હાલીયો રે લાલ, મધુપ કરીરે ન જાય..’ માલતીનાં પુષ્પ પર બેસનાર ભ્રમરાને બાવણિયા પર બેસવાનું કેમ ગમે ?

એમ, તને શ્વસ્યો, તને આસ્વાદ્યો.. હવે બીજે ક્યાં જઈ શકાય,
પ્રભુ !

હા, એવી ક્ષણોમાં તમારા સ્મરણના આધારે જીવી શકું છું. તમારાં
ચરણોમાં વીતાવેલી એ મધુમય ક્ષણોની સ્મૃતિમાં રહી શકું.. તેં મને
ખૂબ આપ્યું છે, દેવ !

પણ—

ક્યારેક તો વર્તમાનમાં આવી જ જવાય ને ! ઉનાળાની બળબળતી
બપોરે શિયાળાની યાદને સંઘરીને એની ઠંડકમાં જીવવું એ અઘરું તો
છે જ ને !

ના, પ્રભુ ! તારા વિના મને નહિ ચાલે. ‘ખિણ વરસાં સો થાય..’
તારા વિનાની એક ક્ષણ સો વર્ષ જેવી લાં...બી લાગે છે.

તું જ મારું જીવન, મારા દેવ !

[૧૧]

સારાંશ

નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રમાં જેને વિરહાસક્તિ કહે છે, એવી ક્ષણોનું વર્ણન અહીં આવ્યું.

વિરહની વ્યથાને અનુભવનાર ભક્ત પૂર્વમિલનની યાદોને વાગોળે છે અને એ રીતે, વિરહની ક્ષણો સદૃશ બને છે. કહો કે, ક્યારેક ક્યારેક આસ્વાદ્ય પણ...

આધારસૂત્ર

વનદવ દાધાં રુખડાં રે લાલ,
 પાલ્લવે વળી વરસાદ રે; જિં
 તુજ વિરહાનળનો બળ્યો રે,
 કાળ અનંત ગમાત રે.. (૧૭/૬)

ટાઢક રહે તુજ સંગમાં રે લાલ,
 આકુળતા મીટી જાય રે; જિં
 તુજ સંગે સુખિયો સદા રે,
 માનવિજય ઉવજઝાય રે.. (૧૭/૭)

પ્રભુની સાથેની ક્ષણો કેવી મજેદાર હોય છે અને પ્રભુ વિનાની
 ક્ષણો કેવી પીડાદાયક હોય છે, તેનું મજાનું ચિત્રણ અહીં છે.

૧૨

ગળચટ્ટો મુરખો

વિરહને અગ્નિની ઉપમા આપી છે. જોકે, બહારની અગ્નિ કરતાં વિરહાગ્નિની જલન વધુ તીવ્ર હોય છે.

‘વનદવ દાધાં રુખડાં રે લાલ,
પાલ્હવે વળી વરસાદ રે; જિં
તુજ વિરહાનળનો બળ્યો રે લાલ,
કાળ અનંત ગમાત રે.. (૧૭/૬)

વનમાં આગ લાગી, હજારો વૃક્ષો બળી ગયાં. પણ વરસાદ તૂટી પડે અને વૃક્ષોને નવજીવન મળે. એ પાંગરવાં માંડે. પણ પ્રભુ ! તમારા વિરહની આગમાં પ્રજળેલ વ્યક્તિ પર મિલનના આનંદની વર્ષા ક્યારે વરસશે ?

મનહર જાનીની આ ગઝલ વાંચતાં હૈયું ભરાઈ આવેલું :

હલેસું કશ્તિ (નાવ) કે દરિયો,

કશું નહોતું નજર સામે;

ભીની પાંપણને પલકારે,

તમારી યાદ આવી ગઈ..

સળગતી મીણબત્તીઓ,

બુઝાઈ ગઈ પ્રતીક્ષાની;

સભા બરખાસ્ત થઈ ત્યારે,

તમારી યાદ આવી ગઈ..

‘ભીની પાંપણને પલકારે, તમારી યાદ આવી ગઈ..’ ભીનાશનું મહત્ત્વ તમારે કારણે છે, દેવ !

તમારી યાદે ભીનો બનું... તમારા વિરહમાં પોશ પોશ આંસુએ રહું. બસ, મારા જીવનની તમામ ગતિવિધિઓના કેન્દ્રમાં આપ જ હો !

આપ કેન્દ્રમાં હો પછી ઝૂરવાની ય મજા આવે ને !

‘મિલનમાં મજા શું, મજા ઝૂરવામાં...’ હા, ઝુરાપો ય ગળયટ્ટો હોય છે; જ્યારે એ તમારો હોય છે, પ્રભુ ! કારણ કે ઝુરાપાની એ ક્ષણોમાં તમારા મિલનની ક્ષણોને હું વાગોળી શકું છું.

‘ભીની પાંપણને પલકારે, તમારી યાદ આવી ગઈ.’

મારી એ ભીની પાંપણમાંથી વહેતાં અશ્રુબિંદુમાં, મારા પરના તમારા વાત્સલ્યને વહેતો હું અનુભવું છું, દેવ !

તમારી સ્મૃતિ પણ તમે જ મને આપી ને !

વિરહની સંતત રણભૂમિ પર ઝાકળનાં બિંદુ સમું આ તારું વહાલ !
એક આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે કે વિભાવમાં જઈને તમારી આજ્ઞાનો અનાદર
કરવાથી આ ક્ષણોમાં, હું તમારાથી - તમારા આજ્ઞાદેહથી વિખૂટો પડી
ગયો; પણ તમે મારી સાથે જ છો. કેટલું મોટું આલંબન !

પૂજ્ય આનંદધનજી ભગવંતના શબ્દોમાં હું કહીશ : ‘એ જન
જીવે રે જિનજી ! જાણજો રે, આનંદધન મત અંબ..’

મીરાં યાદ આવે : ત્રણે લોકમાં, પ્રભુ ! તારા વિના મારે માટે કોઈ
જ આધાર રૂપ નથી.. ‘ઓર આસરો નહિ મેરો, ત્રીન લોક મંઝાર..’

આંખોમાંથી વહેતી આંસુધાર.

જો કે, પ્રભુ ! મારાં આંસુને પણ તારા કારણે પ્રતિષ્ઠા મળે છે. તારા
મિલનના આનંદને કારણે વહેલાં હર્ષાશ્રુ કે વિરહવ્યથાને કારણે વહેલાં
વેદનાશ્રુ.. આ અશ્રુનું મૂલ્ય તમારે કારણે છે. કેન્દ્રમાં તમે છો ને !

એવું પ્રાર્થું, પ્રભુ ! કે આ અશ્રુબિંદુઓ મારા હૃદયને ભીનું બનાવે.
કોમળ બનાવે.

મહો. યશોવિજયકૃત એક સ્તવનાની એક પંક્તિ પર મન કેન્દ્રિત
થયેલું હમણાં : ‘હૃદય કમલ મેં ધ્યાન ધરત હૂં !’

મારું હૃદય કમળ જેવું કોમળ બને તો આપનાં ચરણદ્વય ત્યાં
સ્થપાય જ..

પ્રભુ ! મહાવીર દેવ ! આપના સાધનાકાળની એક વાત યાદ
આવે :

આપ ગંગા નદીને કાંઠે કોમળ રેત પર ચાલી રહ્યા હતા. નદીની એ રેત પર આપનાં કોમળ ચરણદ્વયની છાપ ઊપસતી હતી.

પુષ્પક નામના સામુદ્રિક શાસ્ત્રીએ એ રેખાઓ જોઈ ચરણની; અને એ ચમક્યા. ‘અરે ! આ તો ચક્રવર્તીનાં પગલાંની છાપ છે ! લાવ, જલદી દોડું, એમની સેવા કરું..’

ગંગાના કિનારાની કોમળ કોમળ રેત પર, પ્રભુ ! તમારાં ચરણદ્વય..

મારું હૃદય પણ કોમળ-કોમળ બને એટલે આપનાં બંને ચરણો એના પર સ્થપાશે જ ને !

પણ હા, મારા હૃદયને કોમળ તો આપ જ બનાવશો ને !

હમણાંની એક ઘટના યાદ આવી, પ્રભુ !

વિહાર કરતો હતો. વિચારમાં ક્યાંક ખોવાઈ ગયેલો; ઈર્ષ્યા છૂટી ગયેલી... અચાનક યાદ આવ્યું. ઈર્ષ્યાપૂર્વક ચાલવાનું શરૂ થયું. જ્યાં મારો પગ મુકાવાનો હતો, ત્યાં જ એક કીડી હતી; પગ બાજુમાં મુકાયો. કીડી સુરક્ષિત રહી. પણ એ સમયે યાદ પ્રભુ ! તારી આવેલી : ‘તેં મને કેવો તો બચાવ્યો !’ ઈર્ષ્યાસિમિતિ દ્વારા મનમાં કોમળ ભાવ આપે જ તો આપ્યો ને !

મારી દીક્ષા પછીનો દોઢેક વર્ષનો સમય વીત્યો હશે. સાડાબાર વર્ષનું વય. ઘોઘા તીર્થની યાત્રાએ ગુરુદેવ સાથે જવાનું થયું. દર્શન, નવકારસી આદિ પછી, મારી બહુ જ ઈચ્છા હોવાથી દરિયાકાંઠે ગુરુદેવ મારી જોડે આવ્યા. બીજે દિવસે સવારે પણ દરિયાકાંઠે. બપોરે પણ.

એ સમયે એક ઘટના ઘટી. બપોરના ચાર-સાડાચારનો સમય. દરિયાકાંઠે અમે બેઠેલ. ત્યાં એક મચ્છીમારનો દશેક વર્ષનો દીકરો આવ્યો અને એણે માછલી પકડવા માટે દોરી નાખવાની તૈયારી કરી.

તીર્થના મેનેજર અમારી સાથે આવેલા. એમણે આ જોયું. દશ રૂપિયાની નોટ આપી એને રવાના કર્યો.

આ દશ્યની મારા કુમળા મન પર તીવ્ર અસર પડી. મને ખ્યાલ છે, તે જ વખતે દરિયાકાંઠેથી સીધો નવખંડા દાદાના દેરાસરે ગયો. અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યો કે પ્રભુ ! તં મને કેવો બચાવ્યો ? જૈનકુળમાં જન્મ આપી અહિંસાના સંસ્કારો આપ્યા... તારો વેષ આપીને તં અત્યંત કોમળભાવ આપ્યો.. પ્રભુ ! કઠોરભાવમાં હું ન જતો રહું એ માટે કોમળભાવ આપીને તં મારી કેવી તો રક્ષા કરી છે !

પ્રભુ ! આ કોમળ હૃદય (આપે જ નિર્મિત કરેલ) પર આપનાં ચરણદ્વય જલદી પ્રસ્થાપિત થાય..

અને એ ચરણદ્વય સ્થાપિત થાય ત્યારે...

ભક્તિમતી મીરાં યાદ આવે : ‘ભવસાગર અબ સૂખ ગયો હૈ, ફિકર નહિ મોહિ તરનન કી..’ સંસારનો સાગર જે અફાટ, દુસ્તર લાગતો હતો; વિમાસણ હતી કે શી રીતે પેલે પાર જવાશે. પણ ત્યાં તો એ સાગર જ સુકાઈ ગયો. હવે શેની ચિંતા ?

કો’કે પૂછ્યું મીરાંને : આ ચમત્કાર શી રીતે સર્જાયો ? મીરાંએ કહ્યું :

‘મોહિ લાગી લગન પ્રભુ ચરનન કી..’

અને એટલે જ, ‘ચરન બિના મોહિ કછુ નહિ ભાવે, જગ માયા હૈ સપનન કી..’

પરિણામ : ‘ચરનન લિપટ રહૂંગી..’ હવે આ ચરણો કેમ છોડાય ? ‘છોડત મેં નહિ ચરણ પ્રભુનાં.. ક્ષણ ક્ષણ સાંભરો શાન્તિ સલુણા..’

‘હૃદય કમલ મેં ધ્યાન ધરત હું...’ પ્રભુ ! મારા હૃદયમાં આપ પધારો !

એકવાર પધારો !

પછી, કદાચ મારું મન ઘર આપને પસંદ આવી જાય અને આપ ત્યાં જ સ્થિરતા કરો તો મારા સૌભાગ્યની કોઈ સીમા નહિ હોય.

યાદ આવે સ્તવનાની પંક્તિ : ‘મન ઘરમાં ધરિયા ઘરશોભા, દેખત નિત્ય રહેશો થિર થોભા; મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે, યોગી ભાષે અનુભવ જુગતે...’

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે : પ્રભુ ! આપ મારા મનમાં આવ્યા. કેવી સરસ શોભા મનમંદિરની હવે લાગે છે ! આપ અહીં જ રહી જાવ ને !

પ્રશ્ન થાય કે પ્રભુ તો મોક્ષમાં રહે. મજાનો જવાબ આપ્યો : ‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે...’ અકુંઠિત ભક્તિ એ જ મોક્ષ, વૈકુંઠ...

અકુંઠિત ભક્તિ.

ભક્તિમાં કુંઠા / અવરોધ ક્યારે પેદા થાય છે ? જ્યારે ભક્તિમાં અપેક્ષા ભળેલી હોય છે. નિરપેક્ષ ભક્તિ એ જ અકુંઠિત ભક્તિ.. ભક્તિ માટે ભક્તિ..

તમારા સ્મરણની આ મારી ક્ષણો. એ ક્ષણોમાં હું તમારી સાથે હોઉં છું, દેવ ! આ ક્ષણો એ જ તો મારી જીવન-સંપદા.

પણ આશંકાના ઓથાર નીચે આવી જવાય છે. પ્રભુની સાથે હું સતત રહી શકીશ ને ? દેવ ! તમે જ તો છો પ્રાણ. તમે જ તો છો જીવન. તમારા વિનાની મારી હાલત.. આપ જુઓ છો ને ?

આશંકા વિરહના દાવાનળની છે.. એ દાવાનળ મારા અસ્તિત્વને તોડી મરોડી નાખે.

વનમાં દાવાનળ પ્રગટે છે ત્યારે વૃક્ષો બળી જાય છે. પણ મૂળ સાબૂત રહે છે. અને એને કારણે વરસાદ આવતાં ફરી વૃક્ષો પાંગરી ઊઠે છે.

પણ તમારા વિરહાગ્નિથી બળેલ મને કોણ નવજીવન આપશે ?
'તુજ વિરહાનળનો બળ્યો રે લાલ, કાળ અનંત ગમાત રે..'

દેવ ! પ્રાર્થુ છું કે કદાચ વિરહાગ્નિમાં મારે ઝૂલસવાનું હોય તો પણ મૂળને - તમારી સ્મૃતિને, તમારા ઉપનિષદમાં માણેલી ભાવદશાને અખંડ રાખજો !

એ ઉપનિષદની માણેલ ક્ષણોને કારણે પ્રતીક્ષાની ક્ષણો આવશે, જે મિલનની ક્ષણોમાં ફેરવાઈ જશે.

ભક્તની પ્રતીક્ષા કેવી હોય છે ? ભક્ત કવિ કહે છે :

તમે આવો તો હૈયે આવો જરી,

આંખો થાકી અમારી પ્રતીક્ષા કરી...

છલકે રાત હવે અજંખો બની,

વાગે દીપક રોશની તાપ બની;

તમે આપો અવાજ બે પગલાં ભરી..

સળગે રસ્તા હવે કોરું આકાશ બની,

ચાતક ચીખે છે ધરતીની પ્યાસ બની;

બે વર્ષાનાં બુંદ બની આવો જરી..

પ્રતીક્ષા.

પણ તારી ને, પ્રભુ ?

તું જેમાં અવતરે એ મિહું મિહું થઈ જાય.

લાગે છે કે પ્રતીક્ષા એ મારી બાજુનું અવતારકૃત્ય. મિલનનું સુખ
આપવું એ તારી બાજુની વાત છે.

તારે શું કરવું એ તું જાણે. હું પ્રતીક્ષા કર્યા કરીશ. કેવી રીતે ?

કોઈ રસ્તાની ધારે ધારે,

બેસી સાંજ સવારે,

તારી રાહ જોઉં છું..

ઊડતાં ઊડતાં પંખીઓ પણ,

તારું નામ પુકારે..

તારું નામ લઈને આભે,

સૂર્યોદય પણ થાતો;

સાંજે તારું નામ લઈને,

સૂરજ ડૂબી જાતો;

કદીક આવશે તું એવા અગમ તણા અણસારે..

વનની કેડી વાંકી ચૂંકી,

મનની કેડી સીધી;

તારા નામની મીઠી મીઠી,

કમલ કટોરી પીધી;

રાતની નીરવ શાંતિ એના રણઝણતા રણકારે..

આ પ્રતીક્ષાને અંતે મિલન..

મિલનની ક્ષણોની નજાકતભરી અભિવ્યક્તિ :

ટાઢક રહે તુજ સંગમાં રે લાલ,

આકુળતા મીટી જાય રે; જિં

તુજ સંગે સુખિયો સદા રે લાલ,

માનવિજય ઉવજઝાય.. (૧૭/૭)

પ્રભુ ! તારા સંગમાં ઠંડક જ ઠંડક. મનની તમામ આકુળતાઓ નષ્ટ. બસ, હવે છે સુખ જ સુખ.

પ્રભુ ! મારી પ્રતીક્ષા ધારદાર બને એની જ તમે રાહ જોતા હતા ને !

સંત ઓગસ્ટિનના જીવનની ઘટના યાદ આવે.

પ્રભુનાં દર્શનની અદમ્ય ઝંખના.. પ્રભુનાં દર્શન વિના એક ક્ષણ રહી શકાય એવું નથી. અને એ મળતા નથી. અસહ્ય, અકથ્ય વેદના.

એકવાર સંતે પ્રભુને કહ્યું : પ્રભુ ! આજે અત્યારે સવારના આઠ વાગ્યા છે. કાલ સવારના આઠ વાગ્યા સુધીમાં તારું દર્શન ન મળે તો દરિયામાં કૂદીને હું મારા શરીરનું વિલોપન કરી દઈશ.

દિવસ આખો પસાર થયો. સંત ઈચ્છે છે તેવું ગુણાત્મક દર્શન તેમને મળતું નથી. રાત્રે પણ એ જ સ્થિતિ. સવારે છ વાગ્યે તેઓ દરિયાકાંઠે ગયા. નીરવ શાંતિમાં બેઠા. સાત, સાડાસાત.. સંતે કહ્યું : પ્રભુ ! તારી પાસે હવે માત્ર અર્ધો કલાક છે..

પોણાઆઠ વાગ્યે સંતના કાન પર નાનકડા બાળકના રડવાનો અવાજ સંભળાયો. આંખો ખોલી. છએક વર્ષનું એક બાળક. હાથમાં ગ્લાસ છે અને રડે છે.

સંતે એને નજીક બોલાવ્યું. પૂછ્યું : બેટા ! કેમ રડે છે ? બાળક કહે : હું દરિયાકાંઠે આજે પહેલીવાર આવ્યો છું. હું છ વર્ષનો, મો..ટો

થઈ ગયોને, એટલે મમ્માએ મને એકલો મૂક્યો.. મને દરિયો બહુ જ ગમી ગયો છે. એનાં આરોહ, અવરોહ, ગર્જન.. બધું ગમે છે. પણ હવે નાસ્તાનો સમય થયો. નાસ્તો તો મમ્મા જ આપશે ને ! એટલે હું દરિયાને આ ગ્લાસમાં ભરી ઘરે લઈ જવા માગું છું કે જેથી દરિયો પણ સાથે રહે, નાસ્તો પણ મળે !

સંતે કહ્યું : બેટા ! તારો ગ્લાસ આટલો નાનકડો. એમાં દરિયો કઈ રીતે સમાય ?

બાળક સમજી ગયું. ખુશ થઈને ઘરે ગયું.

સંતને અચાનક થયું : અરે, આ તો બાળક હતો કે ભગવાન પોતે હતા ! મારી પ્રભુ માટેની પ્યાસ નાનકડી જ હોય; તડપન, અકુલાહટ સામાન્ય જ હોય તો પ્રભુ કેવી રીતે મળે ?

મીરાંએ કહેલી ‘તડફ તડફ જીવ જાસી’ વાળી તડપન હોય તો પ્રભુ આ રહ્યા !

‘ટાઢક રહે તુજ સંગમાં રે..’ હવે છે ઠંડક જ ઠંડક. મિલનનો ભરપૂર આનંદ..

તડપનના બાફ પછી વરસેલ પ્રભુદર્શનની આ વર્ષા ! આનંદ જ આનંદ.

[૧૯]

સારાંશ

કેવી પ્રતીક્ષા મિલનના આનંદમાં ફેરવાય છે, તેની વાત અહીં થઈ છે.

મીરાંની વિરહવેદનાની ક્ષણોમાંથી પસાર થઈએ. આપણે પણ પરમાત્મા વિનાના શૂન્ય જીવનને નકારી દઈશું.

મીરાંના શબ્દો છે :

પ્રભુજી, તુમ દરિસન બિન જીયા તરસે....

પંથ નિહારી ડગર બુહારી,

ઊભી મારગ જોઉં;

મીરાં કે પ્રભુ કબ રે મિલોગે,

તુમ મિલે સુખ હોય...

રચનાની ક્ષણોમાં

વૃક્ષોપનિષદ

રોબર્ટ ફોસ્ટની એક કાવ્યની થોડીક હૃદયંગમ પંક્તિઓનો આ પ્રાંજલ અનુવાદ :

જંગલો પ્રિય, શાંત, ગહન,
પણ મેં તો દીધાં છે કેંક વચન;
પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન,
કે પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન.

કવિ પ્રકૃતિપ્રેમી છે. જંગલો એમને બહુ ગમે છે, પણ એમની સામે કાર્ય એવું છે કે તેઓ જંગલમાં આરામથી થોભી શકતા નથી. એટલે કવિ કહે છે : And miles to go before I sleep.

જો કે, મને તો ત્રણ મહિના રહેવાનું મળ્યું તપોવન સંસ્કારધામ (નવસારી)ના સેંકડો વૃક્ષોથી રમણીય પરિસરમાં. વૃક્ષોપનિષદ મન ભરીને માણ્યું.

કોઈ પણ બારીમાંથી, પરસાળમાંથી, ક્યાંયથી પણ દષ્ટિ બહાર જાય ત્યાં વૃક્ષો જ વૃક્ષો...

ક્યારેક માત્ર એ વૃક્ષોને જોતાં ભીતર ઊતરી જવાતું.

ગયા વર્ષે ઉનાળામાં પ્રાચીન તીર્થ કુંભારિયાજીમાં રહેવાનું થયેલું. ત્યાં પણ પ્રકૃતિનો આવો અઢળક વૈભવ પથરાયેલો જોયેલ.

પૂર્વના મહામુનિઓનાં આંતર વૈભવની તો ઈર્ષા થાય જ; પણ આવા મનભાવન સ્થળે રહેતા તેમના બાહ્ય વૈભવની - એકાંતના વૈભવની પણ ઈર્ષા થાય.

વર્ષો પૂર્વે હું સુરતમાં હતો. ઘણા વ્યસ્ત કાર્યક્રમો હતા. એ અરસામાં સુહૃદ્ધર આચાર્ય શીલચન્દ્રસૂરિ મહારાજનો પત્ર આવ્યો. તેમણે લખેલું કે તેઓ ભોયણી તીર્થના શાંત પરિસરમાં ભક્તિ અને સ્વાધ્યાય માટે જઈ રહ્યા છે. મેં વળતા પત્રમાં લખેલું : મને તમારી ઈર્ષા આવે છે !

જેઓશ્રીની નસોમાં લોહીને બદલે શાસન નિષ્ઠા દોડતી હતી, તેવા પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવરશ્રી ચન્દ્રશેખરવિજય મહારાજનું સ્વપ્ન હતું આ પરિસર. સાકાર થયેલ એ સ્વપ્ને હજારો વિદ્યાર્થીઓના જીવનને આમૂલ ચૂલ બદલી દીધાં. શાસનપ્રતિબદ્ધ સુભટોમાં એમનું રૂપાંતરણ થયું.

પરિસરમાં દેવાધિદેવ શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુનું ભવ્ય, વિશાળ જિનાલય, જ્ઞાનમંદિર, ગુરુમંદિર અને ઉપાશ્રયો એ રીતે આવેલ છે કે ભક્તોને ભક્તિમાં અને સાધકોને સાધનામાં નીરવ એકાંત મળી શકે.

હું રહ્યો એ સમયગાળામાં સ્કૂલ બંધ હતી. અમે થોડાક મુનિવરો હતા. પં. પદ્મદર્શનવિજયજી અને પં. રાજરક્ષિતવિજયજી આદિ મુનિવરોની સાથે રહેવાનું મળ્યું.. ખૂબ આનંદ આવેલો.

ત્યાંના ઉપાશ્રયની રૂમ : જાણે કે વૈભારગિરિની ગુફા !

એક ઘટના યાદ આવે : પ્રકૃતિરમણીય સાપુતારા તીર્થમાં સાધના શિબિર હતી. બપોરની વાચનામાં મેં ધન્ના મુનિ અને શાલિભદ્ર મુનિની વાત કરેલી. પ્રભુનું સમવસરણ રાજગૃહી નગરીમાં હોય ત્યારે બેઉ મુનિવરો પોતાની ગુફામાંથી બહાર આવે. સમવસરણમાં બેસી પ્રભુના શબ્દોને હૃદયસ્થ બનાવે.

સમવસરણ પૂરું થતાં બેઉ મુનિવરો ઈર્ષાપૂર્વક ગુફામાં આવે. ત્યાં ઈરિયાવહીં કરી આસન પર બેસે. અને પ્રભુએ જે થ્યોરીકલી ઉપદેશ આપેલો, તેને પ્રેક્ટિકલ ફોર્મમાં કઈ રીતે ઉતારવો એની અનુપ્રેક્ષા કરે.

આ વાચના પછી, સાંજે પાંચેક વાગ્યે પ્રાણલાલભાઈ દોશી આવ્યા મારી પાસે. ‘સાહેબ, અજિત (એમનો પૌત્ર) અહીં નથી ? રૂમ પર પણ એ આવ્યો નથી. જમવાનો સમય થઈ ગયો છે. ક્યાં ગયો હશે એ ?’

અચાનક મને થયું કે વૈભારગિરિ વાળી વાત મેં વાચનામાં કહેલી. તો વાચના પછી અનુપ્રેક્ષા માટે ક્યાંક એકાંતમાં ન જતો રહ્યો હોય !

ઉપાશ્રય ઉપર ટેરેસ વિશાળ હતી. મેં કહ્યું : કદાચ ઉપર ટેરેસ પર જુઓ. અને ખરેખર એ ત્યાં હતો. દાદાએ પૂછ્યું : શું કરતો હતો અહીં ? પૌત્રે કહ્યું : આજે સાહેબજીએ વાચનામાં કહેલુંને કે એકાંતમાં પ્રેક્ટિકલી સાધનાને ઘૂંટવા માટેનું અનુપ્રેક્ષણ કરવું... એ હું કરતો હતો.

તપોવન સંસ્કારધામ જેવા પ્રકૃતિના વૈભવમાં રહેવાનો આનંદ ઘણી ઘણી જગ્યાએ માણ્યો છે. અને પ્રકૃતિના એ સામ્રાજ્યમાં પરમ તત્ત્વનો અનુભવ કર્યો છે.

આબૂ-દેલવાડામાં પણ પરમનો વૈભવ પ્રકૃતિના વૈભવની પૃષ્ઠભૂ પર અનુભવવા મળેલો.

બાઘ અને ધર્મરાજેશ્વર (મધ્યપ્રદેશ / રાજસ્થાન)ની ગુફાઓમાં પણ બેસીને ધ્યાન કર્યું છે. અને ત્યારે પૂર્વના મહામુનિઓની એકાંતની સાધના પર બેહદ લગાવ ઊપજ્યો છે.

તપોવન / વૈભારગિરિની ત્રણ માસની સ્થિરતા આનંદદાયિની રહેલ. ટ્રસ્ટી મંડળ, મેનેજર પાંડેજી સહિત તમામ સેવકગણની ઉત્સાહ-સભર સેવા માણવા મળેલી.

એ સ્થિરતા દરમ્યાન થયેલ આ રચના પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરું છું.

- આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

તપોવન સંસ્કારધામ (નવસારી)

૨૭-૫-૨૦

પૂ. આચાર્ય ભગવંત યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- દરિસન તરસીએ... ભા.૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- બિહુરત જાયે પ્રાણ... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજકૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકમ્બુ અધ્યયન ઉપર વિવેચના)
- મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(કુમારપાળ ભૂપાળકૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર સંવેદના)
- ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન ૧ થી ૫)
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોઢ
(હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- અનુભૂતિનું આકાશ
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
(દિવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાબાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
(પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધના-સૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)

- **પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે**
(નવપદ સાધના)
- **એકાન્તનો વૈભવ (તૃતીય આવૃત્તિ)**
(સ્મરણ યાત્રા)
- **રસો વૈ સઃ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાપથ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પરમ ! તારા માર્ગે (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ મહાવીર સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પ્રગટ્યો પૂરન રાગ**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ નેમિનાથ સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાનું શિખર (ગુજરાતી)**
The Summit of Spiritual Journey (English)
(પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવશ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **વાત્સલ્યનો ઘૂઘવતો સાગર (ગુજરાતી)**
Ocean of Affection (English)
(પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **સમાધિ શતક (ભાગ ૧ થી ૪)**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સમાધિશતક ગ્રંથ પર વિવેચન)
- **સમુંદ સમાના બુંદ મેં**
(અધ્યાત્મયોગી પૂજ્યપાદ આ. ભ. શ્રી કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજ દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **સ્વાનુભૂતિની પગથારે**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સવાસો ગાથાના સ્તવનની કેટલીક કડીઓ પર સ્વાધ્યાય)
- **સદ્ગુરુઃ શરણં મમ**
(સદ્ગુરુત્ત્વ પર ભિન્ન-ભિન્ન અનુપ્રેક્ષાઓથી સભર ગ્રંથ)

- **નિરંજન નાથ મોહિ કૈસે મિલેંગે ?**
(ભક્તિયોગના ઉદ્ગાતા, સાધનામનીષી, પૂજ્યપાદ પંન્યાસ ભગવંત શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **દિલ અટકો તોરા ચરન કમલ મેં...**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ રચિત શ્રી ઋષભજિન સ્તવના પર સંવેદના)
- **મોક્ષ તમારી હથેળીમાં...**
(પંચસૂત્ર ગ્રંથનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **જુગ જુગથી ઝંખું છું તમને...**
(કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય વિરચિત 'વીતરાગ સ્તોત્ર'ના કેટલાક શ્લોકો પર સંવેદના)
- **સ્વાનુભૂતિ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(જૈન સાધના પદ્ધતિની પ્રસ્તુતિ કરતું પુસ્તક)
- **સ્વાનુભૂતિ (હિન્દી આવૃત્તિ)**
- **ધ્યાન : આંતરયાત્રા (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયા)
- **ધ્યાન : આંતરયાત્રા (હિન્દી આવૃત્તિ)**
(જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયા)
- **Meditation : A Journey within**
(Dhyan : Antar Yatra in English)
- **આનંદઘન ચેતનમય મૂરત...**
(પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **દેવચન્દ્રે સ્તવ્યો, મુનિગણે અનુભવ્યો...**
(પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **શકસ્તવ : પરમનો સાક્ષાત્કાર**
(શ્રી વર્ધમાન શકસ્તવમાં આવેલ પરમાત્માના વિશેષણો પર સંવેદના)

